

AZ ELSŐ SZÁZ ÉV

JOAN RAPHAEL-LEFF:

Intimitás és trauma

MEIRA LIKIERMAN:

Ferenczi és Melanie Klein

RACHEL ROSENBLUM:

A sérülés követői

KÖVÁRY ZOLTÁN:

Pszichobiográfia és patográfia

HÁRS GYÖRGY PÉTER:

Karinthy és a pszichoanalízis

TOM KEVE:

Fizika, metafizika és pszichoanalízis

SURÁNYI LÁSZLÓ:

Hermann Imre lélek és tér koncepciója

KOVÁCS PETRA – LÉNÁRD KATA:

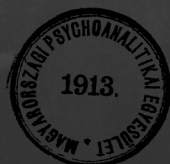
Thalassa – A nagy kétség

KRÓÓ ADRIENN:

A kínzás traumája

ERŐS FERENC:

Két Ferenczi-kézirat

H. Ullrich-Ravitz
Sekretár.

J. S. Ferenczi
Président.

IMÁGÓ

EX-THALASSA

BUDAPEST

Az Imágó Egyesület lapja

Alapítva 2010-ben

Kiadja
az Imágó Egyesület, Budapest

3. [24.] évfolyam, 3–4. szám, 2013

Főszerkesztő: KÓVÁRY ZOLTÁN
Szerkesztőségi titkár: DEVECSERY ÁGNES

A szerkesztőbizottság elnöke: BÓKAY ANTAL
Szerkesztőbizottság:

AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA, CSABAI MÁRTA, ERDÉLYI ILDIKÓ, ERŐS FERENC,
HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE, SZÉKÁCS JUDIT, VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai:

BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, CSABAI MÁRTA,
ERŐS FERENC (alapító főszerkesztő),
GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA, KÓVÁRY ZOLTÁN,
LÉNÁRD KATA, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA

Jelen számot szerkesztette:
ERŐS FERENC

E számunk megjelenését anyagi támogatásukkal segítették:

IMAGO International, London
A „Budapest Bank Budapestért” Alapítvány
Anonim támogatóink jövedelemadójuk 1%-ával

Imágó Budapest szerkesztősége,
E-mail: imago@imagoegyesulet.hu
Honlap: <http://www.imagoegyesulet.hu> | <http://imago.mtapi.hu>

ISSN 2062–5383

Copyright by Imágó Egyesület, 2013
Felelős kiadó: ERŐS FERENC

Tördelés: KOVÁCS ANNA
Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS
Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Terjeszti: L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. (1088 Budapest, Múzeum u. 7.)

Előszó

Egy 1907. október 1-i levelében Carl Gustav Jung beszámol Ferenczi Sándornak arról, hogy Zürichben létrehoztak egy „freudista társaságot”, majd hozzáteszi: „Ajánlanám Önnek is, hogy csináljon valami hasonlót, ha majd több embert csábított már el Freudnak.” (Jung 1992, 140)¹. Hat évvel később, 1913. május 19-én Ferenczi elnökletével megalakult a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület budapesti helyi csoportja, a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület, október 30-án pedig, élén Ernest Jonesszal, létrejött, London Psychoanalytical Society néven, a londoni csoport, későbbi nevén a British Psychoanalytical Society.²

1926-ban egy Amerikában tartott előadásában így emlékezett vissza Ferenczi a pszichoanalitikus mozgalom kezdeteire, az egyesület-alakítás időszakára: „Csupán egy maréknyi, a világ különféle tájain szétszórta pionír voltunk, – tábornokok hadsereg nélkül, mégis telve reménnyel és optimizmussal munkánkat illetően” (Ferenczi 2005, 98)³.

Ma, száz évvel később elmondhatjuk, hogy Ferenczi optimizmusa nem volt jogosulatlan. A „tábornokok”, Freud, Jung, Ferenczi, Jones és társaik – függetlenül attól, hogy későbbi pályafutásuk és egymáshoz való viszonyuk miképpen alakult – heroikus munkát végeztek. Nekik köszönhető, hogy a pszichoanalízis élő és fejlődő tudományos, kulturális és szellemi projekt maradt mindmáig, annak ellenére, hogy „hadseregek” helyett többnyire csak „partizánok” szegődtek mögéjük.

Lapunk, az Imágó Budapest, illetve annak elődje, a Thalassa, amely 2014-ben ünnepli alapításának 25. évfordulóját, kezdettől fogva feladatának tekintette, hogy a pszichoanalízist mint élő és fejlődő projektet mutassa be, a gyökereket, a hagyományokat éppúgy, mint a későbbi fejleményeket, irányokat és elágazásokat; a vitákat, konfliktusokat és kritikai reflexiókat éppúgy, mint a tudományos és szellemi kihívásokra adott válaszokat. A 2011 óta megjelenő Imágó Budapest eddigi számai olyan témákkal foglalkoztak, mint az idegtudományok és a modern fenomenológia viszonya a pszichoanalízishez; vagy az okkultizmus, a tömeg-

---

¹ Jung, C. G. (1992). Levelei Ferenczi Sándorhoz, *Thalassa*, 3(1):140-142.

² A magyar egyesület megalakulásával részletesen foglalkozom „Tábornokok hadsereg nélkül.” A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület megalakulásának háttere és előzményei c. tanulmányomban, amely a *Lélekelemzés*-ben fog megjelenni 2014-ben.

³ Ferenczi, S. (2005). Gulliver-fantáziák. *Thalassa*, 16(1):98-115.

kultúra, a kreativitás és a zene pszichoanalitikus megközelítésének lehetősége. 2013-ban jelent meg első online számunk, amely filmalkotások pszichoanalitikus orientációjú elemzéseit tartalmazza (<http://imagobudapest.imagoegyeselet.hu/>).

Folyóiratunk jelen, dupla száma – változatlan, huszonöt éve folyamatosan képviselt szellemben – arra vállalkozik, hogy sokoldalú képet adjon a magyarországi pszichoanalízis történetéről, hatásáról, eredményeinek interpretációiról és alkalmazásairól. A tanulmányok fő fókuszában Ferenczi Sándor munkássága áll. Joan Raphael-Leff tanulmánya Ferenczi felismeréseinek és újításainak elméleti jelentőségét vizsgálja, Meira Likierman Ferenczi Melanie Klein tevékenységére gyakorolt hatását elemzi. Ferenczi traumafelfogásának mai alkalmazási és továbbgondolási lehetőségeit példázza Rachel Rosenblum Sarah Kofman életét és műveit elemző dolgozata, Kovács Petra és Lénárd Kata filmelemzése, valamint Kroó Adriennek a kínzamon átesett menekültekkel végzett munkájáról szóló írása. Az irodalmi párhuzamokat vizsgálja Hárs György Péter Karinthy Frigyes és a pszichoanalízis kapcsolatáról szóló tanulmánya. Hárs György Péter másik írása Ferenczi Thalassa-konceptiójának egy lehetséges forrására, Babits Mihály egyik tanulmányára hívja fel a figyelmet.

A magyarországi pszichobiográfiai kutatásokról ad összefoglaló áttekintést Kőváry Zoltán dolgozata, amelynek fókuszában a pszichoanalízis budapesti iskolája egy másik jeles képviselőjének, Hermann Imrének a munkássága áll. Hermann Bolyai János felfedezéseiről szóló pszichobiográfiai írásait vizsgálja a matematikus szempontjából Surányi László. Tom Keve Ferenczi matematikára vonatkozó megjegyzéseit értelmezi, széles ívű tudomány- és eszmetörténeti, valamint biográfiai összefüggésben elhelyezve őket.

Jelen számunkban két olyan, eddig publikálatlan Ferenczi-szöveget is közlünk, amely jól tükrözi szerzőjük politikai és társadalmi kérdésekben vallott felfogását. A szövegek hátterét és lehetséges forrásait Erős Ferenc írása világítja meg.

Az Imágó Budapest jelen száma a londoni Imago International közreműködésével, anyagi és szellemi támogatásával született meg, amelyért köszönetet mondunk Székács-Weisz Juditnak és Tom Kevének, akik egyúttal lapunk szerkesztőbizottságának tagjai is. A szám létrejöttében nagy szerepe volt a londoni Karnac kiadónál 2012-ben kettejük szerkesztésében megjelent két Ferenczi-kötetnek, amelyből több tanulmányt átvettünk, valamint a 2013-ban angolul is megjelent Ferenczi-Jones levelezésnek. Székács-Weisz Judit bevezető helyett írt sorai további adalékokat nyújtanak a magyar pszichoanalízis angliai recepciójának, s nem utolsósorban Ferenczi és családja brit kapcsolatainak megismeréséhez.

Budapest, 2013. december 20.

Erős Ferenc

Bevezető helyett

A 2013-as évben a nemzetközi pszichoanalitikus közösség jelentős évfordulókat ünnepel. Ebben az évben lett száz éves két pszichoanalitikus egyesület, a magyar és a brit. 2013 Ferenczi Sándor születésének 140. és halálának 80. évfordulója is.

Az egyesület-alapítás centenáriumiát mindkét országban méltón megünnepelték. A magyarországi jubileumi események szélesebb körben ismertek, az viszont talán nem köztudott, hogy a londoni Karnac kiadó a két alapító, Ferenczi Sándor és Ernest Jones levelezését 2013-ban az évfordulókat ünneplő kiadványaként jelentette meg.¹ A levelezés angol nyelvű kiadását² 2012-ben két olyan, Ferenczi munkásságát és a magyarországi pszichoanalízis történeti és elméleti jelentőségét bemutató kötet megjelenése előzte meg, melyeket a nemzetközi olvasóközönség nagy érdeklődéssel fogadott.³

Mi sem természetesebb, hogy lapunk olvasóival is szeretnénk megosztani a 2012-es kötetekből legalább néhány tanulmányt, ezzel is tisztelve Ferenczi és a budapesti iskola, továbbá a brit egyesület ma már történelminek számító vívmányai előtt. Az *Imágó Budapest* jelen, az évfordulókat köszöntő számában magyar szerzők (Hárs György Péter, Kovács Petra és Lénárd Kata, Kőváry Zoltán, Kroó Adrienn) írásai mellett négy olyan tanulmány magyar nyelvű változatát (Joan Raphael-Leff, Meira Liekerman, Rachel Rosenblum, Tom Keve cikkeit) adjuk most kézbe, amelyek a két angol nyelvű kötet valamelyikében szerepeltek.

Bevezetésként – vagy talán inkább bevezető helyett – álljon itt ráadásként egy rövid anyag, amely nyomtatásban még nem jelent meg, ám szerves módon illeszkedik az immár magyarul és angolul is olvasható Ferenczi–Jones levelezés egészéhez. Sajátos színeket festve, intim hangot visz a levelek hangulatába: egy

---

¹ Erős Ferenc, Szekacs-Weisz, Judit, Robinson, Ken (szerk.): *Sándor Ferenczi – Ernest Jones: Letters 1911-1933*. London: Karnac Books, 2013. (The History of Psychoanalysis Series)

² A levelezés 2010-ben jelent meg magyar fordításban. Erős F, Kovács A, Székács J (szerk.): *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Grodeckkkel*. Budapest: Thalassa Alapítvány, Imágó Egyesület, 2010.

³ Szekacs-Weisz Judit, Keve, Tom (szerk.) *Ferenczi and his world: rekindling the spirit of the Budapest school*. London: Karnac Books, 2012. (The history of psychoanalysis series). Szekacs-Weisz, Judit, Keve, Tom (szerk.): *Ferenczi for our time: Theory and practice*. London: Karnac Books, 2012. (The history of psychoanalysis series).

sosem látott-hallott aspektusból világítva meg Ferenczi Sándor nagyon is emberi alakját.

A huszadik század végéig a levelek a kapcsolattartás legfőbb eszközei voltak, tehát ebben az értelemben is a múltból szólnak hozzánk: kultúrtörténeti morzsák és kordokumentumok. Ismereteket adnak, tényeket közölnek, egyszersmind bepillantást engednek olyan kapcsolati rendszerekbe és érzelmi reakciókba, melyek révén megelevenedhet a személyes zóna, és az események – még a jól ismertek is – belülről kapnak új megvilágítást.

A Brit Pszichoanalitikus Egyesület Archívumában őrzött Rickman-dossziéban⁴ megtalált, több mint nyolcvan éve lappangó levelek Ferenczi életének utolsó hónapjáig, egészen Ferenczi Sándor 1933-ban bekövetkezett haláláig sőt, különös módon azon túl is vezetnek, mivel a levelezés a Ferenczi család és az angol kollégák között Ferenczi halálával sem szakadt meg. A dokumentumok között elsőként került kezünkbe az a levelezés, melyet Gizella (Ferenczi felesége) és Elma (Gizella lánya, Ferenczi nagy szerelme) folytatott John Rickman angol pszichoanalitikussal 1933 után.

Két nő gyászolja ezekben Ferenczit; egymást támogatva és segítve, kibékülni próbálván azzal a ténnyel, hogy Ferenczi nincs többé. Szinte megfoghatóan jelenik meg előttünk az anya és leánya figurája – Ferenczi élete különös *szeretet-ambivalencia-lojalítás* vezérelt „privát háromszögének” megszmorodott főszereplői.

Az első levelet Elma írja alá – de valószínűleg édesanyja, aki kevésbé tudott angolul, diktálta neki. A hatás mégis az, hogy együtt írnak, szinte fogják egymás kezét, és úgy nyúlnak az elveszett idők után.

A másik két levél címzettje Rickman, a hűséges barát, tanítvány és kolléga, Ferenczi őszinte híve és tisztelője, a korabeli angol pszichoanalitikus mozgalom egyik meghatározó figurája – aki furcsa módon Ferenczihez hasonló utat járt be a felejtés ösvényein.

„... szörnyű tudomásul venni azt, hogy immár mi vagyunk azok, akik rendezik az ilyen ügyeket, és nem Dr Ferenczi, akinek a leginkább lenne helye az élők között.

Azok az idők, amikor Ön és a többi betegek itt jártak, könnyörtelenül távolinak tűnnek.

Megváltozott a világ körülöttünk amióta ő eltávozott.

Előre is köszönöm mindazt, amit anyámért tesz

Őszinte híve

Elma P. Laurvik ”

[Elma kézírása] 1933. június 22.

(Mellesleg az ügy, amit rendezni kívánnak, az a tagdíjhátralék, amit Ferenczi már

---

⁴ Jelzet: P03-C-A-02

nem tudott kifizetni a Society for Psychical Research, azaz a parapszichológiai kutatásokkal foglalkozó társaság pénztárosának.)⁵

A következő, Elma által írt levél hat évvel később kelt.

„Kedves Rickman Doktor !

Nagyon szépen köszönjük a levelet és a küldeményt, melyet édesanyámnak eljuttatott. Mind ő, mind jómagam rendkívül örülünk annak, hogy Dr Ferenczi barátaival a kapcsolat megmaradt – a régi szép idők bizony messze szálltak.

Tudatában van annak, hogy május 22-én már hat éve volt annak, hogy Ferenczi Doktor meghalt ?

Miért kellett neki, aki a legelevenebb volt az élők között oly hamar eltávozni közülünk ?

A sors valóban igazságtalan volt hozzá.

*számtalan köszönet tanúsított barátságának minden jeléért
sok szívélyes üdvözléssel*

Elma P. Laurvik ”

[Elma kézírása] 1939. május 26.

Ferenczi halála óta eltelt hat év, de sem a levél érzelmi tónusa, sem tartalma nem változott. Mintha a fájdalom nem tudna csökkenni – a gyászmunka nem halad. A veszteség eleven, az igazságtalanság égbe kiált. Ez a fajta időtlenség a múlt feldolgozásának képtelenségét mutatja. A trauma elaborációja nem lehetséges: a narratívum affektív komponense jelenidőben rögzül. Az élet folyamata megszakad, az idő befagy.

Gizella ezt az élményt már „Miss Franklin”, azaz Marjoire E. Franklin, egy másik brit analitikus kondoleáló soraira írott válaszában megfogalmazta:

„... és bármikor, bárhol találkozunk is a férjem nem a harmadik, hanem az első lesz közöttünk.

Az élet minden öröme elveszett számomra – immár minden csak a múlté.

Szívélyes üdvözléssel

Gizella Ferenczi”

[Gizella kézírása] 1933. június 11.

Azt, hogy miként reagált a magyarországi és a nemzetközi analitikus közösség Ferenczi halálhírére, viszonylag jól ismerjük – elsősorban az *In memoriam Ferenczi Sándor*⁶ című, Ferencziről szóló nekrológokból válogató gyűjteményes kötet lapjairól.

---

⁵ Ennek a társaságnak Ferenczi és Rickman egyaránt tagja volt. Rickman a társaság folyóiratában nekrológot írt Ferencziről. Lásd: *Imágó Budapest*, 2011, 1(4):71-72.

⁶ Vál. és szerk. Mészáros Judit, Józseveg kiadó, Bp. 2001.

Azt azonban, hogy mi is történt ezután, és hogyan próbálta a pszichoanalitikus világ – és elsősorban a hazai pszichoanalitikus közösség – feldolgozni azt a veszteséget, ami Ferenczi Sándor halálával érte, még nyolcvan év távlatából sem látjuk világosan. Hogyan volt lehetséges, hogy nemcsak Ferenczi Sándor, de az egész budapesti iskola évtizedekre kitöröltethetett az analitikus világ és a második világháború utáni tudománytörténet emlékezetéből?

Miért kellett fél évszázadnak eltelni ahhoz, hogy Ferenczit – főleg az emigrációba kényszerült kor- és szakmai dokumentumok alapján – külföldön és Magyarországon egyaránt újra „fel lehessen fedezni”? Hogy a pszichoanalízis elveszett/elvesztett gyermekeinek alakja és munkássága – a *kollektív és egyéni memória funkciózavarainak hasítási vonalai mentén, az utolsó évtizedek reparációs törekvései következtében* – ismét láthatóvá váljék?

Mi történt Ferenczi képével a halála után eltelt fél évszázad alatt *idehaza*? Hogyan íródott Ferenczi krónikája a hazai pszichoanalízis újkori történetében? A magyar pszichoanalízis háború utáni történetét *belülről* nézve egyértelműnek tűnik, hogy a szétszabdalt, megtizedelt és hosszú időre többé-kevésbé törvényen kívül helyezett magyar pszichoanalitikus közösséget ért veszteségeket elgyászolni és – nem csupán intellektuális, de affektív szinten is – feldolgozni mind a mai napig nem volt lehetséges. A sokszorosan sérült identitás képét – a realitásban és szimbolikusan is – átjárhatóbb határok ellenére sem sikerült teljes mértékben visszaépíteni.

Ferenczi és kortársai, valamint az őket követő generációk arculatát megrajzolni, a történetet ezen törésvonalak és hasítások mentén „összerakni” és folyamatossá tenni mindannyiunk feladata.

Remélhetőleg a következő száz év erre is lehetőséget fog nyújtani!

Székács-Weisz Judit

TANULMÁNYOK

*Intimitás és trauma*¹*Joan Raphael-Leff*

„... ne olvasd el az előszót” – figyelmeztetett valaki, figyelmembe ajánlva egy regényt –, „mindent a szádba rág”.

Az előszavak lehetnek csábosak – meghívások fogyasztásra. Bevezetést írva ehhez a könyvhöz azt remélem, hogy étvágyat gerjesztek anélkül, hogy a fölfedezés érzését előre jóllakatnám. Legyen elég annyi, hogy az a számos fejezet, ami itt következik, minden pszichoanalitikusok egyik legnagyobb újítóját és legszenvedélyesebbjét ünnepli, akinek munkássága számos mai fölfedezést megelőlegezett: a pszichoszomatikában, a csecsemő-kutatásban, a neuropszichológiában, a fizikában, a pedagógiában és a kötődélméletben. A jelen kötet ebben a kontextusban hívja föl az ő eszméi melletti elköteleződés kortárs reneszánszára a figyelmet.

Pszichoanalitikus szempontból Ferenczi Sándor gondolkodása interperzonális, interszjektív és ezekkel rokon elméletek ihletője volt. Munkásságát mindamellet megtermékenyítő hatásain kívül nem tudták megérteni. Központi szerepet játszik ebben edzőtársa, Freud, és Ferenczi kinevezése „trónörökössé”. A „harmonikus apa-fiú” kapcsolatnak (ahogyan *Klinikai naplójában*, maga Ferenczi nevezte [1932, in 1996, 191.]) ezen homályos mélységeiről vallott nézetünket mégis kezdi beárnyékolni Ferenczi kegyvesztettsége utolsó éveiben, növekvő elszigeteltsége az atyai őshorda féltékenysége és ellenségessége miatt. Mindazonáltal a megjelent, Freud és Ferenczi között váltott, ezernél is több levél érzelmi hangoltságából nyilvánvaló a mélyeséges fiúi kötődés – abból az ambivalens feszültségekkel terhelt levelezésből, ami átível kettőjük huszonöt éves, zűrzavaros kapcsolatán. A Freud-Ferenczi barátság súlyát éppúgy jelzik a

---

¹ A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Joan Raphael-Leff: *Intimacy and Trauma*. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (eds.): *Ferenczi for Our Time: Theory and Practice* (pp. xxiv-xxxviii). London: Karnac, 2012. A tanulmány ennek a kötetnek a bevezetőjeként készült. A jegyzetek a fordítótól, illetve a szerkesztőtől származnak.

A magyarul is megjelent idézett szövegek hivatkozásait a magyar kiadások alapján adjuk meg. (A ford.)

közös kutatási tervek, számos kölcsönös látogatás és az Európa-szerte tett együttes nyaralások, mint az USA-béli utazás.

Mindamellet, az 1912-es londoni útjuk elmaradt, mert Olaszországból mindketten visszasiettek Bécsbe, ahol Freud Mathilde lánya megbetegedett (Falzeder, 2002, 163., n1). A megelőző négy év során Freud azt a rejtett vágyát dédelgette, hogy Sándor vegye el Mathildét, míg Ferenczi, ezzel szemben, azokba az aggodalmas töprengésekbe bonyolódott bele, hogy vajon adja-e meg magát passzívan a család baráti körébe tartozó Gizella „anyai leigázásának”, vagy engedjen annak huszonnégy éves Elma lánya, Ferenczi analizáltja „veszélyes vonzerejének”. Végül is, tizenkilenc évvel kapcsolatuk kezdete után Ferenczi feleségül vette Gizellát, de házasságkötésük ellenére mégis elvette a kedvét a hír, hogy annak korábbi férje aznap meghalt szívrohamban, fölkelte Ferenczi bűntudatát, hogy „elvette az anyát az apától”.²

Ferenczi tizenöt évvel később, visszaútján Gizella társaságában a New York-i 1927-es előadásorozatról, Londonnak elmesélte ezt. A Brit Pszichológiai Társaságban „a családnak a gyermekhez való alkalmazkodásáról” tartott előadást³. Ferenczi 1929-ben ismét visszatért Angliába, amikor is az Oxfordban rendezett Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson elnökölt. Ebből az alkalomból fölhívta a figyelmet a menstruációs komplexus fontosságára, a kasztrációs komplexussal azonos jelentőségűnek nyilvánítva azt.

Kettejük kétirányú, „bensőséges élet-, érzelmi és érdekközössége” (ahogyan ezt Freud 1933. január 11-én, csupán pár hónappal Sándor halála előtt összefoglalta [Freud – Ferenczi, 2005, 320.]), különösen illet arra a nyolc vagy tizenkét gyermekre, egybehangzóan azzal a gyengédséggel, amiért szigorúan hajlíthatatlan anyjához könyörgött és a kedves apja korai elvesztése miatti bánattal is, aki kitüntető szeretettel viseltetett iránta.

A veszteségnek, a vágnak és a valóság meghazudtolásának⁴ a témái szoros összefüggésükben újra és újra visszahangzanak, ismétlődve az évek folyamán, nyilvánvalóan azért, hogy Ferenczi egyszerre őrizze és javítsa is meg a köteléket („a régi jó dolgokról írni kell / ugyanúgy unos-untalan / hogy a szerelem tovább éljen s fokenként más legyen” – mondja John Ashbery a *Late Echo* [Kései visszhang] című versében [1979, 164.]). És valóban, a regresszió, az érzelmi ismétlés, a hitelesség és – valóban – a szeretet fémjelzik majd Ferenczi szakszerű technikáját.

---

² Az eredeti angol szövegben itt szójáték van: a „marry” (megházasodik) és a „marre” (elront) szavakkal. (A *ford.*)

³ Ld. Ferenczi Sándor (1928): A család alkalmazkodása a gyermekhez. Magyarul legújabbban in: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor* (117-121). Budapest: Új Mandátum, 2000. (A *ford.*)

⁴ Az eredeti angol szövegben itt szójáték van: a „loss” (vesztesség), a „lust” (vágy) és a „lies” (hazugságok) szavak egymásra rímélése. (A *ford.*)

Ferenczi „sürgető vágya”, hogy kivívja Freud *atyai* jóváhagyását (Ferenczi, 1932, in 1996, 191.) – ez alapozta meg korai pszichoanalitikus írásaiban „kedves professzora” eszméinek kiterjesztését és klinikai kidolgozását. Ám ezt az összetett viszonyt több feminin érzelem is áthatotta: „az áttétel bizonyára ’megtermékenyít’ majd” – írja Ferenczi 1916. július 10-én (Freud – Ferenczi, 2002, 214.), második rövid analízise után. Az óceáni hivatkozás pedig – „[a] kúra által felszabadított affektusok fel és le hullámanak bennem” (Freud – Ferenczi, 2002, 234.) – a kölcsönös egyesülés utáni vágyat visszahangozza, és a thalasszális, regresszív sóvárgást az újbóli alámerülés után az *anyai* intrauterin tengerbe, amelyben metaforikusan tartózkodott.

Freud számára az áttétel tudattalan fantáziák kiélésében nyilvánult meg az emlékezés elleni védekezéséként. A megoldatlan áttétel elnémított hatásai nyilvánvalóak Ferenczi képtelenségében arra, hogy megtalálja saját hangját az első és azt követő pszichoanalitikus írásaiban, abban a gátoltságban, amit később Freud túlzott nagyságának tulajdonított.

1910. október 6-án, jóval az analízis megkezdése előtt Freud megvallotta, hogy „nem is vagyok az a pszichoanalitikus Übermensch, amelyet megkonstruáltunk, s a viszontáttételt sem küzdöttem le” (Freud – Ferenczi, 2000, 335.).⁵ 1921-ben Ferenczi bizalmasan így számol be új barátjának, Groddecknek: „mégsem tudtam előtte egészen megnyílni [...] túl nagy volt nekem, túl sok volt belőle az apából” (Ferenczi – Jones – Groddeck, 2010, 136.). Kilenc évvel később Ferenczi azzal fordul Freudhoz, hogy az nem észlelte a negatív áttételt, hozzátéve, hogy „[n]em osztom [...] azt a véleményét, hogy a gyógyulás folyamata elhanyagolandó vagy nem fontos folyamat, amelyet el szabadna hanyagolnunk csupán azért, mert nem tartjuk annyira érdekesnek” (Freud – Ferenczi, 2005, 244.), amire Freud három nap múltán szeretetteljesen ezt válaszolta:

„Amikor csak azt hagyja figyelmen kívül, hogy ez az analízis tizenöt évvel ezelőtt történt, s akkortájt még korántsem voltunk biztosak abban, hogy ilyen reakciók minden esetben várhatók. Legalábbis én nem voltam biztos benne. Hogy mennyi ideig kellett volna tartania ennek az analízisnek ahhoz, hogy a köztünk fennálló kiváló kapcsolat mellett eljussunk az ellenséges indulatokhoz, nos, azt fontolja meg Ön.” (Freud – Ferenczi, 2005, 247.)

Az angol szerkesztőtől, John Rickmantól kapott minden elismerés ellenére Ferenczi gyakran háttérbe szorítja saját eredetiségét, békítőleg úgy írva le az „aktív” technikákat mint „a freudi módszer megerősítésének hatásfokozóit”

---

⁵ A vonatkozó magyar kiadás: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés, 1908–1911, I/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2000. – nem szerepel a szerző bibliográfiájában. (A ford.)

(Ferenczi, 1926, 8.). Bizonyára korlátozva érezte magát a kritika által, és valószínűleg az ígéret által is, hogy 1912-ben bekerül Freud „titkos bizottságának”⁶ tagjai közé, miután Adler és Stekel elpártoltak, és Jung kiugrásra készülődött a közös hajóból, tehát senki sem térhetett el nyilvánosan a pszichoanalitikus elmélet „alapvető tanaitól”, mielőtt ezt a többiekkel megbeszélte volna. Ferenczi, akinek kollégái részéről az jutott, hogy „[a]z iránta érzett csodálatba mindig keveredett valamiféle burkolt gyanakvás” (Bálint, 1949, in 2000, 180.), az „apába való manifeszt hit és a látens hitetlenség” keskeny ösvényét taposta (Freud – Ferenczi, 2002, 186.).

Mindamellet, ahogyan azt Ferenczi *Klinikai naplójában* nyomtatékosítja, „az iskolai barátság nem azonos az étellel” (Ferenczi, 1996, 62.). Tanítványai lojalitása és világszerte érvényesülő befolyása igazolja Clara Thompson meglátását, hogy noha Ferenczi írásaiban konformista volt (szerinte „Freudnál is Freudabb” [Thompson, 1988, in 2000, 168.]), *gondolkodása* azonban egészen radikálisan eltért attól, amit a legtöbb korai pszichoanalitikus közleményében körvonalazott. Szakmai eredetisége a maga teljességében azon tanítványok számára volt hozzáférhető, akiknek a társaságában képesnek érezte magát saját eszméi kifejezésére, és akik cserében fölismerték újításai jelentőségét. Továbbá, amint azt a jelen kötetben szereplő írások is bizonyítják, Ferenczi szárnyaló képzeletének, ha szabadjára engedte, megvolt az a képessége, hogy inspiráljon másokat, kiváltva a környezetében lévőkből egyfajta bogarasságot, amely merész elképzelésekben és „ábrándos” megfogalmazásokban köszönt vissza.

Amikor Ferenczit a pszichoanalízis *enfant terrible*-jének tekintjük, hajlamosak vagyunk átsiklani kiváló preanalitikus, neurológiai pályafutása fölött. Mielőtt találkozott volna Freuddal, mintegy tizenöt tanulmányt közölt. Szelleme késői műveiben megjelenő függetlenségének előjelei olyan elszórt sorokban és témákban tűnnek fel, mint az 1899-es elmélkedésében a telepátiáról és a spiritizmusról (ebben az érdeklődésében később osztozott Freuddal) és a hipnotizmusról⁷; az 1901-es, „A szerelem a tudományban” című írásban⁸; kitartásában amellet a nézet mellett, hogy a transzvesztitákat nyilvános kirekesztettségben tartják (1902-ben)⁹; azokban a kívánalmaiban, 1905-ben, hogy a hátrányos helyzetűek,

⁶ Jones, Rank, Sachs, Abraham és később Eitingon. (A ford.)

⁷ Ferenczi Sándor: Spiritizmus. Legújában in: (Mészáros Judit szerk.) Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908* (pp. 27–30). Budapest: Osiris, 1999. (A ford.)

⁸ Ferenczi Sándor: A szerelem a tudományban. Legújában in: (Mészáros Judit szerk.) Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908* (pp. 76–79). Budapest: Osiris, 1999. (A ford.)

⁹ 1902 Női homoszexualitás [Homosexualitas feminina]. Legújában in: (Mészáros Judit szerk.) Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908* (pp. 112–115). Budapest: Osiris, 1999. (A ford.)

a prostituáltak számára egészségesebb szociális feltételeket biztosítsanak, és szüntessék meg a homoszexualitás kriminalizálását¹⁰; vagy abban az 1908-as megjegyzésében, hogy a csecsemők túlingerlése éppoly végzetes lehet, mint elhanyagolásuk¹¹. Hasonlóképpen úttörő jellegűek korai pszichoanalitikus felfedezései a rendelőben működő erők dinamikájáról; fölfigyelése az időre; a falfirkára; az előjátéokra; de ilyenek a preödipális fejlődés és a szeparáció interszubjektív megvilágításba helyezése; utalásai az összeretetre és a trauma családi továbbadására; a valóságérzék fejlődési szakaszainak, továbbá a csecsemők igényei és a tudattalan szülői elvárások közötti aránytalan ellentmondásoknak a kidolgozása, stb. Eredetisége túllépett az alárendeltségen olyan elméletekben, mint az introjekció, az amfimis, a túlkompensáló szimmetrikus érintkezés; a preszimbolikus testvalóság; az egymást kölcsönösen átszövő anya-fiú „tudattalanok párbeszéde”, és a tudattalan transzgenerációs átvitelek kivételes megértése – ezek mind-mind megbúvtak az írásaiban, talán annak a lelkes tudatlanságnak köszönhetően, hogy mennyire zavaró is volt erőteljes kíváncsiságának és kísérletezésének természete az intézményesült pszichoanalitikus „nyelvezaron” belül, amint erre Bálint, Gedó, Rachman és mások is utalnak.

Nehéz közvetíteni Ferenczi nézőpontjának radikalizmusát, a fókuszváltást az intrapszichikus pszichológiában uralkodó ödipálisról a *preödipálisra*, az *interszubjektívra* és a *valóságosra*. Egyedi nézeteket vallott az archaikus anya-gyermek „kapcsolatból” kiváló elsődleges interaktív diádról, valamint a rendkívül érzékeny csecsemőnek a saját igényei iránt fogékony gyengédség utáni ellenállhatatlan sóvárgása és a félrehangolt szülői libidinális vágyak közti lehetséges meg nem felelésről. Ferenczi számos olyan elméleti újítónak az őse, akik számára a szelf és az internalizált tárgy-reprezentációk közti viszonyok jelentik a dolgok velejét. Analizáltjai és követői osztották dinamikus nézőpontját, és miután gyökeret eresztettek a magok, világszerte elterjesztették ezt a tárgyakapcsolati interperszonális ethoszt. Közéjük tartozott Franz Alexander, Bálint Alice és Bálint Mihály, Benedek Teréz, Izette de Forest, Georg Groddeck, Erich Fromm, Frieda Fromm-Reichmann, Hermann Imre, Hollós István, Karen Horney, Ignotus, Ernest Jones, Melanie Klein, Barbara Lantos, Alice Lowell, Margaret Mahler, John Rickman, Róheim Géza és Clara Thompson, mindazok, akik hasznosítani tudták melegszívű intuitív megértését, és képességét a kíváncsiságnak, a játékoságnak és az önkritikus értékeléssel való kísérletezésnek a párosítására.

Minden pszichoanalitikus elméletalkotás forrásánál ott pancsol egy csecsemő. Ez a bizonyos csecsemő, akit minden elméletalkotó szem előtt tart, a fejlődési dinamikát tükrözi. Kijelöli tehát a vele együtt járó kívánatos gondos-

---

¹⁰ Szexuális átmeneti fokozatokról. Uo. 255-263. (A szerk.)

¹¹ Sexuális pedagógia [Kemény Ferenc: „A nemi probléma” c. könyvének recenziója]. Budapesti Orvosi Újság, Urológiai Melléklet, (1908. január 2.) 1:2-5. (A ford.)

kodás útjait. Más szóval, az elméletgyártó belső munkamodellek, amelyek a csecsemőkori adottságokból és fejlődésből állnak össze, egy ehhez képest elgondolt gondozással társulnak. Az effajta felfogás jelzi az elméletalkotók elképzeléseit is a pszichopatológia etiológiájáról és következésképpen a megfelelő kúráról is (Raphael-Leff, 1986.). Ferenczi újítása a láncszem e kettő között. Ennek analógiájára, az analitikus kapcsolat folyamata és megvalósuló céljai a megfelelő szülői gondoskodást fogják tükrözni.

Freud atyai törvénynek alávetve civilizálódott csecsemője az elsődleges narcizmusból bukkant elő, szolipszisztikusan, egy anaklitikus kötődésen belül. Ezzel ellentétben Ferenczi eredendően szeretni tudó, noha sebezhető csecsemője a kezdetektől fogva aktívan tárgykeresőnek tekintethető, aki empatikus anyai válaszkészséget kíván meg, és ki van szolgáltatva a koraérett bölcsességnek, de éppúgy az elkülönülésnek is, amely a megmagyarázhatatlan szülői szenvedélyek és képmutatás következménye. Mélységes a különbség. Egy fokozatosan egységesülő fragmentált és differenciálatlan én freudi fölfogása feltűnő ellentétben áll egy eredetileg egész és osztatlan veleszületett énnel, ahogyan ezt Ferenczi (és később a brit tárgykapcsolat teoretikusai, a Ferenczi által ihletett Bálint és Klein csakúgy, mint Faibairn és Guntrip) megfogalmazta. Ahogyan másutt kifejtettem (Raphael-Leff, 2012), ezen a különbségen alapszik az alapvetően eltérő megítélés: a csecsemő mint *az élet egyszerűbb formája*, amely a felnőttkor összetettségébe és autonómiájába fog *végül belenőni*, szemben *egy veleszületetten összetett újszülötten, akinek intenzív benső élete idővel elszegényedik* (az után, amit Ferenczi – Alexander¹² a „nagy megfélemlítésnek” tekintett).

A mai újszülött-kutatások még korábbra teszik a spontán óvatos elköteleződést, igazolva az aktív újszülött igényét az iránta kölcsönösen fogékony társaságra. Kifinomult elemzéssel megragadhatók a teljes kétirányú interakciós minták a gondozók és a csecsemők között (Beebe – Lachman, 2002; Gerhardt, 2004). A kutatások kimutatják, hogy némely veleszületett jellemvonás, úgymint a szociabilitás, a képzelet és a kíváncsiság virágzanak a fiatal gyermekben, de kellő ösztönzés híján, nevelési gátlások vagy érzelmi nyomás miatt kikophatnak belőle (Gerhardt, 2004). Hasonlóképpen, a pszichoneurológia olyan hosszantartó szinoptikus károsodásokat tár föl az agyban, amelyek a gyermek krónikus hamis észlelésével, semmibe vételével éppúgy magyarázhatók, mint a poszttraumás stressz-zavar (PTSD) disszociatív folyamataival és elfojtásaival (Balbernie, 2001).

Ezen kifinomult kutatási technikák híján Ferenczi a benne fölgülemlett, saját, személyes, érzékileg megélt érzelmeiből merített, megfigyelve és elméleti-

---

¹² Utalás Nagy Sándor makedóniai uralkodóra, aki csata előtt egy zsák mustármagot küldött Dáriusz perzsa királynak, érzékeltetve seregének számát és erejét. (A szerk.)

leg megragadva a gyermek prezimbolikus tapasztalatait és annak felnőttkori enigmatikus testi kitérőseit. A pszichoszomatikus folyamatokkal és azoknak a gondolkodást megkerülő jellegével kapcsolatos úttörő munkássága nem csupán saját legvadabb álmain túl burjánzottak el, de a neuropszichoanalitikus kutatás igazolta is az implicit és procedurális testi tapasztalat szubkortikálisan beágyazott, nem-deklaratív emlékeinek tartósságát (Bucci, 2002; Schore, 2001).

Súlyosan sérült borderline és regresszióban lévő felnőtt páciensekkel dolgozva Ferenczi volt az, aki elsőként összekapcsolta a korai gondozást és a pszichoanalitikus kúrát, elismerve annak kockázatát, hogy a terapeuta a félrehangoltságon vagy a képmutató kétszínűségen keresztül megkettőzi a szülői hibák „patogén traumáját”. Saját („abbahagyott, de be nem fejezett”)¹³ analízise, de az általa lefolytatottak alapján is, késői szemléletmódja a szülői gyengeségek teljesebb megértését biztosította és, ennek analógiájára, annak megértését is, hogy milyen módon vannak hatással egymásra minden egyes analitikus-páciens páros személyes jellemzői és gyarlóságai. Az, hogy tudatában volt a rendelőben működő tudattalan dialogikus erőknél, szükségszerűen vezette el Ferenczit ahhoz, hogy *a terápia lényegi részének tekintse a viszontáttételt*, olyan jelenséget, amit az ő idejében a pszichoanalízis zavaró melléktermékének tartottak.

Jóval ezután, Paula Heimann 1950-es írását követően, a viszontáttétel központi jelentőségűvé vált a „függetlenek” és Melanie Klein követői, a brit pszichoanalitikusok között lezajlott vitában, és még később döntő kérdéssé lett azok számára, akik az 1970-es évek Amerikájában megkérdőjelezték az énpeszichológia „új ortodoxiáját”. Különösen a támogatók, Merton Gill, Roy Schafer és George Klein kapcsolódtak a budapesti iskolához, magyarországi származású mentoruk, David Rapaport pszichológus révén. Így azután, indirekt módon, együtt osztoztak Ferenczin, mint közös „ősön” a brit „függetlenekkel”. Ezek a szerzők egy rendszerszerű kétszemélyes pszichológiát javasoltak, és ez kihívást jelentett korszakuk monolit paradigmájával szemben. Az analitikus üléseket a páciens és a terapeuta olyan közös alkotásaként, „interaktív áttételek komplexumaként” fogták fel, amelyet eláraszt „az interperszonális valóság kétértelműsége és relativitása” (Gill, 1982). Manapság az Atlanti-óceán mindkét partján növekszik a Ferenczi-féle interszubjektív megközelítés elismerése.

A tekintélynek való alávetettség nem más, mint „menekülés a szabadság elől”, ahogyan Fromm fogalmazott 1941-ben. A Ferenczivel szimpatizáló kommentátorok, elismerve különleges teljesítményeit, a freudi elméletekhez (és különösen a genitalitás elméletéhez) való ragaszkodás alóli felszabadulását végső soron a *Thalassa* 1924-es megjelenésének tulajdonítják. Mindamellet ezt

---

¹³ Ld. Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. *Levelezés. 1914–1916. II/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002. (A ford.)

a prenatális lét iránti egyetemes vágyódásról és az ősi, amniotikus óceánba az alvás/koitusz általi visszatérésről szóló vitatott könyvét egyes kortársai a szellemi instabilitás bizonyítékaként üdvözölték. Számos mai kritika „versként” állítja be (Stanton, 1991, 78-81), vagy ellenkezőleg, a haeckeli tannak „az ostobaság korábban el nem képzelt magasságaiba” szárnyaló extrém kitöréseként (Gould, 1977, 163.). A Freuddal való kapcsolata korai éveiben megfogant *Thalassa*-gondolat közel tíz éven át szunnyadt, egészen addig – amint azt a könyv 1923-as előszava tudomásunkra hozza –, míg Ferenczi úgy nem érezte, hogy ez a belátás annak felismerésére vezette, hogy „minden fizikai és fiziológiai kérdés végül egy metafizikai (lélektani) és minden lélektani kérdés metapszichológiai (fizikális magyarázatra is szorul”.¹⁴ A filogenetikus fejlődés ontogenetikus megismétlődésén elmélkedve, Ferenczi képzeletének termékeny méhében a péniszt, a gyermeket és a halat csuszamlós szimbolikus azonosítások kapcsolják össze. Az elsőt, amit nyálkahártya borít, a kasztrációs körülmetélés fenyegeti (éppúgy, mint egy erektált pénisz levágásáról szóló álmában, 1912 decemberében)¹⁵, a potencián keresztül a koituszban mégis elnyeri a visszajutást az anyaméhbe, így egyszerre semmisé teszi a születés általi kiűzetést, és megismétli az ősi vízbéli életformát (a halat mint az ember filogenetikus vízi őst). Továbbá, ahogyan a földlakó emlősöket jellemző amnion védi a magzatot, ahogyan az ember nőstényének huszonnyolc napos ciklusa a hold-vonzotta dagályt visszahangozza, és hüvelyi váladékai megőrzi halszagukat, úgy a pénisz, mint a közösülés szerve, megőrzi az anyaóceán katasztrófális kiszáradása által kiűzött hal „emlékét”, ami a vizek elfolyásával megismétlődik a gyermekszületésben. Az erektált pénisz tehát visszaemlékezve erre semmissé teszi a szeparáció őstraumáját, újraegyesítve a tengert, a magzatot és a halat, és ezen túlmenően duzzadásában földidéződik „*az élet keletkezése előtti nyugalom is, azaz az anorganikus lét halálos nyugalma*” (Ferenczi, 1932, in 1997, 86).

Számomra, a mű magyar címével (*Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*) ellentétben, a *Thalassán* nem egy katasztrófális letörés vagy áttörés érződik, hanem inkább egy merész *kitörés* – egy lelki „újjászületés” az életadó anyai test pezsdítő földerítése után; ellentétben Freudnál a veszélyes síri, anyai „koporsó” óvatos körülhajózásával (a kísérteties anyaöl – anya öl¹⁶ tudattalanul azonosíttatik a halállal, elsősorban saját csecsemő-öccse halálával [Raphael-Leff, 1991]).

¹⁴ Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929; legújabban, Budapest: Filum, 1997, 12-13. (A ford.)

¹⁵ Vö. Ferenczi levele Freudhoz, 1912. 12. 26. *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1912–1914. I/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002. 180. (A ford.)

¹⁶ Az angol eredetiben: womb – tomb (anyaöl – sír). (A ford.)

Freud gyorsan „kiválasztotta” Ferenczi Sándort, talán a merészségét ismerve föl. 1908-ban, nem sokkal első találkozásuk után, Ferenczi bekapcsolódott a bécsi Szerdai Társaság munkájába, Freud pedig megkérte, hogy tartson előadást az első pszichoanalitikus kongresszuson Salzburgban, és meghívta, hogy csatlakozzon hozzá és családjához egy üdülésre a bajor Alpokban. Noha helyi pszichoanalitikus csoportok szerveződtek Zürichben, Berlinben, Münchenben, New Yorkban és Londonban is, Freud a budapestit részesítette előnyben.

Ferenczi demokratikus vezető volt, haláláig betöltötte a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnökének funkcióját, és a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület – az IPA – elnökeként is tevékenykedett. Már 1910-ben, a második nemzetközi pszichoanalitikus konferencián Nürnbergben Ferenczi az IPA megalakítását javasolta, és (némiképp naivan) az egyenlőség elvét hangsúlyozta:

„Pszichoanalitikusan iskolázott tagok lennének ép a legalkalmasabbak egy olyan egyesület alakítására, mely a családi szervezet minden előnyét a lehető legnagyobb személyes szabadsággal egyesítené. Ez az egyesület olyan család legyen, melyben az apát nem illeti meg dogmatikus tekintély [...]

Az egyesületté tömörült idősebb és fiatalabb testvérek gyermekes érzékenység és bosszúvágy nélkül fogják eltűnni, hogy az igazságot a szemükbe mondják, bármily keserű, bármily kiábrándító is legyen az.” (Ferenczi, 1911, in 1918, 144-145.)

A brit egyesület háttérének sokszínűségéhez hasonlóan a magyarországi is multi-diszciplinárisra kívánt válni, és ezzel Freud is egyetértett. Mindamellett ez a törekvés csak korlátozottan érvényesült. 1927-ben, New York-i látogatása során Ferenczi a laikus analízis mellett tört lándzsát, ám csatát veszített az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesülettel szemben, javaslatát csak több mint hatvan évvel később 1989-ben fogadta el az amerikai egyesület.

Mint Clara Thompson írja Ferencziről, „olyan impulzívan szenvedélyes volt, mint általában a cigányzene rajongói. Ő maga előnyben részesítette szentimentális jellemvonásait” (Thompson, 2000, 167). Ebben a kötetben számos írás világít rá az anyanyelvnek és a magyar kultúrának Ferenczi pszichoanalitikus gondolkodásához való hozzájárulására. Ide tartozik ragaszkodása a kávéházi alapokon szerveződött művészek és költők, zenészek, regény- és drámaírók és novellisták közötti eleven életstílushoz (egy olyan sokféleséghez, ami szülei miskolci könyvesboltjának értelmiségi atmoszféráját látszik megidézni).

Ebben az időszakban egész Európa lázas napokat élt meg, pszichoanalitikus magyarázó modellekkel és eszmékkel fűtve: a gyermeki szexualitás felfedezése, a tudat fennhatóságának leleplezése, a puritán erkölcs és a rejtett vagy perverz viselkedések közötti ellentmondások lemeztelenítése, az irracionális vágyak mögötti intrapszichés konfliktusok feltárása, és így tovább. Voltak ennek hátulütői is: korszakunk analitikus bárkit analizált, a családi kapcsolatok, az összefonódások és a személyes közelség meggondolatlan figyelmen kívül hagyásával.

Ezeknek a rövid kúrának a kockázata a háttárben maradó és ott lerakódó áttételi jelenség volt. A bizalmasság keresztül-kasul vágta át a határokat, kevés diszkrécióval viseltetve a rejtőzködő páciensekkel szemben. Az analíziseket gyakran szakmai szabályok csaknem teljes figyelmen kívül hagyásával a bécsi Práterben tett esti sétákon tartották, nyaralások alkalmával folytatódtak Bad Gasteinben vagy St. Moritzban, vagy, mint Ferenczi és katonai parancsnoka esetében, szó szerint „vágásban” vezényelték le, lóháton¹⁷.

Az ötödik nemzetközi pszichoanalitikus kongresszus (1918), amelyet Budapesten tartottak a Magyar Tudományos Akadémia épületében, sok mindent megváltoztatott. A kiképző analízis formai követelménnyé vált (először Ernest Jones volt ilyen analízisben Ferenczinél). Ferenczit ezen a kongresszuson választották meg az IPA elnökévé, tisztségében fölváltva Abrahamot. Freud Budapestet kívánta megtenni a pszichoanalitikus mozgalom jövő európai központjává. A pszichoanalízis rövid ideig virágzott is Budapesten; több itteni művelőjét az Osztrák-Magyar Monarchia bukása után hatalomra kerülő forradalmi kormányok bevonták a szociális és egészségügyi reformokat előkészítő munkálatokba. Nem sokkal házasságkötése után, 1919 tavaszán a Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága Ferenczit, elsőként a világon, kinevezte a budapesti egyetem orvoskarán létesítendő pszichoanalitikus tanszék és klinika professzorává.¹⁸ Kinevezését azonban visszavonták, amikor a bolsevik forradalmat hamarosan jobboldali diktatúra követte. Az új autoriter államban föllángolt az intézményesült antiszemitizmus, és a pszichoanalízis helyzete is megnehezült. Ferenczi jónak látta lemondani az IPA elnökségről örök-irigy kollégája és analizáltja, Ernest Jones javára.

Egy magyar nagyiparos, tőszegi Freund Antal támogatóként nagyvonalú adományt ajánlott föl egy ingyenes kezelést nyújtó pszichoanalitikus ambulancia részére Budapesten, hogy kielégítsék a pszichoterápia iránti – Freud által előre látott – tömegigényt. A magyarországi gazdasági összeomlás azonban megakadályozta ennek a tervnek megvalósítását, így az első ilyen ambulancia Berlinben létesült 1920-ban, Max Eitingon anyagi támogatásával (egy kiképző intézet mellett). Két évvel később megnyílt a bécsi ingyenes pszichoanalitikus klinika, igazgatójaként Hitschmann-nal és később Wilhelm Reichhel. 1924-ben Ferenczi elhárította Freud meghívását, hogy Bécsbe költözzön, és átvegye tőle a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület elnökségét és a klinika igazgatását. Budapesten csak 1931-ben létesült hasonló intézmény (amelynek igazgatója Ferenczi lett, helyettese pedig Bálint Mihály).

---

¹⁷ Vö. Ferenczi levele Freudhoz, 1915. 02. 22. *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1912–1914. I/2. kötet.* Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002, 116. (A ford.)

¹⁸ Lásd erről részletesebben: Erős Ferenc: *Pszichoanalízis és forradalom.* Budapest: Józsvöveg Kiadó, 2011. (A szerk.)

Az 1920-as évek a kulturális forradalom lázát hozták, minthogy a pszichológusok, az pedagógusok, a szociális munkások, az ifjúsági mozgalom, a szocialista pártok oktatási tagozatai elkezdték magukba szívni a pszichoanalitikus eszméket. Kezdetben a bécsi és a berlini klinika a nem-orvosoknak nyújtott bizonyos szolgáltatásokat képzési programjaiban. Mindamellet, valószínűleg a fokozódó félelmek miatt, amiket Freud közelgő halála keltett 1923-ban, rák-betegségének diagnózisa után, a pszichoanalízis egyre inkább a pszichiátria függelékévé vált. Ennek jegyében a berlini egyesület egy teljes kurzust ajánlott föl azoknak a pszichiátereknek, akik beleegyeztek, hogy ezt megelőzően egy legalább hat hónapig tartó (a didaktikus anyagtól megtisztított) személyes analízisben vegyenek részt.

1923 júliusában az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* ünnepi számot jelentetett meg Ferenczi ötvenedik születésnapja alkalmából. A „xenofóbia” azonban fokozódott, részben mert Ferenczi „túlzott elméletiséggel” vádolta meg a berlinieket, és a feszültséget fokozta az is, hogy Ferenczi, Otto Rankkal együtt, 1924-ben sokat vitatott javaslatot tett a pszichoanalitikus technika revíziójára. A pszichoanalitikus ortodoxia megszilárdult, a képzés elnyújtottá és határozottan tekintélyelvűvé vált.

Napirenden voltak a nézeteltérések, amelyek eltérő kezelési technikákhoz vezettek, hasadást hozva létre az intellektuális megértéshez vezető értelmezés és belátás, illetve a regressziót és az érzelmi újraátélést középpontba helyező terápiás „dialógus” szószólói között. A vitát részben az új típusú páciensek robbantották ki. Azok, akiket pszichoanalitikus kezelésben részesítettek, többé nem csupán a neurotikus hisztériások voltak, hanem sokkal inkább az „östörés” esetei, visszaélések áldozatai, bordeline páciensek, súlyosan traumatizált személyek, akik megkívánták a klasszikus megközelítések módosításait és a „technika rugalmasságát”.

Lényeges mozzanat, hogy az elméleti divergenciák megosztották a szorosan összefonódott pszichoanalitikus közösséget. Miközben folytatódott a Freud iránti verbális tiszteletadás, Ferenczi tevékenysége jelentősen eltért a klasszikus törekvésektől. Életének utolsó néhány évében a vele szemben kritikus kollégáitól még inkább elidegenedett. A titkolózás, a féltékenység, az irigység és a pletykák által fűtött akkori ellenséges atmoszférában, ennek a rendkívül érzékeny hálózatnak a központjában jóvátehetetlenné, sőt katasztrófálissá nagyították föl a Freud-Ferenczi vita egyes elemeit. Ennek ellenére barátságuk továbbra is fennmaradt, noha fájdalmas holtpontra jutott, amikor, Freud azt követelte Ferenczi-től, hogy tartózkodjon a „nyelvzavar-tanulmány”¹⁹ előadásától a wiesbadeni 12. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson, és helyette egy másikat adjon

---

¹⁹ Lásd, Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Ferenczi Sándor: *Technikai írások (1921–33)* (pp. 102-112). Budapest: Animula, 1997, (A ford.)

elő. Ferenczi, úgy érezve, hogy Freud arra törekszik, hogy a saját nézeteit az ő hírneve miatti aggodalom áruhájába rejtse, sértetten és megbántva, de kitartott előadása megtartása mellett Wiesbadenben, ám ellenséges fogadtatásban részesülve mindazok részéről, akik a pszichoanalízis diszkreditálását vélték felfedezni benne.

Miután meghozták halálos ítéletét a veszélyes intimitás és regresszió támogatásáért az analízis során, a „kölcsonös analízisért”, az önfeltáráseért és a megnyugtató „relaxációs elvért”, Ferenczi végleg teljesen kegyvesztetté vált – a csábítási elmélet föllevenítése és az abúzus-ügyek valóságosként való kezelése miatt. Emellett azért is szórtak rá szitkokat, mert elutasította az analitikusnak mint üres vetítővászonnak az eszméjét, megidézte a páciensek „retraumatizálásának” kísérteit, és világgá kiáltotta a terápiás hibák beismerésének szükségességét.

Egész életen át tartó továbbfejlődésre és revízióra való rendkívüli személyes képessége ellenére, a lelke mélyéig megbántott Ferenczi benső harca tovább dúlt; ezt láthatjuk még személyes naplójának legutolsó bejegyzésében is, amit 1932. október 2-án írt:

„Még meg nem születtemnek lenni, *ez a veszély*. [...] valójában sosem voltam 'fel-nőtt'. Tudományos teljesítmények, házasság, harc a nagyon tehetséges kollégákkal – mindez csak annak a képzetnek a védelmében volt lehetséges, hogy *minden körülmények között* számíthatok az apapótléokra. [...] A továbbiakban az egyetlen lehetőség a létezésre önmagam legnagyobb részének feladása lenne, hogy teljes mértékben megvalósítsam azon felsőbb hatalom akaratát (mintha az az én saját akaratom volna)? [...] Az lenne a választásom, hogy vagy meghalok, vagy „újra berendezkedem” (Ferenczi, 1932, in 1996, 214.)

Ferenczi 1933. május 22-én hunyt el, vészes vérszegénységben. Ellentétben Jones „reaktív pszichózis” diagnózisával, tiszta elmével távozott, pár nappal hatvanadik születésnapja előtt. Az a férfi, aki elismerte, hogy „[p]ersze, gyakran tévedek, de nem ragaszkodom mereven az előítéleteimhez” (Freud – Ferenczi, 2005, 285.), a végsőkig fölfokozott intolerancia olyan atmoszférájában halt meg, amit a középkor óta sem láthattunk, két héttel azután, hogy egy berlini nyilvános könyvégetésen elégették Freud könyveit is; Goebbels szavaival „erős, nagyszerű és szimbolikus tettként”, a „szélsőséges zsidó intellektualizmus” megsemmisítésének szándékával.

Ma a Ferenczi munkássága iránti érdeklődés jelentős újjászületésének vagyunk tanúi, ezt ünnepli ez a kötet is. Noha a viszontátétel, a regresszió, a dialogikus tudattalan hatások, az „anyai” terápiás bánásmód metaforája (és a hibák beismerése) mára a legtöbb pszichoanalitikusan tájékozott terapeuta számára hallgatólagos elfogadást nyert, sok évvel halála után Ferenczi újításai jórészt feledésbe merültek, vagy másoknak tulajdonították azokat. A tárgykap-

csolati, interszjektív és rokon szemléletű elméletalkotók között Ferenczit „minden modern áramlat jövőbe látó újtójának, az egyenlőség és a kölcsönöség bajnokának, a gyermekekkel való visszaélés és trauma fölismerése keresztlovagjának” tartják (Aron – Harris, 1993, 1.).

Éltessük őt a pszichoanalízis érzelmileg fölhangolt társalkotójaként.

Hárs György Péter fordítása

IRODALOM

- ARON, L. – HARRIS, A. (1993). Sándor Ferenczi. Discovery and rediscovery. In: L. Aron – A. Harris (eds.). *The Legacy of Sándor Ferenczi* (pp. 1-36). Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- ASHBERY, J. (1979). *Late Echo*. London: Penguin Books.
- BALBERNIE, R. (2001). Circuits and circumstances: the neurobiological consequences of early relationship experiences and how they shape later behaviour. *Journal of Child Psychotherapy*, 27:237-255.
- BALINT, M. (1949). Sándor Ferenczi, Obit 1933. *International Journal of Psychoanalysis*, 30:215-219. Magyarul: Bálint Mihály: Emlékbeszéd. In: Mészáros Judit (szerk.), *In memoriam Ferenczi Sándor* (pp. 179-185). Budapest: Józsoveg, 2000.
- BEEBE, B. – LACHMAN, F. (2002). *Infant Research and Adult Treatment: Co-constructing Interactions*. London: Analytic Press.
- BUCCI, W. (2002). The referential process, consciousness, and the sense of self. *Psychoanalytic Inquiry*, 22:766-793.
- FALZEDER, E. (szerk.) (2002). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907-1925*. London: Karnac, 162-163.
- FALZEDER, E. – BRABANT, E. (szerk.) (1996). *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi Volume 2, 1914-1919*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Magyarul: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1914-1916. II/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002. és *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1917-1919. II/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2003.
- FALZEDER, E. – BRABANT, E. (szerk.) (2000). *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi Volume 3, 1920-1933*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Magyarul: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1920-1924. III/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2004. és *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1925-1933. III/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2005.)
- FERENCZI, S. (1911). On the organisation of the psycho-analytic movement. In: M. Balint (ed.), *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 299-315). London: Hogarth Press, 1955 (reprint: London: Karnac, 1994). Magyarul legújabbban: A pszichoanalitikus mozgalom történetéből. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* (pp. 138-150). Budapest: Dick Manó, 1918.
- FERENCZI, S. (1924). *Thalassa: A Theory of Genitality*. London: Karnac, 1984. Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929; legújabbban: Budapest: Filum, 1997.

- FERENCZI, S. (1926). Preface. In: J. Rickman (ed.), *Further Contributions to the Theory and Technic of Psycho-Analysis* (pp. 7-9). London: Hogarth Press, 1926. (Újabbán: London: Hogarth Press, 1955; London: Karnac, 1994.)
- FERENCZI, S. (1932). *The Clinical Diary of Sándor Ferenczi*. (szerk. J. Dupont) Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988. Magyarul: *Klinikai napló, 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- FERENCZI, S. (1933). Confusion of tongues between adults and the child. In: *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 156-167). London, Hogarth Press, 1955 (reprint: London: Karnac, 1994). Magyarul legújabbán: Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: *Technikai írások* (pp. 102-112). Budapest: Animula, 1997.
- FERENCZI, S. (1955). *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis*. London: Hogarth Press, 1955 (reprint: London: Karnac, 1994).
- FORTUNE, C. (ed.) (2002). *The Sándor Ferenczi – Georg Groddeck Correspondence, 1921–1933*. London: Open Gate Press. Magyarul: Ferenczi Sándor / Georg Groddeck levelek. In: Erős Ferenc – Kovács Anna (szerk.), *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkel* (pp. 129-279). Budapest: Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület, 2010.
- FROMM, E. (1941). *Escape From Freedom*. New York: Rinehart. Magyarul: *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- GERHARDT, S. (2004). *Why Love Matters: How Affection Shapes a Baby's Brain*. London: Psychology Press.
- GILL, M. M. (1982). *Analysis os Transference*. New York, International Universities Press.
- GOULD, S. J. (1977). *Ontogeny and Phylogeny*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HEIMANN, P. (1950). On counter-transference. *International Journal of Psychoanalysis*, 31:81-84.
- RAPHAEL-LEFF, J. (1986). Facilitators and Regulators: conscious and unconscious processes in pregnancy and early motherhood. *British Journal of Medical Psychology*, 59:43-55.
- RAPHAEL-LEFF, J. (1991). *Psychological Processes of Childbearing*. Colchester: CPS Psychoanalytical Publications Series.
- RAPHAEL-LEFF, J. (2012). The intersubjective matrix: influences on the Independents' growth from „object-relations” to „subject-relations”. In: P. Williams, J. Keene, S. Dermen (eds.), *Independent Analysis Today* (pp. 87-162). London: Karnac.
- SCHORE, A. N. (2001). The effects of early relational trauma on right-brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22:201-269.
- STANTON, M. (1991). *Sándor Ferenczi: Reconsidering Active Intervention*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- THOMPSON, C. M. (1988). Sándor Ferenczi, 1873–1933. *Contemporary Psychoanalysis*, 24:182-195. Magyarul: Clara M. Thompson. In: Mészáros Judit (szerk.), *In memoriam Ferenczi Sándor* (pp. 165-178). Budapest: Józseveg, 2000.

**Az „itt és most” Ferenczi elméletében és hatása
Melanie Klein munkásságára***

Meira Likierman

Ferenczi hatása Melanie Klein munkásságára nyilvánvalóan összetett, leginkább kettejük analitikus és mentori kapcsolatának ismeretében érthető meg. Ez a hatás sokkal több mindent foglal magába, mint Klein néhány elméletét. Ferenczi olyan fogalmakat és témákat adott tovább tanítványának, melyek később Klein elméletében kibontásra kerültek.

Szeretném mélyrehatóbban megvizsgálni Ferenczi Kleinre gyakorolt hatását, mely véleményem szerint kettejük sokoldalú kapcsolatából származik. Ferenczi személyes és analitikus oldalával egyaránt hatott Kleinre: féltve őrzött vélekedéseivel, különleges személyes kifejezőmódjával és mindent átfogó elképzeléseivel a mentális életről. Úgy gondolom, ezek a személyes elemek nem csak tudatos, hanem tudattalan szinten is hatottak Kleinre. Ferenczi gondolkodásmódjának hatása nem csak Klein pályájának kezdetén érhető tetten, amikor még kapcsolatban voltak egymással, hanem az életmű egészében tükröződik – jóval az után is, hogy a személyes érintkezés megszűnt (Likierman, 2001).

A számtalan kínálkozó példa közül egyet emelnék ki, mellyel korábban már behatóan foglalkoztam, mégpedig Ferenczi (1913) „A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük” című tanulmányának hatása Klein egész elméletére. Ez a tanulmány úgy ábrázolja a lelki fejlődést, mint az omnipotenciától a valóság felismeréséig tartó folyamatot, ahogy azt eredetileg Freud is javasolta. Ferenczi a gyermeki fejlődés kontextusába helyezte ezt az elméletet, és úgy írta le a folyamatot, melynek lépcsőfokai a kora gyermekkor teljes egészét átölelik. Hangsúlyozta azt az általános nehézséget is, ami az omnipotens pozíció elhagyását és a valóságérzék kialakulását jellemzi. Fontos, hogy Ferenczi szavait pontosan idézzük, hiszen szerinte az egyén soha nem tesz szert a valóság teljes ismeretére, csupán annak érzékelésére.

---

* A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Meira Likierman: The ‘here-and-now’ in Ferenczi’s thinking and its influence on Melanie Klein. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (Eds.), *Ferenczi for Our Time: Theory and Practice* (pp. 19-25). London: Karnac, 2012. A magyarul is megjelent idézett szövegek hivatkozásait a magyar kiadások alapján adjuk meg. (A szerk.)

Ferenczi elméletének magja továbbélt Klein munkásságában, és átalakítva visszaköszönt legösszetettebb írásaiban. Például az episztemofilikus ösztönről szóló tanulmányban, mely ösztön a fejlődő gyermeket az omnipotens fantáziáktól a valóságkereső létforma felé irányítja. Akárcsak Ferenczinél, ez a valóság nem egyszerű, torzításoktól mentes külső valóság. Kétféle megnyilvánulási formája van: egyrészt a valós dolgok a szubjektív fantázia révén nyerik el személyes jelentőségüket, másrészt van egy belső érzékelhető valóság, amely valójában az említett fejlődési folyamat célja. Megfelelő körülmények között a fejlődő egyén megtanulja, hogyan ismerje meg és fogadja el saját emberi természetének valóságát, és hogyan érzékeldje azt. Manapság mintha állandó változásban gondolkodnánk, ahol a személynek választási lehetősége van a belső valóság érzékelése és az ettől való elzárkózás között. Úgy vélem, ennek a gondolatnak fontos szerepe van Klein fejlődéseméletének – a paranoid-skizoid és depresszív pozíció koncepciójának megértésében.

Klein első pszichoanalitikus tevékenységében – analitikus képzés; és saját fia, az akkor négy és fél éves Eric analízise – Ferenczi hatása közvetlenül érvényesül. Freudtól eltérően, aki a kis Hans személyében olyan alanyt választott, aki a szorongást keltő körülmények áldozatává vált (Freud, 1909), Klein olyan későbbi patológia megakadályozását tűzte ki az analízis céljaként, amely nagy valószínűséggel kifejlődne, ha az ezt előrejelző viselkedésgyegyeket nem ismernénk fel időben. Eric – akit Klein „egészségesként és élénkként” jellemezett – értelmileg lassan fejlődött, úgy tűnt, mintha a fiút valami gátolná abban, hogy kialakuljon egy egészséges érdeklődő attitűd, a kíváncsiság és a szeretet képessége, melyet Klein oly nagyra értékelt. Attól félt, kezelés nélkül a fiú „intellektuális sérülést” szenvedne (Klein, 1921 in 1975, 19.). A gondolatébresztő írásban, ahol Klein saját fiával folytatott analízisét dokumentálja, számos Ferenczi-hatás felfedezhető.

Klein „A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük” című írás állításaival értelmezte Eric vívódását az omnipotencia vágya és a világ befogadásának szükségessége között. De a Ferenczi által inspirált pszichoanalitikus megközelítés csupán egy dimenziója a tanulmányban olvasható fejlődéslélektani elképzeléseknek. Egy másik síkon Klein a terápiás szobából kilép a világ felé, és újszerű gyermeknevelést hirdet. Vakmerő szószólója a gyerekekkel szembeni nyitottságnak, mely forradalmasítja a családok életét: „A gyerekekkel szembeni őszinteség, kérdéseik nyílt megválaszolása és az ezzel járó belső szabadság nagymértékben és kedvezően befolyásolja a gyermekek mentális fejlődését” (Klein, 1921 in 1975, 19.).

Ebben a keretben a szexualitás felszabadulna a „titok sűrű fátyla” alól, ahogy Klein fogalmaz. A gyermek természetes „vágyai, gondolatai és érzései” nem válnak „terhessé a hamis szégyen és ideges szenvedés” által. Klein tanulmányából világossá válik, hogy a szülők kezében levő elnyomó eszköz a vallás, és Eric

analízise útján azért küzd, hogy megszabadítsa őt a vallásos vélekedésektől, és a racionalitás és valóság felé irányítsa gyermekét. Az alapvető bizalom megjelenése Klein korai műveiben Ferenczi pedagógiáról és gyereknevelésről szóló tanulmányaira reflektál. Ferenczi úgy gondolta, a hagyományos oktatás káros, mert „érzelem- és gondolatelnyomásra” vagy ami még rosszabb, „érzelmek és gondolatok tagadására” épül (Ferenczi, 1908, in 2000, 65.). Szerinte „a gondolatelfojtásra épített erkölcsnevelés az egészséges emberek mindegyikében kitermel bizonyos fokú neurózist...” (uo. 66.).

Ferenczi szerint a zsarnoki intellektuális elnyomás legfőbb eszköze a vallás. Ez az elgondolás ugyan összhangban volt más fejlődő európai nézetekkel, de ő minden kétséget kizáróan a korabeli Budapesten, illetve Kelet- és Közép-Európában működő oktatási rendszereket bírálta, amelyekben a vallás és babona még mindig erős lábakon állt. Hasonlóképpen látta, mint Freud, aki olyan államokat hozott fel példának, mint Franciaország, ahol a hitoktatást kivették az általános iskolai tantervekből, és helyette a polgári értékeket ismertették meg a gyerekekkel olyan „alapfokú könyvek által, melyektől a gyerekek megkapják az útmutatást polgári szerepükről” (Freud, 1907, 137-138.). Freud úgy gondolta, ez a fejlődés akkor lenne teljes, ha a gyermekek szexuális felvilágosítása is az oktatás része lenne.

Az Eric-eset azért is említésre méltó, mert megalapozott kísérlet volt arra, hogy megmutassa: a szexuális felvilágosítás hogyan segíthet az egészséges kíváncsiság felébresztésében és a valóságközpontú intellektuális fejlődés megalapozásában. Ez megmagyarázza azt is, miért viselte Klein olyan nehezen, amikor Eric megmakacsolta magát, és ragaszkodott olyan mitologikus és vallási szimbólumokhoz, mint a húsvéti nyúl, a télapó és az angyalok. De vitáik voltak Isten létezéséről is. Ezek fontos mozzanatok, ha ismerjük a Klein fejlődésről alkotott elméletének alapjául szolgáló viselkedésformákat, arról a fejlődésről, mely az omnipotenciától a valóság felé halad.

Ez tehát egy példa Ferenczi közvetlen hatására, amely azonban ennél sokkal összetettebb, és nem mindig ennyire egyértelmű. Néhány olyan esetben is bizonyított a kapcsolat, amikor a végeredményben alig fedezhető fel a hasonlóság. Példának kettejük pszichoanalitikus technikáról való vélekedését szeretném összehasonlítani. Ferenczi „A pszichoanalitikus technika rugalmassága” című tanulmányában bevezeti a tapintat fogalmát, mely szerinte elengedhetetlen a páciens megértéséhez. Elméletében a tapintat nagyon közel áll az empátiához. „Engednünk kell a beteg tendenciáinak mint egy rugalmas szalag, azonban anélkül, hogy saját nézeteink irányában feladnánk a húzást” (Ferenczi, 1928, in 1997, 64.). Ferenczinél a tapintat, mely az empátiából ered, azért fontos mozzanat, mert ez az, ami az analízis során a páciens megvédi az elárasztó lelki fájdalomtól. A tapintat olyan fogalom, mellyel egyúttal Ferenczi természete is leírható. Amikor valakit erőteljesen magával ragad egy trauma, a

tapintat és az empátia jelent védelmet, míg maga az interpretáció sokszor traumatikus hatású lehet.

A tapintat nem éppen az első kifejezés, ami eszünkbe jut, ha a Klein-féle analízisről beszélünk. Szavaival egészen a tudattalan szorongások legmélyére akart hatolni, mert hitt abban, hogy így érhető el felismerés és megkönnyebbülés. Úgy képzelte, a páciens tudattalanja meghallja az analitikus szavait, és reagál is rájuk, mintegy felülkerekedve minden más tényezőn. Ennek a megközelítésnek azonban számos nehézsége van. A tíz éves Richard esete, akit kényelmetlenül érintettek az analitikus értelmezések, így profitálni sem tudott belőlük, jó példa arra, hogy mi történik, ha óvatlanul hatolunk a lélek mélyebb rétegeibe (Klein, 1945).

A tapintat megléte vagy hiánya mégis összekötő kapocs lehet Klein és Ferenczi között, ha kettejük intimitás-felfogását nézzük. Kleinnél az intimitás tudattalan felismerés. Az analitikusnak lelki társnak kell lennie, amikor arra a páciensnek a legnagyobb szüksége van. A páciens egyedül áll szemben saját destruktivitásával és pszichotikus szorongásával – ilyenkor Ferenczinél az intimitás egyenlő a lelkiileg összetört személy felé irányuló empátiával, továbbá annak figyelembe vételével, hogy az értelmezés – különösen a mély értelmezés –, sérülést okoz és traumatizál. A páciens felé „anyai barátságosságot” kell mutatni. Lóránd Sándor, Ferenczi egyik páciense megjegyezte, hogy Ferenczi mennyire odafigyelt a páciens testi megnyilvánulására, testhelyzetére, gesztikulációjára, hanghordozására és más hasonló jelzésekre (Grosskurth, 1987). A páciens legintimebb közlései is megfigyelés tárgyát képezik, és az értelmezésben is helyet kapnak az anyai barátságosság szűrőjén keresztül.

Mindez mégsem ennyire egyértelmű. Ferenczi tapintatosságáa egy ponton torzította terápiás módszerét. Nem kerülhette el ugyanis az olyan pácienseket, akik bizonyos holtponatokon elakadásokon nem tudtak túllépni. Leírásaiból tudjuk, hogy ezek a személyek gyakran szenvedtek valamilyen személyiségzavarban, ami köztudottan sok nehézséget okozhat az analitikusnak. Bár ezekben az esetekben kevésbé volt hatékony a tapintatra épülő módszer, Ferenczi felismerte, hogy bizonyos páciensek éppen tapintat határait próbálgatják. Egyes esetekben a lelki fejlődés sokszor lassú és mélyen frusztráló volt. Ferenczi azonban nem destruktív értelmezéssel vagy halálos tehetetlenséggel reagált erre, hanem konstruktív, valós cselekedettel – ez volt az aktív technika. Az úgynevezett klinikai zsákutca az analízis egyik legnagyobb nehézségét jelenti, ezért szükségszerű feltérképezni minden lehetséges módszert ennek kezelésére – Ferenczi tapasztalat-jellegű technikája valós cselekvésre serkent. Ez legalább részben kísérlet volt arra, hogy az analitikust megszabadítsa a gyűlölet viszontáttételben megélt tapintatlan, ellenszenves érzületeitől. Elképzelhető, hogy Klein saját analízisével kapcsolatban úgy érezte, Ferenczi igyekszik elkerülni a szükséges konfrontációt, és nem veszi figyelembe a negatív áttételt. Ennek ered-

ményeként fejlesztett ki olyan technikát, mely közvetlenül a destrukciós tendenciákat célozza meg.

A technika továbbra is fontos kérdés marad. Meglepő, hogy a Ferenczi által kidolgozott gyakorlat egyes elemei felfedezhetők néhány mai Klein-követő gondolkodásában, például az „itt és most” helyzetben végzett munka kiemelésével, hangsúlyozásával. Az Otto Rankkal – 1924-ben megjelent – közösen írt tanulmányban Ferenczi hangsúlyozza, hogy az analízis célja nem „az elmélet pontosságának” javíthatása. A lényeg a megértésben rejlik: „mindenek felett áll a páciens összes megnyilvánulásának értelmezése, mely mindig az analitikus helyzetre adott reakció (ellenállás az analitikussal szemben, az analitikus magyarázatának megértése, az ezekre adott érzelmi reakció, stb.)...” (Ferenczi és Rank, 1925, 25.).

Más szavakkal, az „itt és most” értelmezés nem csak az „itt és most” interpretálásáról szól, hanem az analitikus gondolataira adott reakciók – amit a páciens vagy megtesz vagy nem – értelmezéséről is. Ez olyan terápiás irányelv, amely azóta is fontos része a gyakorlatnak, és folyamatosan fejlődik, például Betty Joseph munkássága által. Hogyan lehetséges, hogy Ferenczi gondolatai – melyeket Klein követői egészen mostanáig nagyrészt elutasítottak – visszatérnek a kortárs kleiniánusok elméleteiben?

Nos, ez nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Klein maga is sokat dolgozott az „itt és most” helyzettel, legalábbis néhány megjelent esettanulmány-részlet erről tanúskodik. Ez pedig bizonyítja, hogy Ferenczi elképzelései mégiscsak Klein közvetítésével kerültek át a kortárs gondolkodásba. Azonban mégsem egy jól körülhatárolható gondolat egyszerű átörökítéséről van szó. Az, hogy Klein előnyben részesítette az „itt és most” helyzetet, az áttételtől vallott saját nézeteiből ered. Úgy vélte, hogy elsősorban a páciensek belső tárgyainak, és nem múltjuknak kell az analízis középpontjában állnia. Az analízisnek fel kell térképeznie a páciens belső tárgykapcsolatait úgy, ahogy azok a jelenben reprezentálódnak, és nem a múltbeli kapcsolatok felidézésével kell foglalkoznia. Valószínűleg Klein Ferenczivel való kapcsolatában is megtapasztalta az „itt és most” helyzetet, melynek messzemenő hatásait láthatjuk.

Még egy megállapítás következik mindebből. Egyes „itt és most” interpretációk tartalma lehet bármi, csak éppen nem tapintatos, különösen akkor, ha rámutat arra, amit Ferenczi a páciens az analitikus szavaival szembeni védekezéséért írt le. Nem tudjuk, hogy Ferenczi hogyan kezelte mindezt. De elméletének fő tanulsága, hogy az analitikus alapbeállítódása a tapintat és a beleélés kell hogy legyen, s hogy a büntető stílust akkor is kerülnie kell, amikor destruktív tartalom bukkan fel.

Kovács Petra fordítása

IRODALOM

- FERENCZI S. (1908). Psycho-analysis and education. In: M. Balint (ed.), *Sándor Ferenczi: Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 280-290). London: Hogarth Press, 1955 [reprinted, London: Karnac, 1994].
Magyarul: Pszichoanalízis és pedagógia. In: Erős Ferenc (Vál. és s.a.r.), *Ferenczi Sándor* (pp. 61-67). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1913). Stages in the development of the sense of reality. In: M. Balint (ed.), *Sándor Ferenczi: First Contribution to Psycho-Analysis* (pp. 213-239). London: Hogarth Press, 1952 [reprinted, London: Karnac, 1994].
Magyarul: A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük. In: Erős Ferenc (Vál. és s.a.r.), *Ferenczi Sándor* (pp. 97-105). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1928). The Elasticity of Psychoanalytic technique. In: M. Balint (ed.), *Sándor Ferenczi: Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 87-101). London: Hogarth Press, 1955 [reprinted, London: Karnac, 1994].
Magyarul: A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: Ferenczi S., *Technikai írások* (pp. 57-70). Budapest: Animula, 1997.
- FERENCZI S., RANK, O. (1925). *The Development of Psycho-Analytic Technique*. New York: International Universities Press, 1986. [Eredeti kiadás: *Entwicklungsziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1924.]
- FREUD, S. (1907). The Sexual Enlightenment of Children (An Open Letter to Dr. M. Fürst). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume IX (1906-1908): Jensen's 'Gradiva' and Other Works* (pp. 129-140). London: Vintage, 2001.
- FREUD, S. (1909). Egy ötéves kisfiú fóbiájának analízise. A „kis Hans”. In: *Sigmund Freud Művei*, II. köt. *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (pp. 111-212). Budapest: Filum, 1993.
- GROSSKURTH, P. (1987). *Melanie Klein, Her World and Her Work*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- KLEIN, M. (1921). The development of a child. In Uő: *Love, Guilt and Reparation* (pp.1-53). London: Hogarth Press, 1975.
- KLEIN, M. (1945). The Oedipus complex in the light of early anxieties. *International Journal of Psychoanalysis*, 26:11-33.
- LIKIERMAN, M. (2001). *Melanie Klein: Her Work in context*. London: Continuum.

„Kedvezőbb körülmények között” – A sérülés követői*

Rachel Rosenblum¹

(Henri Danon Boileau-nak)

Ez a tanulmány egy empirikus kérdéssel kezdődik. Miért oly veszélyes a nagy traumák túlélőinek elbeszélni a történetüket? Miért kell oly gyakran az öngyilkossággal fizetniük azért, hogy elmondták „rettenetes meséjüket”? Nézzék meg Jean Améry, Primo Levi, Paul Celan, Piotr Rawicz példáját, vagy a sokkal inkább kétséges eseteket, mint amilyen Romain Garyé, George Perecé (betegség), W. G. Sebaldé (baleset). A traumatizációjuk intenzitásán és azon a döntésen kívül, hogy szembenézzenek a múltjukkal, miben hasonlítanak ezek az írók? Mik azok a gesztusok, amelyek megnövelik a múltbeli traumákkal való szembenézésben rejlő veszélyeket?

Akik visszatérnek a múltbeli traumákhoz, sokszor járnak sikerrel, ha nem egyedül térnek oda vissza. Néha pszichoanalitikusokkal mint útitárssal térnek vissza. Más esetekben ezt olyanok kíséretében teszik, akikkel soha nem találkoztak valójában, hanem csak az irodalomban, filozófiában vagy a művészetekben. Az első esetben a múltbeli traumával való szembenézés közös tapasztalat lehet. A második esetben is lehet a tapasztalat közös, de csak közvetve: a *vetítívászon szövegein*, a mások által elszenvedett traumák narratíváin keresztül történik. Az első esetben a közös a fizikai tér is, ugyanaz a szoba. A második esetben a megosztásra távolság, homályosság jellemző. Mindkét esetben a kísérők „követként” működnek, akik az áldozatokat a sérült szelfjükkel kapcsolják össze, megkönnyítve a traumák áldozatainak, hogy megszólítsák elviselhetetlen múltjukat. Eképpen egyes pszichoanalitikusok a sérülés „követei” lettek, a traumák áldozatainak útitársai. Mi a szerepük? Ha nem ez, akkor mi kellene legyen a szerepük?

---

* A fordítás alapja: “In more favourable circumstances”: ambassadors of the wound. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (szerk.), *Ferenczi For Our Time. Theory and Practice* (pp. 117-145). The History of Psychoanalysis Series. London: Karnac, 2012.

Az írás az IPA 2013-as prágai konferenciáján elnyerte a holokauszt és a népiirtás kutatásáért járó Elise M. Hayman-díjat.

A magyarul is megjelent idézett szövegek hivatkozásait a magyar kiadások alapján adjuk meg. A szerző számozott jegyzetei a tanulmány végén találhatóak. (A szerk.)

Kulcsfogalmak lesznek segítségünkre ebben a felfedezésben. Ezek a fogalmak főleg Ferenczi Sándor munkásságából és a trauma „realista” felfogásából származnak, amelyet nagy kockázat árán védett meg élete utolsó éveiben, amikor szembeszállt azzal, ami a „...a fantázia túlértékelése – s a trauma valóságának alulértékelése a patogenezisben” (Ferenczi, 1929, in 2005, 235.). Ferenczi megközelítése igencsak relevánsnak bizonyult, amikor a hetvenes években a második világháború szörnyűségeinek túlélői elkezdtek szembenézni traumatikus élményeikkel. Az analitikusoknak sok országban olyan perspektívára volt szükségük, amely elszámol a történelmileg bizonyított traumákkal, olyan elméleti konstruktumra, amely túlmege a fantáziálás kizárólagos hangsúlyán. Ferenczi írásai ilyen konstruktummal szolgáltak számukra.

Ennek a fejezetnek a szempontjából különösen fontosak 1929 és 1932 között írott feljegyzései. Ezek a feljegyzések gyakran egészen sűrítettek, olykor „ki kell őket csomagolni”. Minden szónak jelentősége van. Minden mondatból kutatási programok nőnek ki. Ezekből a jegyzetekből szeretnék három fő gondolatot kiemelni.

Az első gondolat kifejezi Ferenczi visszatérését egy bizonyos mértékű „valósághoz”. Ferenczi hangsúlyozza a trauma áldozatok hajlamát arra, hogy kétségbe vonják, vagy ne higgyék el saját élményüket. Az ilyen pácienseknél akár valóság, akár fantázia, megmaradnak a kételyek, bár minden a valóságra utal. Gyakran inkább megbízhatatlannak gondolják saját memóriájukat, mintsem hogy elhiggyék, hogy ilyen dolgok velük megtörténhetnek. Valamilyen módon a saját elméjük integritásának feláldozása felé haladnak. Ez az önfeláldozás nyújt számukra menedéket (Ferenczi, 1932, 119-121.).

A második gondolatot azzal foglaljuk össze, hogy két rövid töredékre utalunk Ferenczi előadásából, amelyeket 1932-ben vetett papírra, de csak halála után jelentek meg. Az elsőben Ferenczi azt tételezi fel, hogy az ismétlés az analízisben rosszabb, mint az eredeti trauma. A másodikban megjegyzi, hogy gyakran a pszichoanalízis az a helyszín, ahol a trauma az első alkalommal válik érzékelhetővé (Ferenczi, 1934).

Ferenczi megjegyzi, hogy a traumatikus élmény brutalitása sokkal rosszabb következményekkel is járhat, mint a megtagadása vagy kétségbe vonása. Hatása „[v]áratlan, elő nem készített, lehengető sokk mintegy érzéstelenítőként hat. ... Látszólag a lelki aktivitás minden fajtájának beszüntetése és ezzel egy teljesen ellenállás nélküli passzivitás előidézése útján.” (Ferenczi, 1934, in 1997, 116). Ez magával hozhatja egy esemény kitörését, vagy legalábbis egy érzelm eltűnését, amely megmagyarázza a trauma áldozatok látszólagos közömbösségét, amikor tragikus élményeikről beszélnek; ez a veszteség vezet az analitikusok meglepődéséhez, amikor mintha csak ők lennének azok, akik kimutatják érzelmeiket. (Chasseguet-Smirgel, 2000; Rosenblum, 2009). Ami megmarad a traumatikus eseményből, az egy üres héj „...Az áldozat narratívája ... számot ad egy hiányról,

egy eseményről, amely még nem következett be, egy eseményről, annak ellenére, hogy a megtörténtek valósága meggyőző és lehengető természetű” (Laub, 1992a, 57.). Ez azt jelenti, hogy a traumatikus esemény gyakran megmarad alvó szinten, amíg csak nem válik „első alkalommal érzékelhetővé” a terápiás kontextusban. Az „elhalasztott” első alkalom valóban lehet „rosszabb”, mint az eredeti bekövetkezés, mert a fájdalom a teljes tudatosságban hívódik elő.

Ferenczi harmadik fő pontja a körülményekre vonatkozik, amelyek között az esemény megisméltése meg kell történjen. Úgy tartotta, hogyha az ember el akarja érni a váratlan sokkhatás eredetét, egy hirtelen és letaglózó hatását, a traumát magát kell megisméltetni kedvezőbb körülmények között. Első alkalommal kell érzékelhetővé váljon. Már érintettem az „isméltés” kérdését, és az „első alkalom” kérdését is. Amit ezúttal hangsúlyozni szeretnék, az az, hogy a traumát hogyan kell megisméltetni. Ferenczi szavai szerint „kedvezőbb körülmények között”.^{*} De mik ezek a kedvezőbb körülmények?

Vannak „kedvezőbb körülmények”, amelyek megmagyarázzák, hogy miért van aránylag kevesebb öngyilkosság az olyan trauma-túlélők között, akik nem írták meg történetüket? A terápia mindig képes „kedvezőbb körülmények” létrehozására? És ha nem, hol ér véget, és miért?

Az írás fojtogató levegője

A történelem nagy katasztrófáit fel lehet ismerni arról a bénult hallgatásról, amelyet maguk után hagynak, és a csöndet gyakran csak azért törik meg, hogy helyet szorítsanak az emlékezet hamisításának. A csönd és a hamisítás között nyílnak egy harmadik ösvény. Azoknak, akik képesek rá, ez az ösvény azt nyújtja, hogy elmondják, hogy mi történt, hogy egyes szám első személyben írjanak róla. Ez a harmadik lehetőség a nyilvános tanúságtételé. Lehetővé teszi egy kimondhatatlan igazság kitérését a társadalmi szintéren, remélhetőleg katartikus céllal. Az ilyen tanúságtétel szerzője eképpen vallomást tesz azokról a szörnyűségekről, amelyeket túl nehéz elviselni. Szavakba öntve a szenvedést megosztja másokkal. Ennek a fajta megosztásnak az erényét, amelynek hatalmában állna nyugalmat adni, erősen kétségbe vonjuk. Eltekintve attól, hogy csak azoknak az alanyoknak áll rendelkezésre, akik képesek szavakba foglalni élményeiket, az írás ösvénye könnyen veszélyessé válhat. Az embernek könnyen a torkán akadhat a tény, hogy egyes dolgokat soha nem mondtak ki. De az is szenvedést okozhat, hogy „rosszul” mondták, „rosszul” hallották, „rosszul” fogadták. A tanúságtételnek lehetnek rossz és jó útjai, jó és rossz megszólalói, írások, amelyek megmentik az

---

^{*} Ferenczi, 1934, magyar kiad. 1997, 117. (A ford.)

embert, és amelyek veszélyesnek bizonyulnak. Az ember mehet még egy lépéssel is tovább, és azt mondhatja, hogy a tanúk esetleg szenvedtek már attól a pusztától is, hogy bizonyos dolgok egyáltalán kimondattak. Pusztán a rájuk való emlékezés folyamata, sok esetben, már végzetes lehet. Ahelyett, hogy megszabadítanák írójukat a borzalmaktól, egyes szövegek nem okoznak mást, mint fejjel előre taszítják őt bele.

Persze az ember tagadhatja a közvetlen viszony létezését a folyamat, amelynek során egy adott számú elviselhetetlen érzés került a köztudatba és aközött, hogy meghaltak azok, akik ezeket az érzéseket átérték és kifejezték. De attól még a kétkedés megmarad. Az ember például eltöprenghet rajta, hogy a költő Paul Celan miért vetett önkezével véget életének. Amikor az Auschwitzról szóló beszéd volt terítéken, ő volt az egyetlen, mondja George Steiner, aki nem fogott ki a szóból. Paul Celan megtalálta a helyes szavakat, és éppen a gyilkosok nyelvén, azaz németül találta meg őket. Ugyanakkor mindezek ellenére (vagy épp ezért), megtalálva ezeket a szavakat, Celan lett öngyilkos Párizsban 1970-ben, ereje teljében, az „elhatalmosodó elhagyatottságban”. Miből állt az „elhatalmosodó elhagyatottsága”?

Számos író, aki visszatért a deportálásból, próbálta megválaszolni a kérdést. Jorge Semprun eléggé szókimondó az írás halálos hatalmáról. Bizonyos témáknál, figyelmeztet, nem lehet büntetlenül lehorgonyozni. Mint megjegyzi a jellemző címmel kiadott *L'écriture ou la vie*-ben (1994; magyarul 1995), vannak pillanatok, amikor választani kell, írni vagy élni. Dönteni kell, hogy:

„...az élet lármás csendjét választom az írás halálos csendje helyett...” [178]
 „Fuldokoltam piszkozataim fojtogató levegőjében, minden sorral mélyebbre merültem a vízben. ... Az életben maradásért küzdöttem. Próbálkozásom, hogy elmondjam a halált, s ezzel elhallgattassam, elbukott: ha folytatom, minden bizonynal a halál hallgattatott volna el engem.” (Semprun, 1994, in 1995, 178. és 196.)

Semprun az „önkéntes amnéziát” választotta; azt, hogy „Más lettem, hogy önmagam maradhassak.” (178.), hogy témát váltson, hogy életben maradhasson. Nem idézte fel a szörnyűségeket, az „csupán akkor sikerült volna, ha túlzottan nagy árat fizetek érte. Valamiképpen életben maradásom lett volna az ár, hiszen az írás folyvást visszavitt volna a halálos tapasztalat szikárságába.” (uo.).

Valójában Semprunnek sikerült írnia és életben is maradnia. Jelenti-e ez azt, hogy néhány esetben beszélhet az ember a katasztrófáról anélkül, hogy újra beleesne? Ez azon múlhat, hogy a traumájuk narratívája tartalmaz-e büntudatot, vagy, ami még rosszabb, szégyent. Nem minden traumához kapcsolódik szégyen. Van olyan, amelyik az okozott sebbel szembeni ellenállás büszkeségét foglalja magába. Semprunt – akit koncentrációs táborba, és nem pedig haláltáborba küldtek – mint ellenállót deportálták. Státusza a politikai fogolyé volt. Büszkesége nagyon nagy különbséget jelent. De akkor is, hogyan beszéljen az

ember a katasztrófáról? És kinek? Másképp mondva, vannak-e „jó narratívák”, olyan narratívák, amelyeket az ember el tud beszélni, és mégis túlélni?²

Ezek a kérdések mindannyiunkhoz szólnak, de különösen a pszichoanalitikusokhoz, mert a pszichoanalitikusoknak van esélye, hogy modulálják a beszédet a meghallgatása által, hogy megőrizték, a szörnyűséggel szembenézve, az elaboráció lehetőségét. Annak érdekében, hogy jobban megértsük a feltételeit annak, hogy egy ilyen elaboráció hogyan lehetséges, vagy hogy hogyan szűnik meg azzá lenni, forduljunk egy nagy erejű példához: vizsgáljuk meg Sarah Kofman francia filozófus életét és halálát.

Kofman tapasztalata példaszzerű, nem csak briliáns elméje miatt, hanem a sok regiszter miatt is, amelyet megszólaltatott, amikor szembe kellett néznie szenvedésének intenzitásával. Mint esszéista, Kofman egy csomó homályos narratívát adott. Mint páciens, rögzítette és megtárgyalta saját analízisének sikereit és hiányosságait. Mint tanúságtevő, végül megtudta, hogy mit jelent a nyilvánosság előtt egyenesen szembenézni elviselhetetlen élményeivel. A jelen tanulmány Kofman írásait* kíséri végig mindaddig, amíg úgy döntött, hogy abbahagyja a „homályos” írást; addig a pillanatig, amíg analitikusa halálát követően Kofman már nem támaszkodhatott többé a „sérülés követére”; amíg egyedül kellett szembeforduljon a traumával, és úgy döntött, hogy írásban teszi ezt meg. Különös módon, Kofman élete választ ad Ferenczinek arra a kérdésére, ami a „kedvezőbb körülmények között” kifejezést illeti. Amit halála példáz, azok inkább a „kevésbé kedvező”, vagy leginkább „katasztrófikus körülmények”.

Csak remélni tudom, hogy Kofman tragédiája hozzájárul a pragmatikus, próba-szerencse perspektívához a pszichoanalízisben, amelyet Ferenczi így fogalmazott meg Freudhoz írt levelében, amikor azt írta: „Gondolataim mindig a betegek kezelésének változataihoz kapcsolódnak, bennük lelek cáfolatra vagy megerősítésre.” (Ferenczi, 1931, in 2005, 287.)

Sarah története

Sarah Kofman apját, Berek Kofman rabbit 1942. július 16-án, csütörtökön tartóztatták le egy razzia során, amikor a párizsi zsidókat egy fedett bicikliszarnokban („Vel’ d’Hiv”) gyűjtötték össze (Kofman, 1986a). Sarah-nak két anyja volt. 1943 februárjában a Gestapo szétszórta azt is, ami még megmaradt a családból. Az mentette meg, aki később fogadott anyja lett, Mémé, és Sarah

---

* Sarah Kofman műveinek teljes bibliográfiáját lásd *Cahiers du Grif*, 3:176-190. Paris: Descartes, 1997. Lásd még: [http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/\[-\]grif_0770-6081_1997_hos_3_1_1929](http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/[-]grif_0770-6081_1997_hos_3_1_1929) (A ford.)

megtagadta vér szerinti anyját. Apját kivégezték. Egy anyával több a kelletténél. Sarah Kofman önkezeivel vetett véget életének fél évszázaddal később, 1994. október 12-én, szombaton. Így jelentették halála hírét:

„Az 1933-ban Párizsban született Sarah Kofman a Párizsi Egyetem 1 – Sorbonne filozófiaprofesszora volt. 27 kötetet adott ki, a legtöbbet a Galilée kiadónál, mindegyiket a filozófia témakörében. ... 1970-ben az első könyve ... *A művészet gyermekkorra* (Kofman, 1988) Freud és a művészet viszonyát vizsgálta, amivel Derrida elismerését vívta ki ... 1972-ben kiadta ... *Nietzsche és a metafora* című könyvét. Kofman ezen a két fronton fejtette ki filozófiai tevékenységét, Freud és Nietzsche nyomán. De a *Rue Ordener, Rue Labat* (1994) megjelenése óta mély depresszió vett erőt rajta ... az az érzése volt, hogy pontot tett munkásságának végére azzal, hogy visszatért a gyerekkorához.” (Ragon, 1994)

Bátorsága és tettének önkéntelen durvasága miatt az újságíró cikke oksági viszonyt tételez fel az önkifejezés cselekedete és a halál között. Azt feltételezi, hogy a hosszú évek termékeny munkája után az önéletrajzi narratíva megteremtése okozta azt a súlyos depressziót, amely az öngyilkossághoz vezetett. Persze az oksági viszonyt meg is lehetne fordítani (a depresszió indította el az önéletrajzi projektet) vagy kétségbe is lehetne vonni, azalatt a nagyjából harminc év alatt, amíg Sarah Kaufman sosem hagyta abba az írást, gyakran beszélt személyes élményeiről és sok különböző módon beszélt róluk.

Ezzel együtt tudatában kell lennünk, hogy bár valóban beszélt ezekről a személyes élményeiről, sikerült kizárnia vagy elkerülnie ennek bizonyos formáit: a túlságosan közvetlen beszámolókat. Ez a stílus az, amit – hogy a Kaufman által is használt Derrida-féle terminust alkalmazzuk – „gyógyszerészetinek” nevezhetünk. Megvan az a jó tulajdonságuk, hogy, és ez Sarah Kofman afféle vezérmotívuma, „elviselhetővé tegyék az elviselhetetlent”.

Kaufmannál három különböző „gyógyszer” stílust különböztethetünk meg. Először és mindenek előtt léteznek az exegézis munkái, a filozófiai reflexióké (Freud, Nietzsche, Platón, Derrida). Másodszor vannak esztétikai munkái. Sarah Kaufman gyakran elemzett olyan átvitt értelmű alkotásokat, amelyekben a harag kifejeződött (Goya) vagy legyűrődött (Rembrandt), vagy amelyben az egy metamorfózisra megy át (Leonardo da Vinci). Ma már ezeket az írásokat vallomásokként lehet újraértelmezni. A harmadik stílusban Sarah Kofman az intellektuális önéletrajznak szentelte magát (Hoffmann, Wilde és újra Nietzsche). A *mise en abîme* (örvényszerű tükröződés) tette számára lehetővé az önkifejezést a „heterobiográfián” keresztül, hogy – ahogy azt Françoise Collin nevezte – „a másik szöveg testébe bújva” írjon. Ezen a módon sikerült neki harmadik személyben narrációt alkotni magáról, hogy közvetve írja le magát, hogy egy sor „követet” küldjön, hogy elkerülje a „szubjektíváció” kínjait.

Van egy stílus, amelyben viszont semmi „gyógyszer” sincsen: egy közvetlen és brutális stílus, amelyen nincs semmilyen lehetőség az áttételre. Önéletrajzi

töredékekből áll, elszigetelt eseményekről, álmok beszámolóiból. Hosszú ideig ez a negyedik stílus csak a többi közti résekben merült fel. Sarah Kofman munkássága az egyik „gyógyszer” stílustól tartott a másikig, afölötti igyekezetében, hogy elkerülje vagy késleltesse ennek a negyedik stílusnak a beszüremkedését. De egy napon ezek a stílusok egymásra borultak, összeestek. Egy ponton Kaufman összegyűjtötte önletrajzi töredékeit, amelyek itt-ott fel-feltörtek írásainak felszíne alól, és készített belőlük egy explicit és folyamatos narratívát. Nem töredékes, sem nem álomszerű, hanem tanúságtétel, amelyet a nagybetűs Én kontrollál, egy vallomás, amelyből minden lényegtelen elemet kitörölt, hogy semmi más ne maradjon, csak a tragédia brutális egysége. Az apa halála. Konfliktus az anyák között. A gyűlölet megnyilvánulásainak szörnyűségei.

A folyamat, amely a stílusok ilyen konvergenciájához vezetett és a döntéshez, hogy önletrajzilag írjon, körülbelül harminc évbe telt. Követhető az egyik stílustól a másikig az én narratívája, ahogy azt Sarah Kofman élénk tárja. Eredjünk nyomába a lépéseknek ezen az útvonalon, amely a gyilkos erejű és az enyhét adó „kifejezés” között kanyarog, melyek egyrészt késleltetik a konklúziót, másrészt meg siettetik azt, melyek egyik oldalon visszafordíthatatlannak bizonyulnak, másrészt melyek megengedik, hogy nyerjünk még időt! Négy ilyen lépés van.

1963–1976: A művészet gyermekkora és utóhatásai

A *The Childhood of Art* [A művészet gyermekkora] reflexió Freudra, a figurációra, és azokra a stratégiákra (áttétel, szublimáció), amelyek „elviselhetővé teszik az elviselhetetlent”. A könyv címlapján Leonardo da Vinci híres *Londoni vázlata* látható. Ez a Szűz Máriát és Szent Annát két gyerekkel (a gyermek Jézust és Keresztelő Szent Jánost) ábrázolja, akik játszanak. Freud számára, akinek elemzésével Kofman itt foglalkozik, a Szent Anna száján látható gyengéd mosoly egy hazugságról árulkodik, amely nélkül a szituáció elviselhetetlen lett volna a festő számára. Freud azt írja, hogy

„Leonardo gyermekkora éppoly rendkívüli volt, mint ez a kép. Két anyja volt, az első az igazi anyja, Katalin, akitől három- és öt éves kora között elszakították és egy fiatal és gyengéd mostohaanya, apjának felesége...” (Freud, 1910, in 2001, 174-176.)

Freud szerint, mint tudjuk, az idősebb nő da Vinci képén (Szent Anna) megfelel annak az anyának, akitől Leonardót elvették. Ugyancsak Freud szerint:

„Szent Anna boldog mosolyával a művész alighanem az irigységet tagadja és leplezi el, amit a szerencsétlen érezhetett, amikor fiáról éppúgy le kellett mondani az előkelő vetélytársnő javára, mint régebben a férjéről.” (uo.)

„Az anya mosolya sohasem létezett” – írja Sarah Kofman. Vagyis „Szent Anna boldog mosolya egy hazugság eredménye: ez anyja szenvedéseinek megtagadása a művész által, amely elrejtí a féltékenységet, amit anyja érzett, amikor arra kényszerítették, hogy adja át a fiát a vetélytársnőnek”.

Amikor ezt a szöveget olvassuk,* nehéz nem arra gondolni, hogy Kofman hogyan szerette meg fogadott anyját, és hogyan tagadta meg vér szerinti anyját, vagy hogyan engedte, hogy az „anya” a rue Labat-ról a szívében elfoglalja az (igazi) anyja helyét a rue Ordener-ről.

Sarah Kofman nem ítéli el Leonardo hazugságát, számára a Szent Anna ajkán játszadozó mosoly szükséges, mivel ez teszi lehetővé a túlélést. Kofman a mosolyt az erőszakos érzelmek ellentétéként látja, amelyek azonnal magával ragadják őt, amikor mások előtt megvádolja az anyját; a dühöt, amit átél, amikor megtapasztalja Hitchcock *Londoni randevú* című filmjében Miss Froy alakváltozását:

„amikor a vonaton a... szemben ülő, kedves jó kis öreg Miss Froy eltűnik. Főleg, hogy aztán egy másik ül a helyére, aki az elsőnek adja ki magát. ... Számomra elviselhetetlen újra és újra azt látni, hogy az öreg lány 'anyai' arca helyén ... váratlanul egy másik arc, a helyettesítőé bukkan elő (aki a jó öreg hölgy ruháiba öltözött...). Vagyis: egy rémítően kemény, hamis, bujkáló, fenyegető arcot látunk, a jó öreg hölgy olyannyira lány és mosolygós tekintete helyett...” (Kofman, 1994, in 2008, 73.)

Az átalakulás Miss Froyból a megszemélyesítőjévé olyan, mintha da Vinci képének szarkasztikus továbbgondolása lenne. Nincs üdvözült mosoly, csak az igazság nyersessége.

1976–1983: az üres narratíva és a teli narratíva, az adaptált narratíva és az elárvult narratíva

Az 1976 és 1983 között lezajlott időszakban Sarah Kofman olyan kifejezési formát keresett, amely érvényre juttatja az igazságot annak halálos következményei nélkül. 1976-tól kezdődően szinte minden kérdést érintett, amelyek itt szóba kerülnek. Lehet egyes élményeket ténylegesen kifejezni? Kifejezheti őket az ember anélkül, hogy meghamisítaná őket? És, ha kifejezte őket, tud valakit találni, aki meg akarja hallgatni mindezt és tudja is, hogyan kell meghallgatni? Milyen befogadási formákat kellene nyújtani az ilyen kifejeződéseknek?

---

* Kofman könyvének címlapjára nem a *Szent Anna harmadmagával* című, Freud által elemzett, Louvre-ban található Leonardo alkotás, hanem a National Gallery-ben látható *Londoni vázlatának* egy részlete került. (A ford.)

Ebben az időben Kofman olyan szövegeket írt, amelyek csak közvetve voltak veszélyesek. Íme egy álom szövege. Egy rövid töredék, nagyon enigmatikus: „Egy könyv borítóján olvasom: KAFKA ... fordította Sa..Ko(a) f...” Sarah Kofman kommentárja Primo Levi néhány megjegyzésére emlékeztet:

„Mért alakítottam át 'én', magamat Kafka egy fordítójává? Miért változtattam meg 'én' a keresztnévemet és a vezetéknevemet ilyen módon? Milyen titkos rokonság köthet vajon engem össze ezzel az emberrel, akinek a nevéől rögtön a per, a bűntudat jut az eszünkbe?” (Kofman, 1986a)

Kofman meg is adja a magyarázatát. Az álom felidézi „a büntetését az asszony-nak, aki meg akarta tagadni a származását, eltüntetni alacsony sorból jövetelét, és magasan hordja az orrát” (Kofman 1986a). Retrospektíve itt is rávilágíthatunk Kofman reakciójára, mert „meg akarta tagadni a származását”, ami nem más, mint az anya elutasítása. Mint Primo Levinél, Kafka itt elveszett érzések követévé válik. Újranyitja az ajtót a bűntudatra. Sarah Kofman számára a bűntudat ilyen visszatérése, az elfojtott feltörése, a fizikai aggodalom eljövetele az igazi kifejezés kritériumává válnak. Egy sarkalatos szövegében ellentétbe állítja az ilyen átfogó kifejezést a formális tanúvallomásokkal, amelyek ugyan tényszerűek lehetnek, de üresek maradnak.

„Mindig el akartam mesélni az életemet... Az analízisem kezdete egy hosszú narratíva volt... egy folyamat, egyenesvonalú narratíva. Egy ponton sem vesztetem el a fonalat. Összefűztem, előre tudván, hogy mit akarok mondani. Egy pillanatnyi szünet nélkül, a legkisebb rés nélkül, a legkisebb ránc nélkül, ami, ha valahol becsúszott volna, okozhatott volna valamilyen botlást. Következésképpen semmi sem történt. Nem történt semmi a dívány másik oldalán. 'Az életemet' közönnel fogadták. 'Minden akkor kezdődött' amikor 'én' már nem tudtam mit mondani, amikor 'én' már nem tudtam, hol kezdjem, vagy hol fejezzem be. Amit elmeséltem korábban, visszajött, de egész másképp, nem folyamatosan ... vagy másképp egyáltalán nem jött vissza ... A szájam már nem volt az, ahonnan előjött volna a megnyugtató beszélgetés – bocca della verità – hanem egy üreg, ahonnan sikolyok törtek fel.” (Kofman, 1986a, 79.)

Az apollóni *Bocca della Verità* nem méltó a bizalomra. Az embernek fel kell tárnia az „üreget, ahonnan sikolyok törnek fel”. De milyen feltételekkel? Sarah Kofman úgy véli, hogy azzal a feltétellel, hogy ezek a kiáltások ne csak elhaljanak a semmiben; azzal a feltétellel, hogy egyfajta hallgató befogadja, magához vegye a kimondott szavakat:

„Az analitikus csendje elviselhetetlen. Nem csak közönyt jelent az én életem történéseivel szemben, hanem tudtomra adja a leértékelését is mindannak, ami számomra a legbizalmasabb. Visszautasítása ajándékaimnak, ami a méhemből jön, amit én létrehozok, szóval az én árum szar? Ebben az esetben jobb, ha nem is adok semmit, nem is mondok semmit; a csend legalább aranyat ér. De a saját

csendemet is elviselhetetlennek tartom. Honnan a parancsoló szükség, hogy halljam, ahogy újra és újra felfogják a szavaimat? (Kofman, 1986a, 79.)

Ahogy Primo Levinél is, Kofman kifejezi haragját az elviselhetetlen csend miatt, a válasz iránti szükséglete miatt, és amiatt, hogy úgy érzi, az ilyen válasz hiányzik.

1983: egy sarkalatos könyv. A stílusok fúziója

Tíz évvel halála előtt Sarah Kofman kiadott egy nagyon jelentős könyvet: *Comment s'en sortir?* (1986b) címmel. A cím (Hogy tudunk ebből kijönni?) óvatos optimizmusát meghazudtolja a munka tálalása: a szürke és fekete borítón egy leláncolt óriás látszik. Ez a zord kép Goya fekete festményei közül való. A düh, amelyet mutat, visszatér a könyv közepe táján, egy másik illusztráció formájában, amely szintén Goya fekete képeinek egyike: egy arctalan varázsló két kővé vált alak előtt.

Goya vak szörnyeivel kezdve, Kofman reflexiói ingadoznak a stílusok között, amikor elkezd egy önéletrajzi narratíván dolgozni, miközben fogalmi elemzést is kíván adni. Az önéletrajzi narratíva egy hosszabb reflexiót (stiliztikai és nyelvészeti) követ azzal kapcsolatban, ahogy a középkorban kifejezték a szerencsétlenséget, a „mala hora”-t (Cerquiglino, 1981). Elemzi a „mar” szótagot, amely egyszerre fejezi ki a gyűlöletet és a szenvedést. Sarah Kofman számára egyszerre idézi fel a *rue Mar-cadet*-t és az azt követő rémálmot (*cauche-mar*).

„Egy hálószobában vagyok, amire a gyerekkoromból emlékszem, az anyámmal, Bejön egy madár, valamiféle denevér és a feje helyén egy kiabáló emberi fej: Jaj (Malheur) nektek! Jaj nektek! Az anyám és én elborzadva menekülünk. Könnyek között, kint vagyunk a rue Marcadet-n. Tudjuk, hogy súlyos veszélyben vagyunk és féltjük az életünket.”

Ezen a ponton a narratíva megszűnik a rémálom elmondása lenni, és egy félelmetes gyerekkori eseménnyé válik.

„Majdnem negyven évvel ezelőtt, 1943 februárjában ... este nyolckor (ez a 'mala hora'), egy ember a német parancsnokságról – a baljós előjel madara – eljött hozzánk, hogy elmondja, az anyám és én (zöldséglevest ettünk a konyhában) rejtőzünk el amilyen gyorsan csak tudunk, mert rajta vagyunk az aznap esti listán ... az apámat már begyűjtötték 1942. július 16-án. Az anyám és én olyan gyorsan menekültünk, ahogy csak tudtunk. ...a rue Ordeneren laktunk, tehát azért, hogy a rue Labat-ra menjünk, hosszan mentünk a végtelen rue Marcadet-n. Ezen az éjszakai erőltetett meneten, végig az egész úton, kővé dermedve a félelemtől, kihánytam a vacsorát. A háború végéig bujkálva éltünk, a rue Labat-n.” (Kofman, 1986b, 18.)

A borzalmak egy éjszakai menekülés során következnek be. Az utcával (*Marcadet*) lesznek ekvivalensek, ahol a rémült gyermek folyamatosan hány. De a könyv kon-

ceptuális részét is a borzalom és a menekülés uralja, különösen a platóni apória fogalmának értelmezése során:

„Ki lehet-e jönni abból, amit Platón *apóriának* hív? Ki lehet-e jönni abból a lehetetlen, rémálomszerű szituációból, amikor az ember hirtelen elveszti a tájékozódást, mintha egy kút mélyébe esett volna? ... Ki tud-e valaki jönni egy pokoli helyzetből? Megtalálhatja-e *poroszt*, a fortélyt, hogy véget vessen a distressznek, találjon egy *ösvényt*, amely a sötétségből a fénybe vezet?” (Kofman, 1986b, 16.)

Az *ösvény* az én kiemelésem. Sarah Kofman számára ez valóban egy *ösvény* kérdése volt. Megtalálni a *poroszt* annyi, mint „követni az *ösvényt*”, „találni egy hadicselt, hogy véget vessünk a distressznek”. Megtalálni a *poroszt* azt jelenti, hogy létrehozunk „egy kaotikus szakaszon át kivezető *ösvény* nyílását, amelyet (a porosz) átalakít egy minősített, rendezett térré”. A *poroszt* nem megtalálni annyi, mint a káosz foglyának maradni. Az *apória* így összefüggővé válik a „tengeri szakadékkal” vagy az „útvonalaitól özvegységben hagyott tengerrel”, ahogy Dérienne és Vernant ragyogóan nevezték. Művének ezen a pontján Kofmannál a konceptuális elemzés és az önéletrajzi narratíva teljesen egybecsúsznak. Menekülni az apóriából azt jelenti, hogy kijön a rémálomból. Megtalálni az *ösvényt* azt jelenti, hogy kijut a „tengeri szakadékból”, az „útvonalaitól özvegységben hagyott tengerből”. Lehet, hogy azt is jelenti: megmenekülni a büntudattól. Azt jelenti, hogy találni egy utcát, amelyen az ember hányás nélkül végigmehet, egy utcát, ami nem a rue Marcadet.

A *porosz* és az utca közötti asszociáció önkényesnek tűnhet. De úgy tűnik, a *Comment s'en sortir?* abból a nézőpontból íródott, amely létrehozza ezt az asszociációt, úgy épül fel, hogy megengedje az önéletrajzi előbukkanását a szöveg felszínén. Egyrészt a tengeri szakadék káosza, az „útvonalaitól özvegységben hagyott tenger” szójátéka, másrészt, ami a rend előtti káoszból marad, az apa töltőtolla, a buzdítás az *ösvény* megtalálására „...Csak a tolla maradt meg. ... Itt fekszik a szemem előtt az íróasztalomon, ragasztóval megragasztva, és kényszerít, hogy írjak, írjak.” (Kofman, 1994, in 2008, 62.). Írni? Miért? „Precízen megoldani az *ösvény* kérdését, a *poroszt*, a kivezető útét. Sok-sok könyvem talán csak kerülőút volt, hogy elmondhassam *ezt*.” – jelentette ki Kofman.

1984–1994: az átmenet az első személybe

Amikor 1994-ben Sarah Kofman eldöntette, hogy megírja az önéletrajzát, pontosan tudta, hogy mire számíton. Egy 1987-ben keltezett művében (*Paroles suffoquées* [Fojtott szavak]) összefoglalta a nehézségeket, amelyek rá várnak. Ténylegesen abban a helyzetben találta magát, hogy muszáj volt beszélnie anélkül, hogy képes lett volna beszélni, vagy hogy meghallották volna. Azt is

tudta, hogy biztosítania kellett, hogy „a nyelv, akármennyire erős is, szuverén is, nem tud uralkodni a teljesen aporetikus helyzet, a teljes tehetetlenség, a két-ségbeesés felett”. Majd később megírta azt az elviselhetetlen szöveget, amelynek az összes többi csak az előkészítése volt. A *Rue Ordener, rue Labat*, a nyers feltárása volt egy kislány kétségbeesésének, aki két anya között vergődik, miközben az apja eltűnt, begyűjtötték, deportálták, majd kivégezték Auschwitzban.

„Az utcán találjuk magunkat, mind a hatan, szorosan egymáshoz bújva, zokogva és bömbölve.

Mikor először olvastam egy görög tragédiában a jól ismert ‘ó popoi, popoi, popoi’ siralmakat, óhatatlanul erre a gyermekkori jelenetre gondoltam, amikor hat gyerek, apjuktól megfosztva, annak biztos tudatában, hogy soha nem fogják viszontlátni, csak ezt tudta elfulladva kiáltani: ‘ó papa, papa, papa.’” (Kofman, 1994, in 2008, 63.)

Sarah-t és az anyját egy környékbeli asszony mentette meg.

„A ‘hölgy’ épp elvesztette a nővérét, és gyászt viselt. Feketébe öltözött, engem pedig lenyűgözött a haja szőkesége, kék szemeknek melankolikus gyöngédsége. ... A ‘hölgy’ hajlandó volt magánál tartani minket ‘amíg nem találunk más megoldást’. ... Ez a rue Labat-i szállás átmeneti kellett volna, hogy legyen. A háború végéig a lakóhelyünk maradt.” (Kofman, 1994, in 2008, 67-68.)

Sarah fokozatosan megszerette fogadott anyját, akit elkezdett „Mémé”-nek nevezni. A háború végén mindenesetre vissza kellett térjen a vér szerinti anyjához: „Egyik napról a másikra el kellett válnom attól, akit már jobban szerettem, mint a saját anyámat. Utóbbival kellett megosztani az ágyamat egy nyomorúságos rue de Saules-i hotelszobában” (Kofman, 1994, in 2008, 72.). Sarah megtagadta az anyját, hogy ne kelljen elhagynia Mémét.

Élete hátralévő részében áthelyezte és átalakította ennek a megtagadásnak a narratíváját, megvallva gyűlöletes viselkedését, amely banalitásában is olyan megsemmisítő:

„Felháborított látnom, hogy hamisan vádolja azt, akinek az életünket köszönhetjük, és akit én olyannyira szerettem! Én pedig az anyámat vádoltam, megmutatva a bíróság előtt kék foltos combjaimat, és sikerült szánalmat keltenem a tárgyalás résztvevőiben. A zsidó barátom, aki elszállásolt minket, és már hallott a rue Labat-n történekekről, maga is megbotráncozott, és kíméletlenül átpártolt hozzám. Megerősítette, hogy anyám korbácsütéseket mért rám.” (Kofman, 1994, in 2008, 72.)

Ezt az eipzódót Kofman soha életében nem bocsátotta meg magának. Az asszony, akit Sarah elhalmozott szemrehányásaival, nem csak az anyja, hanem áldozat is volt. Miután bizonyítékot hozott fel anyja ellen, még ellene is vallott. Könyvének utolsó lapjain beavat abba is, hogy ezen kívül Mémét is elárulta.

„Nemrég halt meg, des Sables városka egyik öregek otthonában. Súlyosan megnyomorodva, félig vakon már csak komolyzenét tudott hallgatni. ... Nem tudtam elmenni a temetésére. De azt tudom, hogy a pap a sírja fölött felidézte, hogy a háború alatt megmentett egy zsidó kislányt.” (Kofman, 1994, in 2008, 76.)

Posztumusz szövegek: tanulmány a szublimációról

Az élete végén írt és a halála után napvilágot látott utolsó két kötete többféleképpen értelmezhető végakarát. Mind a kettő a nem látott vagy a ki nem mondott kérdését vizsgálja. Tanulmánya Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című művéről (*Limposture de la beauté* 1995a) alkalmazható lenne saját írásaira is.

„Az arckép első átalakulását az hozza magával, amikor a képet csak szavakban ismerjük meg. Miközben ezek a szavak felfedik a képet, egyben el is rejtik a szemünk elől, ezáltal az elviselhetetlen és hatalmas méretű metamorfózist elviselhetővé teszik.”

Nagyon kevésbé kellene az embernek változtatnia a szövegen, hogy Kofman „poétikáját” határozza meg általa. Elviselhetővé tenni az elviselhetetlent. Elbeszéli a rettenetes történetet, de úgy, mintha valaki másé lenne. Biztosítani, hogy az a gesztus, amely felfedi, egyben el is rejtje a szemek elől. Ez ugyanaz a gesztus (felfedni, elrejtetni a szemek elől), mint amire Sarah Kofman rámutat Rembrandt egyik legnagyobb hatású festménye, a *Dr. Tulp Anatómiája* (1632) lényege kapcsán. A kép közepén egy boncaszta és egy vértelen holttest, részben felboncolva. Az asztal körül orvosok sötét ruhában. Egy kivétellel senki sem figyeli a kifektetett, részben felboncolt halottat. Nincs borzalom. Nincs szenvedély. Mindenki hallgatja Doktor Tulp magyarázatait, aki egy nagy nyitott könyvre mutat a halott lábánál. „A tanulság, amit az anatómiaórából levonhatunk, nem a ... *memento mori* tanulsága – írja Sarah Kofman. – Nem a halál győzelme, hanem a győzelem a halál felett, és ez nem az illúzió, hanem a *spekulatív* életén át vezet.” Abból a célból, hogy elrejtjük a borzalmat, új stratégia kerül elő.

„Ha az anatómiaóra nézőjét nem ragadja torkon gyötrődés ennek a festménynek láttán, hanem még meg is tudja szemlélni a maga higgadságában, az azért van, mert egy olyan képpel van dolga, egy olyan reprezentációval, amelynek gyógy-szer funkciója van.”

Amit valójában a doktoraspiránsok maguk előtt látnak,

„... az nem egy szubjektum vagy egy objektum, hanem pusztán egy technikai eszköz, amelyet egyikük arra használ, hogy megragadja az élet igazságát. ... A halott ember (és a testének a felnyitása) csak úgy látszik, mint ami egy nyílást ad az életre,

amelyhez ők birtokolják a kulcsot. Az elragadtatás el van rejtve, és ezzel az elrejtéssel a győtrelem el van nyomva, és az elviselhetetlen elviselhetővé lett téve.” (Kofman, 1995b, 43.)

A holttesten elkövetett erőszak átalakult a kultúra és a tudás eszközévé, és ilyen módon visszautal az orvosok közösségének megalapítására. A halál csapása ki van védve. Mint Oscar Wilde furfangjai, a rembrandti demonstráció bekapcsolódik Kofman gondolkodásának folyamatába. Az ember eloszlatja a borzalmakat úgy, hogy elgondolja őket azzal, hogy tekintete elmozdul a szélesen feltárt holttestről a lap fehérségére; hogy nem káoszt lát, hanem a *porosz* keresését.

Ahogy azt Derrida (1997) is hangsúlyozta, Sarah Kofman kommentárja egyáltalán nem csak leíró jellegű. Kiemeli az elfojtás egy meghatározott formájának értékét. Nem csak visszautasítja, mint pusztán negativitást (tagadást, denegációt, hazugságot, elrejtést, elleplezést), Sarah Kofman ráérez erre, mint elfojtásra „...az élet furfangos igenlése, a lehetetlen szükség a túlélésre”. Különös módon Kofman ékesszólása a túlélésért egy posztumusz szövegében jut el hozzánk.

Kedvezőbb körülmények között?

Bűntudat, szégyen és az elképzelt nyilvánosság

Amint azt Sarah Kofman tapasztalatai mutatják, a tanúságtétel nem egyszerűen az információ megosztásának kérdése vagy a tények rekonstrukciójáé, mint a történelem esetében, hanem ezeknek a tényeknek a közzététele egyes szám első személyben. Az idevonatkozó tanúságtételek során nem az a döntő, hogy az ember tanúságot tesz („Láttam...”), hanem hogy az ember tanúságot tesz arról, amit cselekedett („jelen voltam és a következőket cselekedtem”). Sarah Kofman az örökbefogadó anyját választotta, aki szabad volt és vidám, a vér szerinti anyjával szemben, aki sokat követelt és üldözött volt. A bűntudat hasonló érzéseit élte át Primo Levi, aki Dantét idézve kiáltott fel: „Nem bitoroltam senki kenyerét”. Valóban, ő nem ette el senki elől a kenyeret, viszont nem mindig osztotta meg azt a kenyeret, ami neki jutott. Vagy megosztotta egyesekkel, de nem osztotta meg másokkal (Levi, 1988). Természetesen nem oszthatta meg azokkal az ezrekkel, akiknek még szüksége volt rá. Minden túlélő, előbb vagy utóbb, kénytelen volt ezekre a szörnyű döntésekre. Akkor a túlélő ne nyissa ki a száját?

Vagy megtartja magának a tragédiát, és, mint Primo Levi mondja, „megég” a tüzeiben (ahogy Sarah Kofman fogalmaz, az ember „szarkofággá” válik). Vagy felfedi azt, de a felfedés nem feltétlenül feledteti azt el vele. Azért közzé teszi, hivatalossá emeli, kiemeli a többi ember tudatlanságából. Egy szégyenletes tudást így megoszt másokkal, de az eredmény felemás. Ahogy Kofman megfogalmazza, a túlélők narratívája kettősen fedi fel őket. Egyrészt feltámasztja bűn-

tudatukat az áldozatokkal kapcsolatban, másrészt kiteszi őket azok ítéletének, aki így megtudják, hogy ők mit cselekedtek. Akármennyire is együttérzőek, ezek az olvasók mindig potenciális bírák, néha pedig valóságos cenzorok. Sarah Kofman vallomásai napvilágot láttak. A nagyközönségnek címezve. Ez sokkal több, mint csak egy véletlen körülmény. Valóban, kik alkotják az ilyen tanúságtétel nyilvánosságát? Milyen áttételeket hív mindez elő? Most Társ lesz-e, vagy bíró? Primo Levi írásaiban például jelen van a nyilvánosság, de mint nyugtalanító entitás, mint olyan, amelyik vagy közömbös, vagy ellenséges. Vannak azok, akik nem figyelnek, akik ügyet sem vetnek az ember keserveire. Olyanok is vannak, akik figyelnek, de negatívak. A tanú egyszer csak azt érzékeli, hogy a fejére nő, amit elbeszél. „Szentté” válik, távolságtartást érzékel magával szemben. Ezek rettenetesen kedvezőtlen körülmények. Lehetnek jobbak is?

A „jó” beszélgetőtárs

A „kedvezőbb körülmények” leginkább az áldozat beszélgetőtársának személyiségére vonatkoznak. A bűntudat diskurzusa olyan beszélgetőtársat hív elő, aki nem csak képes fogadni a narratívát, hanem teljes kontextusában reszituálni is tudja azt, azt tudja nyújtani, amit Laub „a történelem iránytűjének” nevez. A szegyen diskurzusa olyan beszélgetőtársat feltételez, akivel a szegyen teljes helyzetet újra lehet játszani, aki segít visszanyerni az önuralmat, akivel szemben az ember vissza tudja szerezni a méltóságát. De létezik-e ilyen „jó beszélgetőtárs”?

A masszív traumák esetében az ideális beszélgetőtársra egy Orfeuszhoz méltó feladat hárul. Ez a feladat az, hogy meg kell találni a *poroszt*, az ösvényt, amely lehetővé teszi az áldozat-beszélő számára, hogy visszavezessék az élők közé. Ez a feladat nehéz, szinte lehetetlen. Lehet, hogy a jó beszélgetőtárs alakját még fel kell találni. Ugyanakkor én úgy vélem, hogy sok tulajdonságát fel lehet vázolni.

Pozitív fogalmakkal szólva először is hadd hangsúlyozzam, hogy egy ilyen beszélgetőtárs valós személy kell legyen, nem egy „persona ficta”, nem a közönység. Sarah Kofman megpróbáltatásai azt mutatják, hogy a pszichoanalitikusoknak el kell kerülni az olyan viselkedést, ami akár távolról is emlékeztethet a kollektív közönyre. Úgy kell meghallgatniuk a túlélő szavait, hogy szó szerint fogadják el azt, vendégszeretetet nyújtva neki ahelyett, hogy hagynák őt belesüppedni a csendbe. Ezzel kapcsolatban maga Ferenczi is megjegyezte, hogy „A traumát olyan valaki jelenléte gyógyítja, akivel az ember közölheti és megoszthatja örömét és bánatát (szeretet és megértés). A személyiség egységessé, *gyógyulttá* válik. (Mint a ‘glue’.)” (Ferenczi, 1932, in 1996, 204.).

Egy másik kíváncsi, amelyet Ferenczi ösztönzött az ideális beszélgetőtárs számára, abban áll, hogy képes válaszolni a kételyekre, amelyek a trauma áldozatokban felmerülnek a saját, valóságos tapasztalataikkal kapcsolatban.

Ahogy megjegyezte, ezek olyan tapasztalatok, amelyekre ugyan lehet, hogy emlékeznek, de gyakran nem hitték el őket. Lehet, hogy ezek a traumatikus események sosem következtek be? Lehet, hogy ezek csak pszichikai események voltak? Az ideális beszélgetőtárs ebben az esetben egy hitelesítő tanú kell legyen. Feladata a trauma realitását érvényesíteni. Ahogy Laub mondja, a „hallgatótanú” felel azért, hogy megállapítsa, hogy „az áldozat valóban nem az elkövető, és hogy ... a történelmi esemény valóban megtörtént” (Laub személyes közlése, 2006). A hitelesítő tanúnak ez a jelentősége ugyancsak kiviláglik Gubrich-Simitis jellemző címet viselő tanulmányából: *Valóságvizsgálat az interpretáció helyett* (11).

A jó beszélgetőtárs vonásainak további felvázolásához szeretném felidézni Sidney Stewart pszichoanalitikus munkáját. Stewart (1991) nyíltan áthágta a hagyományos pszichoanalitikus protokollt azért, hogy traumatizált pácienseivel az általuk igényelt párbeszédbe lépjen. Az ő teljesítménye azt mutatja, több oldalról is, hogy egy „ideális” beszélgetőtársnak mit kell tennie. Stewart elkísérte a pácienseit, megosztotta velük saját traumatikus élményeit.³

Hogy Laub kifejezésével éljünk, Stewart belépett „a hurrikán közepébe”. Bizonyos tekintetben Stewart Ferenczi stílusát követte: „Saját érzéseinek, szorongásának és büntudatának felfedése által – Ferenczi azt írja a *Klinikai naplóban*, hogy a pszichoanalitikus lehetővé teszi a páciensnek, hogy egy hasonló természet érzelmeit fedje fel.” (Stewart, 1991).

Kofman története Ferenczi szavaival

Az ideális beszélgetőpartner meghatározása negatív vonásokon keresztül is lehetséges. A félelem, hogy egyedül marad, átsüt Kofman írásán, amikor a klasszikus analízis hidegségére panaszkodik, a kétségbeesésre, amiért nem kísérik útitársként, az analitikusa távolságtartására. És, bár az analitikusának a csendje elviselhetetlen volt, azért az analitikus ott volt. A dolgok radikálisan megváltoztak, amikor meghalt. Kofman azt vette észre, hogy nincs senki, aki „felvegye a szavait”, és ez egy tragédiába torkollott. Kofman tragédiájának leírása már majdnem hatvan évvel korábban megtalálható Ferenczi írásaiban.

Ferenczi arra hívja fel a figyelmet, hogy a nagy traumák következményeinek elkerülésére két fokozat létezik. Az első anesztetikus. Abból áll, hogy elkerüljük az érzelmet vagy emóciót. A második érzelésszerű. Abból áll, hogy nincs jelen egy érzékelés; „Egy impresszióval szemben, amit nem érzékelünk, nem lehetséges megvédeni magát az embernek.” De még akkor is, ha (mint Kofman esetében), nincs radikális elkerülés, nincs a trauma kitörlése, egy jelentős átalakulás következik be. Az első trauma kiváltotta válasz során az áldozat két egymást kiegészítő szerepbe esik bele, az „áldozatéba” és az „örangyaléba”. De képzeljük el, hogy egy második traumatizáció következik be. Ez az „újra-trau-

matizáció” felfedi az őrangyal erőtlenségét. Az áldozat teljesen védtelennek érzi magát. Ez – írja Ferenczi –, tragikus következményekhez vezethet: de ha egy nagyobb és erősebb traumatizáció lép fel, az „őrangyal” impotensnek bizonyul; akkor, ha csak valami kedvező fejlemény nem következik be az utolsó pillanatban, az öngyilkosság elkövetése tűnik az egyetlen megmaradt lehetőségnek. (Ferenczi, 1934)

Ez a „kedvező fejlemény”, amely ellensúlyozhatná a szuicid indítékot, abból áll, hogy a páciens nincsen egyedül, amikor újra a traumatikus megküzdéssel szembesül. Nem tudjuk azt a segítséget nyújtani a pácienseknek, amelyre gyermekként szükségük volt. De a tény, hogy segítséget nyújtunk, most ad egy impulzust nekik egy új élethez, lezárja a pótolhatatlan veszteségek fejezetét, az első lépést jelenti annak elfogadása irányában, amit az élet még nyújthat nekik, ahelyett, hogy mindent azonnal visszautasítanak (Ferenczi, 1934).

Ez a kedvező fejlemény már nem állt Sarah Kofman rendelkezésére, akinek „heterobiográfiái” sok olyan segítségért esdeklést tartalmaztak, amelynek címzettje az „őrangyal”, vagy a sérülés követői, vagy barátságos emberek, akik lehetővé tették számára, hogy éveken keresztül a kultúrát helyezhesse önmaga és a traumája közé. De három sorsdöntő dolog történt. Kofman megtudta, hogy rákos. Elkézdett egyes szám első személyben írni. Pszichoanalitikusa, Serge Viderman meghalt. Másként szólva Kofman szembe találta magát a kettős traumatizációval, hogy rákban szenved, és hogy beszéljen a múltjáról. Szembeforduló, sőt brutális önéletrajzának megírásával Kofman elküldte kulturális „őrangyalait”. Ha Serge Viderman képes is lett volna azt a fajta segítséget ajánlani, amelyről Ferenczi beszél, ha le is tudta volna zárni a „pótolhatatlan veszteségek fejezetét”, már nem volt jelen, hogy ezt megtegye. Akkor az öngyilkosságot lehet az egyetlen logikus megoldásnak érezni Kofman helyzetében.

Különös, de Ferenczi leírása természetesen önmagára is vonatkoztatható. Miközben Ferenczi azt várta, hogy saját traumája „kedvezőbb körülmények között” megismétlődhessen, Freud visszautasította azt a szerepet, amelyet tanítványa várt tőle, egy olyan szerepet, amely megerősítette volna Ferenczi élményének valóságosságát. Egy sor retraumatizációnak alávetve, Ferenczinek szembe kellett néznie saját gyötrelmeivel. Az ő esetében, mint Kofmannál (bár más okokból eredeztethetően) nem volt senki jelen, akire rá lehetett volna bízni a fájdalmas élmény narratíváját, senki nem volt, hogy fogadja azt, hogy megerősítse vagy megossa. Lehet, hogy mindketten azért haltak meg, mert sosem kezelték őket a „kedvezőbb körülmények” luxusában. Ezt a dolgot azzal kívánom befejezni, hogy röviden dokumentálom „Freud és Ferenczi tragikus találkozását”.

A harmincas évek elején a Freud és Ferenczi közötti hosszú barátság helyébe a nyílt véleménykülönbség lép „a belső és külső valóság relatív súlyát” illetően (Bergmann, 1996, 145.). Ferenczi megpróbálja rábeszélni Freudot, arról próbálja

meggyőzni, hogy elfogadja az általa indítványozott változásokat. Alapos oka van Freudnál közbenjárni, mert „realisztikus” hozzáállása a traumatizáláshoz (annak elismerése, hogy a traumatizációt egy valós esemény okozhatja) szerinte nem zárja ki eleve a fantazmatikus dimenziót. Mégis, Freudnak magának, és a freudi ortodoxia nyomában járó őrzőinek a traumatikus történet előfordulásának lehetősége, amely megtörtént eseményen alapul, úgy tűnik, mintha regresszió lenne a korábbi pszichoanalitikus elméletekhez képest. Freud továbbra is visszautasítja Ferenczi elemzését a traumáról, és megpróbálja lebeszélni róla, hogy nyilvánosan felolvassa előadását, amelyet Ferenczi az 1932-es wiesbadeni konferenciára készített, azt az előadást, amelynek híres tézise a „nyelvezavarról” azóta klasszikussá vált. Amikor Ferenczi mégis ragaszkodik ehhez, és felolvassa előadását, Freud megpróbálja megakadályozni, hogy a tanulmány megjelenjen az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* hasábjain, egy olyan lépéssel, amely életre hívja az osztrakizmosz* hosszán tartó hagyományát. (Ernest Jones által életre hívva, egy szent szövetség bontakozik ki a magyar analitikus ellenében, amely még mindig életben van, több mint húsz évvel Jones halála után. Azt, hogy Ferenczi ragaszkodik álláspontjához, a pszichoanalitikus mozgalommal szembeni kihívásnak látják, majd műveit a patológiás rendellenesség megnyilvánulásaiként utasítják el.) Erőteljes elemzésében mutatja be Ferenczi „kiátkozásának” inkvizíciószerű működését Bonomi (1999), valamint Dupont (1985) és Martin Bergmann (1996).

Ugyanakkor a feszültség Freud és tanítványa között sokkal több, mint csak elméleti. Tudjuk, hogy Ferenczi traumaelmélete nagyrészt saját élményeiből következik. Guillaumin megjegyzi, hogy Ferenczi megfigyelése „egy páciens álmáról” valójában Ferenczitől magától származik. Guillaumin azt is hozzáteszi, hogy Ferenczit „elnyomták a gyerekkorának agresszoraival történő valós identifikáció félelmei” (Guillaumin, 1995, 113.). Ferenczi úgy érzi, hogy rövid analízise Freuddal, tizenöt évvel korábban sosem foglalkozott kellően gyerekkori traumájával. Rejtett vádként Ferenczi a betegségének, amely végső soron 1933. május 22-én bekövetkezett halálát okozta, kiváltó okát korábbi analitikusának fogyatékosságaira vezette vissza.

„Az én esetemben vérkrízishez – vezetett abban a pillanatban, amikor beláttam, hogy nemcsak hogy nem számíthatok egy ’felsőbb hatalom’ védelmére, hanem éppen *ellenkezőleg*, ez a közömbös hatalom eltipor, mihelyst a magam útján – és nem az övén – járok.” (Ferenczi, 1932, in 1996, 214.)

Az elméleti és a személyes összedodása, a nyilvános és a magánéleti, a bukás és a megtagadás, Freud visszautasítása legyűri Ferenczit, aki magát egy rémálmokkal teli helyzetben találja, olyanban, amely hasonlít ahhoz, amit

---

* „Cserépszavazás”, amellyel az ókori Athénban a nem kívánatos személyeket száműzésre ítélték. (A szerk.)

évtizedekkel később Primo Levi oly éleslátóan fejezett ki. Ferenczi gyötrelmei szinte szó szerint példázzák az álmot, amelyben az olasz író magát látja egy csoport ember között, akik körül mindenki némán feláll és elmegy. Ferenczi jelenléte kényelmetlen. Mint Coleridge vén tengerésze, folyamatosan azt a történetet meséli, amit senki sem akar hallani. Ő a rossz hírek hozója, emlékeztet arra a valóságra, amely szembe megy az elméleti vaksággal, és a történelem tagadásával. Amikor arra figyelmeztet, hogy a náciizmus előretörése veszélyeztetheti az európai zsidóságot, és ezért Freud már el kellene hagyja Ausztriát, Freud ezt ironikusan elutasítja, és ezt levelei még erősebben is helytelenítik mint tév-eszmét. A probléma, természetesen, nem Ferenczi „téveszméivel” volt, hanem azzal, hogy Freud elképesztő módon nem vett tudomást a valóságról. De ezt már csak utólag tudjuk. Bonomi nagyon szépen írta le, hogy amikor Freud azt választotta, hogy ezt ne hallja meg, akkor inkább a „menekülést a józanságba” választotta (Bonomi, 1999).

Ferenczi helyzete el volt átkozva. Mit lehet tenni, amikor elvi ellenfele nem csak barátja és mentora volt, hanem még példaképe is és korábbi analitikusa? Beléphett-e egy olyan vitába, amelyben a bíró is a másik fél lett volna? Dupont hangsúlyozza a „kétségbeesett” dimenzióját annak, hogy Ferenczi Freud segítségét kereste „benső világának veszélyes kutatásában”. (Dupont, 1985, in 1996, 9.).

Ferenczi nem csak lojális és tisztelettudó ellenfél volt. Áldozat volt, és annak is érezte magát. Úgy érezte, igazságtalanságot követtek el vele szemben. Lyotard szavai szerint Ferenczi nézeteltérése Freuddal sokkal több, mint vita, *différend* volt (Lyotard, 1983).

A *différend* (viszály) akkor áll elő, amikor „egy konfliktust két vagy több vitázó fél között megítélünk... az egyik fél kifejezése szerint, míg az igazságtalanság, amit a másik elszenved, nem jelenik meg abban a kifejezésben” (Lyotard, 1983, 9.). Így a *différend* felperese „olyan sérelmet hangoztat, amelyet nem lehet meghallani”. A *différend* annak eredményét mutatja, hogy a felperest megfosztják azoktól az eszközöktől, amelyekkel bizonyítani vagy akár kifejezni tudná az elszenvedett igazságtalanságot (uo.). „A felperes meg van fosztva az eszközöktől, amelyekkel érvelhetne és ezért áldozattá válik” (uo.) Az olyan nézeteltérések, amelyekben az egyik fél élvezi a tények kimondásának előterjesztői hatalmát, arra vannak kárhoztatva, hogy *différend*-dá váljanak. Pontosan ez zajlik le Ferenczi és a pszichoanalitikus intézmények között. A pszichés trauma eredetét főleg a külső valóságba helyezve a reakciók hosszú sorát váltja ki azokból (Freud intézményesen kinevezett örököséből), akik dogmatikusan kizárják még a lehetőségét is annak, hogy a traumát külső okokra lehessen visszavezetni. Nem csak az a fontos nekik, hogy cáfolják (vagy lebecsüljék), hogy a traumáknak mennyire lehet külső oka, hanem ezt kimondva Ferenczit is stigmatizálják mint „téveszmék” rabját vagy „paranoidot”. Mint a többi hírvivőjét a nem kívánatos (elméleti, vagy korábbi időkben teológiai) híreknek, Ferenczit kiátkozzák, „társadalmilag halálra” ítélik.

Valójában ez a „társadalmi halál” és a ráerőltetett némaság, amely a felperesből áldozatot csinál, nem szűnt meg Ferenczi halálával. Ezt a halált szeretném az alábbiakban megvizsgálni.

Nem mondanánk túl sokat vele, ha azt állítanánk, hogy Ferenczi személyes traumája nem ismétlődött meg „kedvezőbb körülmények között”. A traumát egyszerűen nem létezőnek nyilvánították. Azáltal, hogy felkérték, vonja vissza a realista elemet, amelynek jelentőségét ő vezette be újra a traumaelméletbe, Ferenczit egyben arra is kérték, hogy vonja vissza saját emlékeit és saját self-konstrukcióját. Azt várták tőle, hogy ezt a konstrukciót „hamisnak és megbízhatatlannak” lássa. Ez a magyar analitikust két lehetőség elé állította.

Az egyik az volt, hogy „amputálja egy testrészét”, visszautasítsa saját diagnózisát és elfogadja, hogy az ő traumáját intrapszichikus eredetre lehet visszavezetni. Érthetően vonakodott a gondolattól, hogy megtagadja elméleti konstrukcióját és személyes történetét.

A másik lehetőség a halál. Freud visszautasítása és a vészes vérszegénység majdnem egyszerre következtek be nála. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Ferenczi gondolkodásában (és a *Klinikai napló*ban) valahogyan a visszautasítás okozza a betegség kezdetét. Ferenczi töpreng a helyzetén: „Az lenne a választásom, hogy vagy meghalok, vagy ’újra berendezkedem’ – és ezt 59 évesen?” (Ferenczi, 1932, in 1996, 214.) És meg is adja rá a választ: „Úgy tűnik, hogy pszichológiai szervezetem bizonyos mértékig megtartotta erejét, úgyhogy a helyett, hogy pszichésen megbetegednék, csak organikus mélységeimben tudok pusztítani – vagy elpusztulni.” (uo.) Úgy tűnik, Ferenczi az „organikus szétesést” választja. A következő évben, 1933-ban meghal, 59 évesen.

Valóban Freud visszautasítása vezetett a betegséghez? Ferenczi legalábbis így érzékelte a helyzetet. Freud nem vállalta a szerepet, amit a tanítványa elvárt volna tőle, azt a szerepet, amely megerősítette volna traumatikus élményének valóságosságát. Összességében Freud elérhetetlensége és Ferenczi újratraumatizációja együttesen a lehető legrosszabb körülmények megvalósulásához vezettek.

Köszönetnyilvánítás

A fenti gondolatok egy részét a *Revue Française de Psychanalyse* hasábjain már tárgyaltam. Köszönettel tartozom a szerkesztőknek. Ugyancsak köszönöm első fordítómnak, Saskia Brownnak, és első lektoromnak, Daniel Dayannak, aki megismertetett François Lyotard elméletével (*Le différend*). Végül köszönöm intellektuális vendéglátóimnak ebben a projektben, Székács Juditnak és Tom Kevének.

Zipernovszky Kornél fordítása

Jegyzetek

1. Ez a tanulmány válaszként íródott Sarah Kofman öngyilkosságának hírére. Személyes viszonyom volt a filozófussal, és amikor elolvastam a könyvét; *Rue Ordener*; *Rue Labat* (1994), akkor sokat töprengtem a kapcsolaton a halála és az akkor frissen megjelent önéletrajza között. Több éven keresztül vizsgáltam ezt a kapcsolatot, kezdve Sarah Kofman *Ma vie et la psychanalyse* című művének szövegközeli olvasásával. Kutatásom nem légüres térben zajlott. Amíg a témán dolgoztam, rájöttem, hogy más szerzők hasonló típusú vizsgálódásokat folytattak. Tulajdonképpen kötetnyi irodalma volt a történelmi traumáknak és a túlélők tanúságtételeinek. Ezt az irodalmat kitűnően tárgyalja Dayan-Rosenman (2007) és Waintrater (2003). Én magam is folytattam önanalízist négy éven át a Shoára vonatkozó pszichoanalitikus elemzéssel (Rosenblum, 2012). Mint ahogyan más analitikusok az én generációból, én is kezeltem óriási traumatizációk áldozatait, tudom, hogy ezek a traumatizációk történelmileg bizonyítottak, és megpróbáltam új utakat találni az áldozatok szenvedéseinek megértésére. Mégis, sok jól bevett hozzáállás inadkevátnak tűnt, kontraproduktívnak, vagy csak egyszerűen veszélyesnek. Oly erős volt Ernest Jones dogmatikus felfogásának hatása, hogy a pszichoanalízis csak egy formában (az interpretációs paradigma) létezik, és hogy a neurózis modellje minden szituációra alkalmazható. Akkora volt a traumatikus valóság súlyának elnyomási ténye azáltal, hogy a traumát tiszta fantáziaként kezelték, hogy ez összeadódva újratereztette elméleti formában azoknak a trauma áldozatoknak a tagadását, akik azt választották, hogy feláldozzák mentális integritásukat, hogy higgyenek bizonyos kimondhatatlan eseményekben és az elkövetőik felelőségében. Ezzel szemben Ferenczi Sándor „realista” trauma megközelítése megelőlegezett és felismert több olyan problémát, amellyel szembekerültünk. Ezt a hozzáállást inkább a pragmatizmus jellemezte a „tisztasággal” szemben, és inkább a rugalmasság, mint a dogma. El tudott számolni mind a traumatizáció valódi előfordulásával és a fantáziabeli dimenziójával. Ferenczi bebizonyította, hogy az interpretatív megközelítés és a „kísérés” megközelítése jól kiegészíthetik egymást.
2. Egyes emberek inkább képesek a „rezilienciára”, mint mások. Azon múlik, hogy kik voltak, mielőtt a trauma bekövetkezett az életükben, valamint a trauma súlyosságán, és hogy az illető életének mennyire korai szakaszában következett be. Boris Cyrulnik „reziliencia” fogalma [kifejtését ld. *Le Murmure des fantômes*, éd. Odile Jacob, 2003. (*a ford.* megj.)] segíthet megérteni, hogy miért lehet halálos a narratíva egyes trauma áldozatok esetében, míg másoknál nem az. Viszont egy újabb könyvében Cyrulnik a rezilienciát nem a személy kvalitásainak összefüggésében írja le, hanem a munkájával, a vajúdásával vagy stratégiájával. Így a „travail de résilience”-ről beszél (Cyrulnik, 2010). Ez a „travail” [munka, vajúdás – (*a ford.*)] magában foglalja a traumatikus élmény eltávolítását; külső szempontból történő leírását, mintha az egy harmadik személyhez tartozna. A reziliencia stratégia általi meghatározása pedig végső soron annyit tesz, amit én több esszében is javasoltam (Rosenblum 1998, 2000, 2002, 2004, 2005), melyekben tárgyaltam a „képernyő szöveg” és a *heterobiográfia* fogalmait (melyben másról van szó, az ember közvetve mégis magáról beszél). Jellemző módon Cyrulnik legutóbbi két könyve személyes és gyakran veszi kölcsön mások szavait. Olyanokét például, mint George Perec, akinek könyvcímét *Je me souviens* Cyrulnik átveszi (Cyrulnik 2003). Hasonló módon az egyik esszém címe „Peut on mourir de dire?” (Rosenblum 2000) így alakul át Cyrulniknál: *Mourir de dire* (2010). Kifejezések és olykor koncepciók kisajátítása – más dolgok mellett – úgy tűnik, lehetővé teszi Cyrulnik számára a személyes kérdésekkel való szembenézést a fajta távolságtartással, amelyet többször javasoltam.

3. A hetvenes évek analitikusainak preferált, kivételesen visszafogott attitűdjét, amely arra volt hivatott, hogy elkerüljék a szuggesztió csapdáját, nagyban kritizálták (például André Green), különösen a borderline és traumatikus eseteknél. Sarah Kofman maga is korai és éles kritikus volt a „csend” stratégiájának.

Ezzel a stratégiával szemben álljon itt egy példa arra, hogy egy negatív terápiás reakción hogyan kerekedett felül kreatív módon egy analitikus, aki átlépte a korlátokat. Ez a karcolat jól illusztrálja a „porosz”, egy pozitív végeredmény lehetőségeit. A kézen fekvő példa Sidney Stewart esete annál a páciensnél, akit Dr Esthernek nevezett el.

Egy befutott zsidó tudós Sidney Stewarthoz fordul memóriazavar problémájával (Stewart, 1991). Hogy ne felejtsem el semmit, csuklójához rögzített jegyzetkönyvvel él. Sidney Stewart Dr Esthernek nevezi páciensét. Amikor figyelmes lesz a karjára tetovált számra, megtudja, hogy őt, az anyját és a húgát haláltáborba hurcolták, amikor tíz éves volt. A náciák beözönlöttek az ötödik emeleti lakásukba, és apját kidobták az ablakon keresztül. Most negyvenöt éves.

Dr Esther ambivalens. Azért választja Sidney Stewartot, mert ő is fogoly volt egy koncentrációs táborban, de azt akarja, hogy ne zsidó legyen. Azt kívánja, hogy elég közel legyen hozzá, de nyelvi távolságot akar tartani, ezért traumatikus élményeit angolul mondja el, és ezzel relatíve védett marad az affektív dimenziótól.

Az analízis hamar zsákutcába jut. Dr Esther dühkitöréseket él át, és állandóan fog. Azon töprengve, hogy rossz nyomon jár-e, Stewart egy álmot lát. Ez a legkeményebb télen történik Mandzsúriában egy koncentrációs táborban. Miközben egy ember haldoklik, egy tál rizs van a kezében. A legjobb barátja odakúszik, és megpróbálja ellopni tőle a tálát, felfeszítve a haldokló kezének ujjait. A haldokló a szemébe néz a tolvajnak. A jelenet tanújaként Stewart szégyenérzetet él át.

Sok töprengés után, attól tartva, hogy átlépi a határokat, Stewart elmondja Dr Esthernek az álmát. Az eredmény az emlékek feltörő vulkánja Dr Esther részéről, amelyeket addig elhallgattatott. A korábbi interjúkon Dr Esther csak annyit mondott, hogy az apját a náciák kidobták az ablakon. Most történetének egyéb részleteit is elmondja. A gyermek Esther anyjával és a húgával áll egy sorban, amellyik a gázkamrák felé halad. Kihhasználva az örök éberségének lanyhulását egy pillanatra, kioson a sorból, és ezáltal megmenekül a halál torkából. Sohasem látja többé anyját vagy húgát. Amikor Esther elmondja történetét, sírásban tör ki.

Ez fordulópontot hoz a kezelésben. Sidney Stewart most már az analízist kiterjesztheti Esther korai gyermekkorára, aki szembesíthető lesz irigységével, amikor anyja terhes lett és a húga megszületett. (Nyilvánvalóan az ősi bűntudat érzelmi összefonódtak a túlélés bűntudatával.)

Mindeközben Dr Esther félelmei a felejtéstől eltűnnek. A tudós azt állapítja meg, hogy memóriája normálisan működik.

Ez az eset egészen jól végződött. Sok tényező tehető felelőssé a boldog végkifejletért. Ezek között vannak a páciens döntései (egy idegen nyelv használata a távolságtartás érdekében), az analitikusnak magának a döntései, mindenekelőtt a szabályok felrúgása, hogy „kölcsonadja” páciensének a saját „mandzsúriai álmát”, amelyben ő maga is megjelenik, ha nem is a tolvaj áruhájában, de legalábbis a néma tanú szerepében, egy néma tettetársában, egy visszataszító cselekedet közben.

Hogy lehet megmagyarázni az ilyen típusú sikert? Az a pozíció, amelyet az analitikus végül elfoglalt, a pszichoanalitikusét mint *Doppelgänger*ét, levez valamennyit Esther válláról szégyenérzetének terhéből, könnyebbé teszi azt. A pszichoanalitikus saját szégyenérzete segít Dr Esthernek viszonyulnia a sajátjához.

IRODALOM

- BERGMANN, M. (1966). The tragic encounter between Freud and Ferenczi. In: *Ferenczi's Turn in Psychoanalysis* (pp. 145-149). New York: New York University Press.
- BONOMI, C. (1999). Flight into sanity. Jones' allegation of Ferenczi's mental deterioration revisited. *International Journal of Psychoanalysis*, 80:507-542.
- CERQUIGLINI, B. (1981). *La parole médiévale*. Paris: Minuit.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (2000). Trauma et croyance. *Revue Française de Psychanalyse*, 64:39-46.
- CYRULNIK, B. (2003). *Je me souviens Paris*. Paris: L'esprit du temps.
- CYRULNIK, B. (2010). *Mourir de dire; la Honte*. Paris: Odile Jacob.
- DAYAN-ROSENMAN, A. (2007). *Les Alphabets de la Shoah*. Paris: CNRS.
- DERRIDA, J. (1997). [cím nélküli írás Sarah Kofman emlékére – a ford.] *Cahiers du Grif*, 3:131. Paris: Descartes. Angol kiadása: „Sarah Kofman (1934-94)”. In: P.-A. Brault and M. Naas (Eds.), *Jaques Derrida: The Work of Mourning* (pp. 165-188). Chicago, IL: University of Chicago Press, 2001.
- DUPONT, J. (1985). Előszó. In: *Ferenczi, Sándor: Klinikai napló, 1932* (pp. 9-23). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- FERENCZI, S. (1929). [Levél S. Freudhoz, 1929. december 25]. In: Ernst Falzeder és Eva Brabant (szerk.), *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor Levelezés, 1925-1933, III/2 kötet* (pp. 234-236). Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya kiadó, 2005.
- FERENCZI, S. (1931). [Levél S. Freudhoz, 1931. október 10]. In: Ernst Falzeder és Eva Brabant (szerk.), *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor Levelezés, 1925-1933, III/2 kötet* (pp. 286-287). Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya kiadó, 2005.
- FERENCZI S. (1932). *Klinikai napló, 1932*. Előszó: Judith Dupont; Bevezetés a Naplóhoz: Bálint Mihály; ford.: Vég Katalin. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.; URL (2013.11.26), <http://mek.oszk.hu/04700/04726/html/>
- FERENCZI, S. (1933). Confusion of tongues between adults and the child. In: Uő., *Final Contributions to the Problems and methods of Psycho-Analysis* (pp. 156-157). London: Hogarth press, 1955 [reprinted: London, Karnac, 1994]. Magyarul: Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In: Uő., *Technikai írások* (pp. 102-112). Budapest: Animula, 1997.
- FERENCZI S. (1934). Gedanken über das Trauma. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 20:12-15. Magyarul: A trauma a pszichoanalízisben. In: Uő., *Technikai írások* (pp. 113-121). Budapest: Animula, 1997.
- FREUD, S. (1910). Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. Ford. Vikár György. In: *Sigmund Freud Művei, IX. – Művészeti írások* (pp. 115-199). Budapest: Filum, é.n. [2001].
- GUBRICH-SIMITIS, I. (2010). Reality testing in place of interpretation. *Psychoanalytic Quarterly*, 1:37-69.
- GUILLAUMIN, J. (1995). Ferenczi, la mort et l' auto-analyse. In: T. Bokanowski, K. Kelley-Lainé & G. Pragier (Eds.), *Sándor Ferenczi* (pp. 113-124). Paris: RFP Monographs. PUF.
- KOFMAN, S. (1986a). *Ma vie et la psychanalyse*, Première livraison, 4, továbbá: Cahiers de GRIF, Paris: Descartes, 1997.

- KOFMAN, S. (1986b). *Comment s'en sortir?* Paris: Galilée.
- KOFMAN, S. (1987). *Paroles suffoquées*. Paris, Galilée, «Débats», 1986.
- KOFMAN, S. (1988). *The Childhood of Art: An Interpretation of Freud's Aesthetic*, W Woodhill (Trans.). New York: Columbia University Press. Eredeti kiadása: *L'Enfance de l'art. Une interprétation de l'esthétique freudienne*. Paris: Payot, 1970.
- KOFMAN, S. (1994). *Rue Ordener, Rue Labat*. Paris: Galilée. Magyarul: Sarah Kofman: „Rue Ordener, Rue Labat” (ford. Katona Péter). *2000–Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2008/9. sz. 62-79.; <http://ketezer.hu/2008/09/rue-ordener-rue-labat> (2013. 11. 26.).
- KOFMAN, S. (1995a). *L'Imposture de la beauté et autres textes*. Paris: Galilée.
- KOFMAN, S. (1995b). La mort conjugée (Dr Tulp anatómiája, 1632). *La part de l'œil*, 11:41-46.
- LAUB, D. (1992a). Bearing witness, or the vicissitudes of listening. In: S. Felman & D. Laub (Eds.), *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History* (pp. 75-92). New York: Routledge.
- LAUB, D. (1992b). An event without a witness: truth, testimony and survival. In S. Felman & D. Laub (Eds.), *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History* (pp. 75-92). New York: Routledge.
- LEVI, P. (1988). *Collected Poems*, R. Feldman & B Swann (Trans.), London: Faber and Faber; lásd még: www.poemhunter.com/poem/the-survivor (2013.12.02.).
- LYOTARD, J. F. (1983). *Le Différend*. Paris. Minuit.
- RAGON, M. (1994). Nécrologie de Sarah Kofman. *Libération*, 18 October 1994.
- ROSENBLUM, R. (1998). Mourir de dire. *Bulletin de la Société Psychanalytique de Paris*, 50:15.19
- ROSENBLUM, R. (2000). Peut-on mourir de dire? Sarah Kofman, Primo Lévi. *Revue Française de Psychanalyse*, 64:113-137
- ROSENBLUM, R. (2002). And till the ghastly tale is told: Primo Levi, Sarah Kofman. *European Judaism*. New York: Berghahn Books.
- ROSENBLUM, R. (2004). Childhood lost and found: Benjamin Wilkomirski, living out and screen formations. In: J. Szekacs.Weisz & I. Ward (Eds.), *Lost Childhood* (pp. 193-206), London: Imago. Magyarul: Rachel Rosenblum: Elvezett és megtalált gyerekkor. Ford. Borgos Anna. *Café Babel* (2005), 49-50. szám, 37-44.
- ROSENBLUM, R. (2005). Cure ou répétition du trauma? *Revue française de Psycho-somatique*, 28:69-90.
- ROSENBLUM, R. (2009). Postponing trauma: the dangers of telling. *International Journal of Psychoanalysis*, 90:1319-1340.
- ROSENBLUM, R. (2012). Trauma and psychoanalysis. IPA Newsletter. (előkészületben).
- SEMPRUN, J. (1994). *L'écriture ou la vie*. Paris: Gallimard. Magyarul: Jorge Semprun: *Írni vagy élni*. Ford. Szoboszlai Margit. Budapest: Ab Ovo, 1995.
- STEWART, S. (1991). *Revue Française de Psychanalyse*, „Dr Esther” in „Mémoires de l'Inhumain. Du trauma à la créativité”. Paris: Campagne Première, 2004. First_published in vol. 55, pp. 968-975.
- WAINTRATER, R. (2003). *Sortir du génocide*. Paris: Payot.

Pszichobiográfia és patográfia Magyarországon 1912–1990

Kőváry Zoltán

Bevezetés

A pszichobiográfia műfaját Freud *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke* című tanulmánya (Freud, 1982 [1910] óta tartják számon a pszichológiában. Történeti előzményei közt ott találjuk az irodalmi és történettudományi célokat szolgáló élettörténet-írást, az orvosi patográfiát és az életfilozófia (Nietzsche, Dilthey) hermeneutikai törekvéseit. Freud úttörő kezdeményezése nyomán a pszichológiai élettörténet-elemzés a pszichoanalitikusok és az amerikai perszónológusok körében elterjedté vált a 20. század első felében, de a módszerrel kapcsolatos éles kritikák és a nomotetikus kutatási paradigma hegemónná válása nyomán 1950 és 1980 közt (leszámítva Erik Erikson jelentős munkásságát) nagyrészt háttérbe szorult. A narratív pszichológia felbukkanását és népszerűvé válását követően azonban az elmúlt évtizedekben a pszichobiográfia egyfajta reneszánszának lehetünk szemtanúi, amelynek során a mai szerzők pontosították, és újradefiniálták az elméleti és módszertani alapokat (Schultz [szerk.], 2005; Kőváry, 2011; 2012a). A pszichobiográfiát ma főként az idiografikus szemléletű személyiség- és kreativitáskutatásban, valamint a történeti és politikai pszichológiában alkalmazzák.

A pszichobiográfia és a patográfia viszonya a kezdetektől fogva ellentmondásosan alakult. A 19. század végén megformálódó orvosi (főleg elmeorvosi) patográfiát (Schioldann, 2003) fontos fejlődési előzményként kell számon tartanunk, noha már Freud is úgy vélte, hogy az nem tud túl sok újdonsággal szolgálni az adott személy megértése szempontjából (Mack, 1971). A 20. század első felében – mivel a pszichobiográfiát a nagyrészt orvosi képzettséggel bíró pszichoanalitikusok művelték – a két megközelítésmód még nem vált el élesen egymástól; ez a pszichobiográfia számára később súlyos történeti teherré vált (Elms, 1994). Az emancipáció az amerikai idiografikus személyiségkutatás (perszónológia, Erikson) hagyományaira és a narratív pszichológiára támaszkodva vált lehetségessé a 20. század utolsó évtizedeiben. A mai vezető pszichobiográfiai szerzők (pl. Schultz, 2005a) már kifejezetten elhibázottnak tartják a pszichopatológiára épülő érvelést. A nagyrészt klinikai modellekre épülő mai *pszi-*

choanalitikus pszichobiográfia sem a diagnózist tartja szem előtt, hanem például a tárgykapcsolatokat, a szelf szerveződését vagy az elhárítási stílust (Anderson, 2003).

Magyarországon ez a viszony némileg másképpen alakult, amit leginkább akkor tudunk megérteni, ha műfaj(ok) hazai történetét három szakaszra¹ bontjuk. Az *első időszak* a pszichobiográfia megszületésétől a II. világháború végéig tartott. A korai pszichoanalitikus kezdeményezéseket követően a 30-as évek elején már a pszichiátria és a bontakozó pszichológia is hallatja a hangját a területen, elsősorban a zseni-kérdés (pl. Nyíró Gyula írásai) és a tehetség problémája nyomán. Ez utóbbira példa az 1930-ban megjelent *Tehetség-problémák* című könyv (H. Révész és Harmann-Cziner [szerk.], 1930), olyan szerzőkkel, mint Hermann Imre, Szondi Lipót, Kernstock Károly, Nagy László vagy Varró Margit². A II. világháború utáni *második korszakban* a politikai berendezkedés miatt a pszichoanalízis kényszerű illegálisba vonult, a pszichológiai kutatás pedig gyakorlatilag megszűnt. A 60-as évektől megjelenő, művészeti kérdésekkel foglalkozó orvosi, pszichiátriai munkák (Pertorini, Bendek István, Varga Ervin) több oknál fogva csak szórványosan utaltak a pszichoanalízis és a nálunk akkor jószerint még ismeretlen személyiségpszichológia eredményeire.

A *harmadik szakaszban* (1990 után) a pszichoanalitikus egyesület újjáéledése nyomán a mélylélektani megközelítés ismét megerősödött, és a pszichiátriai vonal (Gerevich József, Németh Attila, Tényi Tamás) is megerősödött; ebből kifolyólag hazánkban az élettörténeti szempontú kreativitáskutatásban a klinikai orientáció a mai napig meghatározó. Az összképet jelentősen árnyalja, hogy a *Thalassa*, majd az azt felváltó *Imágó Budapest* folyóirat publikációiban, illetve az annak holdudvarába tartozó elméleti pszichoanalízis doktori iskola (PTE BTK) kutatásaiban egyre másra jelentek-jelennek meg olyan élettörténet és életmű-interpretációik, amelyekben nem kizárólag a klinikai kutatásból származó pszichoanalitikus modellek játsszák a főszerepet. Az utóbbi években örömdetesen megindult a kortárs pszichobiográfia eredményeinek integrálása is.

A fent említett történeti sajátosságok nyomán célszerűnek láttam, hogy a hazai viszonyok bemutatásakor a patográfia és a pszichobiográfia együtt szerepeljen. Az alfejezeteket nem kronologikusan strukturáltam, hanem – amennyiben a jelentős átfedések ellenére ez lehetséges volt – külön egységként kezeltem és egymás után tárgyaltam a *pszichoanalitikus*, a *pszichiátriai* és a *pszichológiai* megközelítéseket.

---

¹ Jelen tanulmány az első két szakasz történetének feldolgozására vállalkozik.

² A könyv a „magyar gyermektanulmányi és gyakorlati lélektani társaság pszichológiai szemináriumában tartott előadások” nyomán készült.

Az 1910–1945 közti időszak

(a) *Pszichoanalízis*

Bánfai József (2007) bibliográfiai összeállítása alapján nyomon követhető, hogy a magyar tudományos életben a zseni-kultusz, a „lángész és örület”-elmélet a kiemelkedő tehetséggel kapcsolatban már igen hamar, a 19. század közepén megjelent; konkrét alkotó személyek részletes lélektani elemzésére azonban a 20. század elejéig várni kellett. Nyugat-Európában Freud felbukkasásakor már létezett egy fél évszázados patográfiai hagyomány (Schioldann, 2003), Magyarországon viszont az első jelentősebb próbálkozások a pszichoanalízishez kapcsolódnak. A szerzők egyik altípusa a nagy műveltségű pszichoanalitikus orvos, aki a klinikai lélekelemzés felől közelít a művészi és tudományos alkotás lélektanának kérdéséhez (Ferenczi, Hermann), a másik a művész, aki valamilyen pszichoanalitikus képzettséggel bír, és ezt kamatoztatja szellemtudományos munkásságában (Szilágyi Géza). A kettő közti átmenetet Csáth Géza (alias Brenner József) képviseli, aki egyszerre volt elismert, sokoldalú, a mélylélektan által megihletett művész és freudi elveket alkalmazó pszichiáter.

Az első, pszichobiográfiai momentumokat is tartalmazó írás feltehetően Ferenczi Sándor (1973–1933) *Schopenhauernek Goethehez írt levele, pszichoanalitice nézve* című cikke volt, amely a *Nyugatban* jelent meg 1912-ben (Ferenczi, 2000 [1912]). A rövid tanulmány újdonsága, hogy Ferenczi nem egy terápiás kapcsolat vagy egy klinikai jelenség, hanem egy személyes dokumentum, egy „tartósan rögzített életmegnyilvánulás”³ elemzésére vállalkozik a pszichoanalitikus pszichológia segítségével. Témánk szempontjából igazán érdekessé ott válik a cikk, ahol Ferenczi Schopenhauernek a Goethevel kapcsolatos érzéseire utal, vagyis a szerző lélektani elemzését kísérli meg a szöveg alapján. A Goethe-nek írott levélben ugyanis a német bölcselő Ferenczi szerint olyan, Goethét felmagasztaló hangnemben fogalmazza meg gondolatait, amely szemlátomást ellentmond „büszke és öntudatos” jellemének (54.). Ferenczi tehát a pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenség elsődleges indikátorai (Alexander, 1990) közül az „egyedülállóság” indikátorára alapozza ítéletét. Értelmezése szerint Schopenhauer az idealizálással a nagy költőben feltámasztotta a maga számára a jó apát, másrészt az apagyilkos Ödipusz-történet felemlegetésével indirekt módon ellenséges („apagyilkos”) indulatait is kifejezte, amiből végeredményben kibontakozik a filozófus ambivalens érzésvilága.

A pszichobiográfiai jellegű elemzés korai, mégis kifinomult formája jelenik meg Csáth Géza (1887–1919) sok pszichoanalitikus vonatkozással bíró munkás-

---

³ Dilthey kifejezése, lásd 1974 [1900], 474.

ságában. Csáth, aki egyszerre volt kiemelkedő tehetségű „hármasművész” (író, zenész, képzőművész) és újító szellemű elmeorvos (Szajbély, 1989, 2004 [szerk.]). Csáth különösen alkalmas volt az ilyesfajta, az esztétika és a pszichológia határán lévő elemzések elvégzésére, amit leginkább zeneszerző-portréiban figyelhetünk meg (Puccini, Chopin, Bartók, Grieg, Bach, Mahler, Beethoven, Wagner, Haydn, Liszt). Igen jelentősnek kell tartanunk, hogy ezekben Csáth túllép a kor pszichoanalízisét (is) domináló klinikai-pszichopatológiai szemléleten, és a mesterek muzsikájának legfontosabb sajátosságait jelleműeknek, élettörténeti eseményeiknek, élményeiknek műveikre gyakorolt feltehető hatása alapján vizsgálja. Elemzéseiben mind a deduktív, mind az induktív érvelést alkalmazza: vagy előzetesen megfogalmazott lélektani-esztétikai tételek bizonyítékaiként használja fel az alkotókat, vagy épp az ő egyéni sajátosságaikból von le általános következtetéseket. Liszt bemutatásakor például annak legfőbb tulajdonságát, a rácsodálkozás képességét veszi az elemzés alapjául, amiből aztán egy alkotáslélektani gondolatmenet bontakozik ki: „A művészi teremtés alapja szintén a csodálkozás. A psziché meghatott remegése, átizzása az impressziók hatása alatt. Az élet átélésének gyönyöre ez. Semmit sem kapunk vele, és mégis gazdagodtunk általa.” (Csáth, 1977, 322.). Részben ide sorolható Csáth eredetileg *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* címen megjelent 1912-es munkája, amelyet az utókor *Egy elmebeteg nő naplója* (Csáth, 1983 [1912]) címen ismer, és többé-kevésbé írói munkássága részeként kezel. A cím megváltozása nemcsak azt jelzi, hogy a művet immár nem szigorú értelemben vett elmeorvosi tanulmányként tartjuk számon, hanem azt is, hogy Csáth pszichoanalitikus elemzése nem kizárólag a pácienssel való terápiás kapcsolatra, hanem jelentős részben írott dokumentumokra (például a nő feljegyzéseire) támaszkodnak. Az interpretáció tehát sok tekintetben pszichiátriai-pszichoanalitikus szemléletű szövegelemző-hermeneutikai munka.

Egy komplett pszichobiográfiai-patográfiai tanulmány is kötődik irodalmárhoz ebben az időszakban, név szerint Szilágyi Gézához (1875–1958), a „magyar Baudelaire”-hez, aki „szinte csak mellesleg számított pszichoanalitikusnak” (Harmat, 1994, 64.). Szilágyi költő volt, „voltaképpen egyéni pszichológus” (Ferenczi, 1991 [1901], 6.), aki más nyugatos írókhoz (Karinthy, Kosztolányi, Füst) hasonlóan közel állt a magyar pszichoanalitikus mozgalomhoz – ám az a korábbi feltételezés, miszerint Ferenczihez járt volna kiképző analízisbe, hamisnak bizonyult (Takács, 1998). Mindenesetre az, hogy Szilágyi szerzőként szerepel a Vajda Jánosról írt tanulmányával (Szilágyi, 1933) a Ferenczi halálakor megjelent *Lélekelemzési tanulmányok* kötetben, azt mutatja, hogy pszichoanalitikus ismeretei nem mindennaposak voltak.

Szilágyi tanulmányának bevezetőjében az általa alkalmazott módszerre is reflektál. Ezen a megközelítésén – írja – valószínűleg csak az irodalomtörténészek fognak megütközni; ők ugyanis „nem hajlandók elismerni, hogy minden biográfia patográfia nélkül mindenképpen csonka”, „a patográfia számára pedig, mint

a nem pszichoanalitikus Karl Birnbaum⁴ az 1932-ik évi koppenhágai pszichológiai kongresszuson oly meggyőzően kifejtette, a pszichoanalitikai módszer alkalmazása nélkülözhetetlen.” (Szilágyi, 1993 [1933], 249.). Arra nem tér ki Szilágyi Géza, hogy az írásos dokumentumok pszichoanalitikus elemzése miben más, mint a páciensek vizsgálata, ahol a tudattalan motívumokra a személyes szabad asszociációkból és az indulatáttételes megnyilvánulásokból lehet következtetni. Kivételt csak egy helyen tesz, amikor Vajdának a bélsárral kapcsolatos fantáziáira és „nagy álmára” utal; ezen a helyen a leginkább explicit a szerző a módszertant illetően: „Rég elhunyt embereknek bármilyen pontosan leírt álmaival szemben igen nehéz helyzetbe jut a pszichoanalitikus életírő”, mivel nélkülöznie kell a személyes asszociációkat, ezért „a pszichoanalitikus patográfusnak teljességgel be kell érnie az álom manifeszt képével. Igaz, ez a kép magában véve is – az álmodónak utóbb szolgáltatott eszmetársítás híján is – eléggé jellegzetes lehet és ha asszociációk helyett rendelkezünk az álommal valamilyen kapcsolatba hozható hiteles életrajzi adatokkal, akkor, ha az álom tüzetes megfejtésébe nem bocsátkozhatunk is, valamilyen karakterológiai következtetéseket mégis csak levonhatunk belőle.” (Szilágyi, 1993 [1933], 262-263.)⁵ Az elemzést tehát végeredményben nem pszichoanalízisnek, hanem karakterológiai (~személyiségpszichológiai) vizsgálódásnak kell tekinteni.

Milyen adatokra építette Szilágyi Géza értelmezését? Forrásként egyrészt Vajda első személyű dokumentumként⁶ kezelt verseit idézi, harmadik személyű dokumentumként pedig Endrődi Sándor, Kerekes György, Oláh Gábor, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes és Schöpflin Aladár életrajzeit használja, de hivatalos iratokat (pl. Vajdáék válóperes irataiból) is megemlíti. Szilágyi forráskritikai megállapításokat is tesz; Endrődi és Oláh meglátásait hitelesnek ítéli (mivel közvetlenül ismerték Vajda Jánost), míg Vajdáné esetében fenntartásokkal él, mivel az asszony „igen sok helyen a pseudologia phantastica jellemző kórképét mutatja” (Szilágyi, 1993 [1933], 258.). Szilágyi analízisének számos fókusza van (Ödipusz-komplexus, részlet-ösztönök); az anyai viszonyt elemezve a későbbi összehasonlító vagy „multiple case” pszichobiográfia (Isaacson, 2005) elgondolásaihoz hasonlóan analóg esteket is megemlíti bizonyítékként, név szerint Byront és Schopenhauert⁷.

---

⁴ Karl Birnbaum (1878-1950) német-amerikai pszichiáter, a szociopátia kifejezés és koncepció kidolgozója

⁵ Egészen hasonló gondolatokat fogalmaz meg Bolyai vizsgálata kapcsán Hermann Imre 1945-ben, lásd később.

⁶ Az első személyű és harmadik személyű dokumentumok fontosságát az élettörténet elemzésében lásd Allport, 1980 [1961].

⁷ Ez az „egyesről az egyesre” történő következtetés Diltheynél is felbukkan, mint indukció, vagyis az „idegen élet” megértésére irányuló magasabb rendű szellemi művelet (Dilthey, 1990).

Ebben az időszakban a magyar pszichoanalitikusok közül kétség kívül Hermann Imre (1989–1984) tekinthető „a” pszichobiográfusnak; ő volt az, aki legkövetkezetesebben és leggyakrabban foglalkozott tudós és művész-életrajzok és problémák mélylélektani elemzésével. A pszichobiográfia/patográfia területét általános pszichológiai és természettudományos érdeklődése nyomán érintette, amikor is a művészeti kérdésekkel foglalkozó kísérleti pszichológus Révész Géza tanítványaként (Harmat, 1994) és pszichoanalitikusként a kreatív tudományos gondolkodás (illetve részben a művészi kreativitás) lélektani hátterét igyekezett feltárni. Ezzel foglalkozó tanulmányainak gyűjteménye 2013-ban jelent meg *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok* címmel (Hermann, 2013). Hermann foglalkozott Benvenuto Cellinivel (1924)⁸, Goethével (1924), Pascal-lal (1925), Gustav Theodor Fechner-rel (1925), Darwin-nal (1927), visszatérő témaként Bolyai Jánossal (1959) és Gauguin-nel (1964). Munkám kereteit meghaladná, ha részletekbe menően foglalkoznék ezekkel az elemzésekkel; csupán néhány fontos mozzanatot emelnék ki.

Először is Hermann pszichobiográfusként messze túlszárnyalja az alább tárgyalt nem pszichoanalitikus (Boda István) és pszichiáter (Nyíró Gyula) kortársait komplex, szisztemaikus megközelítésmódjával, lényegre törő elemzéseivel, illetve azzal, hogy az életrajzi dokumentumok elemzéséhez időnként módszertani reflexiókat is kapcsol. Nem patográfiákat ír, figyelmét nem az köti le, hogy egyes művészi alkotások és életrajzi adatok pszichopatológiailag értelmezhető sajátosságai alapján „diagnosztizálja” az alkotót. Hermann a tehetség, a tudományos felfedezés pszichodinamikája izgatta, ezért jobban érdekelték a libido részletösztönei (szem, száj, kéz), a regresszió, az Ödipusz és egyéb, általa alapvetőnek tartott komplexumok (halálkomplexum, halottszerető-komplexum, látnok-komplexum) szerepe, valamint a gondolkodás pszichoanalitikusan vizsgálható jegyeinek (pl. dualitás) hozzájárulása a kreatív folyamathoz.

Ez nem jelenti azt, hogy a magyar pszichoanalitikus ne lett volna tisztában azzal, hogy a betegség⁹ milyen szerepet tölt be az alkotási folyamatban, elsősorban az okozott szubjektív kín-élményen keresztül, mivel annak elviselése szemmel láthatóan serkentőleg hat a kreativitásra. „Nagy gondolkodók élet-történetét tanulmányozva – közvetlen analízisről jelenleg könnyen érthető okokból itt nem beszélhetünk – rögtön észleljük, életükből mekkora időt foglaltak le testi betegségek és fájdalmak.” – írja Hermann. (2013 [1923], 32-33.) A betegség okozta kín ugyanis fokozza az elmélyülést, „amelyet minden tehetséges alkotás előfeltételének kell tekintenünk” mivel „úgy tűnik, a fájdalomnak és

---

⁸ Ennek 1-es lábjegyzetéből (Hermann, 2013 (1924), 40.) kiderül, hogy a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben Hermann Petőfiről is tartott egy előadást.

⁹ A különféle betegségek és a kreativitás kapcsolatának kimerítő példatárát találjuk Sandblom (1995) könyvében.

lelki kínok eltűrésének bizonyos fajtája erőt adóan hat.” Ennek nyomán ugyanis az alkotók rákényszerülnek, hogy „belső elmélyedéssel eltereljék a figyelmet a fájdalomról, önmagukat narkotizálják, a fájdalommal kapcsolatos nárcisztikus beállítódást felváltják az altruista-kultúrszerető beállítódással.” (Hermann, 2013 [1930], 150.). Ez alapján elemzi mélyrehatóan és részletesen Hermann Darwin vagy Fechner betegségének a tudományos felfedezésben és gondolkodásban betöltött szerepét, anélkül, hogy a redukcionizmus csapdájába esve a többi dinamikus tényezőt (biológiai adottságok, ösztönkésztetések, konfliktusok, tárgykapcsolatok) figyelmen kívül hagyná.

Az ilyen jellegű kutatásokban Hermann szerint „a pszichoanalitikusnak tulajdonképpen két feladata van: a vizsgált egészhez rendelni a biológiába nyúló részgyökereket, majd megmutatni a pszichés utat, amely ezektől az organikus alapoktól a pszichés felépítményhez vezet”, mégpedig úgy, hogy „az egész felfedező gondolatot álomnak vagy fantáziának tekintjük” (Hermann, 2013 [1923], 146. ill. 149.)¹⁰. Ezért nem okoz módszertani problémát, ha a felhasznált életrajzi anyagot időnként nem tekinthetjük objektív történeti dokumentumnak, mivel „analitikus szempontból az ilyen áthagyományozott anyagok néha különböző oldalakról használhatók fel. Mert itt nem csak az az egyetlen kérdés, hogy valami igaz e vagy hamis; ha csak fantáziákról van szó, jelentősége lehet e fantáziák értelmének is.” (Hermann, 2013 [1925], 57.).

Meg kell emlékeznünk Hermann *A tehetség pszichoanalízise* (2007 [1930]) című tanulmányról is, amely eredetileg a *Tehetség-problémák* (H. Révész és Hermann-Cziner [szerk.], 1930) című könyvben jelent meg 1930-ban. Ebben egy háromkomponensű pszichoanalitikus tehetség-modellt vázolt fel (pszichobiológiai tehetség-egész – kiváltó erők – hajtó részlet-gyökerek), amely komponensek tudományos kreativitásra gyakorolt hatását három rövid pszichobiográfiában (Simmelweis Ignác, J. R. Mayer és Bolyai János) mutatja be. (Simmelweis esetére ugyanebben az évben *Tehetség és tehetetlenség* című írásában is kitért, lásd Hermann, 2013 [1930].) A tanulmány relevanciáját jelen kontextusban az adja, hogy módszertani része is van, amelyben Hermann ismét megfogalmazza, hogy „a fölfedezési gondolatot úgy nézzük, mint egy álmot, egy fantáziát”, és ennek nyomán „a felfedezéssel úgy bánhatunk, mint egy álom analízisével” (Hermann, 2007 [1930]. 90-91.).

A későbbiekben Hermann Imre még két további munkájában foglalkozott Bolyaival. A matematikusról szóló könyvében (2007 [1945]) Hermann tovább mélyíti a tudóssal kapcsolatos elgondolásait, és fontos módszertani elveket is megfogalmaz. Minden jelenség, állítja Hermann, ami a tudattalannal érintkezik,

---

¹⁰ Gyakorlatilag ugyanez a cél olvasható ki Freud Leonardo-tanulmányából is (Freud, 1982 [1910]).

pszichoanalitikusan vizsgálható, és „új és mély gondolat termelése alig képzelhető el az egész egyéniségnek, így egyszersmind a tudattalan lelki erőknak latba vetése nélkül” (Hermann, 2007 [1945, 3.). A pszichoanalízis gyakorlatában azonban ez nem vizsgálható, mivel ritka jelenség, és csak „az idő múlásával értékesnek elismert gondolkodók szellemi termékeiben lelhetőek fel” (u.ott)¹¹. Az analitikus helyzetet ilyen esetben objektív adatokkal (vagyis első és harmadik személyű dokumentumokkal) kell helyettesítenünk, amit Hermann szerint az életrajz és a pszichopatológiai adatok tudnak biztosítani számunkra. Ezek – írja – „többé-kevésbé ismertté tehetik a gondolkodó tudattalanjának tartalmát és működési módját” (u. ott). Az objektív adatok elemzésében a kongruenciák felkutatása látszik célra vezetőnek, ahogyan azt például az álomelemzésből ismerjük, amikor az álomrészlet és a nappali maradványok közt tartalmi vagy formai kongruenciát keresünk. A pszichobiográfiai vizsgálódások célja Hermann szerint nem feltétlenül a zseni intimitásának feltárása, hanem a gondolkodás általános törvényszerűségeinek megragadása egy „különösen jó példa” alapján. Hermann nem állt egyedül ezzel a véleményével; a pszichobiográfiai kutatás ezen általános vonatkozásait Otto Rank már 1912-ben hangsúlyozta (Lieberman, 1985), és jelentős érveként említik a pszichobiográfia mai képviselői is (Schultz, 2005b).

Az alkotó és a szkizoid-hibátlan gondolkodás Bolyai János matematikai értekezése alapján című 1959-es írásában (Hermann, 2013 [1959]) Hermann az abszolút geometria gondolata keletkezésének pszichoanalitikus értelmezését egyúttal Bolyai patográfiájának kiegészítéséül is szánta. Véleménye szerint a nem-euklideszi (az állandóan közeledő, de nem érintkező) párhuzamosok eszméje Bolyainál az anyával kapcsolatos ambivalenciát tükrözik, amely érzés kiindulópontja a matematikus édesanyjának elmebetegsége lehetett. Hermann interpretációjának – elmondása szerint – „az állt az útjában, hogy Bolyai János írásban nem említi anyját, s ha itt-ott mégis megteszi, elutasító modorossággal” beszél róla (Hermann, 2013 [1959], 205). Azonban Hermann megemlíti egy 1832-es, Bolyai által írt beadványt, amelyben „érmektől fűtött, stilisztikailag szkizofrén sorokban” az anya iránt érzett „mérhetetlen szeretetre találunk utalást” (206.)¹². A *hibátlan szkizoid gondolkodás* című alfejezet elemzése nyomán végül Hermann kiemeli, hogy szemben a téves megközelítés által tényleg került eddigi értelmezésekkel, az általa képviselt „helyes és elfogulatlan patográ-

---

¹¹ Az időbeli távolság szerepét az ilyen jellegű ítéletek megformálódásában lásd Gadamer, 2003 (1960).

¹² Egészen hasonló ambivalens konstellációt találtam az anyára vonatkozóan Dalí (Kőváry, 2008) és Csontváry (Kőváry, 2012b) pszichobiográfiai vizsgálata során, amit Alexander (1990) nyomán a pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenségek elsődleges indikátoraiként kezeltem – akárcsak Hermann Bolyainál pszichoanalitikus „ösztonei” által vezérelve.

fia fényt derít a mindeddig fel nem dolgozott nyomtatott és nyomtatásban meg nem jelent anyagra támaszkodva az új elgondolás pszichés keletkezéstörténetére – Bolyai János esetében a sajátosan alakuló anya-gyermek viszonyra – is.” (Hermann, 2013 [1959], 212.).

(b) *Pszichiátria*

A magyar elmegyógyászat közege köztudottan elutasítóan viszonyult a 10-es években kibontakozó magyar pszichoanalitikus mozgalom törekvéseire. Fontos pozitív kapcsolódási pont Hollós István személye, aki ráirányította a magyar pszichoanalitikusok figyelmét a neurotikus esetek mellett az elmekórtani témákra is. Harmat (1994) szerint az ő közreműködésének köszönhető, hogy a 10-es évek nagy formátumú budapesti pszichiátere és intézményigazgatója, Moravcsik Ernő (1858–1924) pozitívan nyilatkozott a pszichoanalízisről, és engedélyezte, hogy fiatal kollégája, Brenner József, alias Csáth Géza, pszichoanalitikus módszerrel próbálkozzon egy pszichotikus betegnél (Szajbély, 1989).

Nem minden elmegyógyász volt ilyen engedékeny; Nyírő Gyula (1896–1966) például antiszemitizmusa nyomán is ellenségesen viszonyult a lélekelemzéshez, és hatalmi pozíciója következtében sikeresen akadályozta meg a dinamikus pszichiátriai szemlélet elterjedését Magyarországon (Harmat, 1994). Nyírő érdeklődött a zsenikérdés pszichiátriai vonatkozásai iránt, ami magától értetődően implikálja a patográfiai/pszichobiográfiai módszer alkalmazását. Nyírő 1933-ban publikált egy cikket *Költőzseni és a pszichiátria* címmel¹³ (Nyírő, 1933), ami az akkori modern német patográfai irodalom (Möbius, Kretschmer, Lange-Eichbaum) széles körű ismeretét tükrözi. Semmi nem mutat arra, hogy Nyírő bármilyen fokú érdeklődést mutatott volna az élettörténeti mozzanatok vagy a pszichés dinamika iránt; csak a pszichopatológiai tünetleírások, a kretschmer-i alkattan és az endogén kóreredet által kijelölt mezőn belül mozog. Különös viszont, hogy az Ady három versét elmeorvosi nézőpontból értelmező négy évvel korábbi cikke (Nyírő, 1929) – bár ugyancsak a kretschmer-i alkattan és a leíró pszichiátria kategóriáival operál, és Adyt részben ciklotím, részben skizoid, részben hiszteroid alkattan, illetve alkoholistának „diagnosztizálja” –, egy csomó olyan fogalmat és koncepciót használ, ami pszichoanalitikus jellegűnek tűnik. Ady erotizmusára utalva például a szexualitást „minden ember lelki életének leghatalmasabb mozgató rugójának” nevezi (71.), kiemelve, hogy Ady lelki élete „telítve volt komplexusokkal” (72.), az életrajzaiból ismert hisztériás reakcióit pedig „a lélek primitív rétegeből” (77.) eredezteti. Ezeket a tudománytörténeti kérdéseket érdemes volna a jövőben

---

¹³ Erre szakirodalomként később a Csontváry-patográfia szerzője, Pertorini is utal.

tisztázni. Nyíró egyébként a második világháború után is foglalkozott híres emberek patográfiájával, Haranghy Lászlóval és Regöly-Mérei Gyulával 1965-ben például könyvet jelentett meg Semmelweis Ignác betegségről.

(c) *Pszichológia*

Nyíró cikkei az 1928-ban indult *Magyar Pszichológiai Szemle*-ben láttak napvilágot, amelynek szerkesztője, a pszichológus Boda István (1894–1979) is igen alapos ismerője volt a zseni-irodalomnak (Boda, 1932). Boda 1927 és 29 közt az *Egyetemes Philológiai Közönyben* egy négy részes tanulmányt közölt *Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei* címmel, amely Hermann 20-as években írt közleményei mellett akár az első nagyobb szabású hazai próbálkozásnak is tekinthető a pszichobiográfia/patográfia területén. Boda a „tudományos (~ természettudományos) lélektan, a tudományos pszichiátria és az elmekórtan” alkalmazását javasolja Arany János „egyéniségének” és balladáinak lélektani megértése érdekében, (1927, 92-93.), mivel ezek a tudományok olyan mélységben világitottak bele a „tudattalan” vagy „tudatalatti” lelki életbe (1927, 89.), amire korábban nem volt lehetőség. Ennek a feltárásnak az alapját az a feltételezés adja, hogy az Arany-balladák hősei a szerző személyiségének egyfajta kivételéseként értelmezhetők, és közvetlenül utalnak a költő szubjektumának természetére. Különös módon azonban Boda nem utal arra, hogy ez a feltételezés alapvetően pszichoanalitikus elgondolás, mint ahogy az álommal, a fantáziával és az „én-mély”-jel kapcsolatos művészetpszichológiai fejtegetéseiben sem emlékezik meg a lélekelemzés akkor már közismert úttörő felfedezéseiről.

A rendkívül terjedős (összesen 53 oldalnyi), sok tekintetben redundáns, Hermann vagy Szilágyi elemzéseinek színvonalát meg sem közelítő szövegben Boda alapvetően pszichiátriai konstrukciók (depresszió, hipochondria, hisztéria, szkizoid pszichopátia) felhasználásával igyekszik megvilágitani a nagy „titkot” Arany János életével és balladáival kapcsolatban. Stílusában és módszerében Boda a 19. századi, dagályos irodalomkritikát és a naiv, esztétizáló irodalmi lélektant vegyíti a 20. század eleji leíró pszichiátria redukcionista nézőpontjával. Tanulmánya konklúziójában (1929, 106.) Boda a művész „kórrajza” szempontjából fenntartások nélkül egyenértékűnek tekinti a művészi alkotásban feltáruló jellegzetességeket az életrajzból és a személyes dokumentumokból „kiolvasható” pszichopatológiai sajátosságokkal, így a korszak azon „medikalizáló” pszichológus-szerzői közt tarthatjuk számon, mint az alább említendő Szirmayné Pulszky Henriette-t.

A *Magyar Pszichológiai Szemle* beindulása mellett a hazai pszichológia fellendülését mutatja a *Tehetség-problémák* című könyv megjelenése 1930-ban (H. Révész és Hermann-Cziner [szerk], 1930). A kötet azokat az előadásokat tartal-

mazza, amelyet az 1924-ben alakult Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság pszichológiai szemináriumában tartottak a tehetség témájában. Az impozáns szerzői névsorban a mélylélektan különféle irányzatainak képviselői (Hermann Imre, Szondi Lipót, Máday István) mellett felbukkannak neves pedagógusok (Nagy László, Varró Margit) és saját területüket bemutató művészek is (Kosztolányi Dezső, Kernstok Károly)¹⁴. A könyv fejezetei bőven tartalmaznak példákat az ismert patográfus szerzőktől (Möbius, Kretschmer, Lange-Eichbaum, Jaspers, Birnbaum), Hermann itt megjelent, már említett cikkében (*A tehetség pszichoanalízise*) pedig több önálló elemzést is közöl.

A Hermanné mellett másik tanulmány, amelyben pszichobiográfiai/patográfiai jellegű példázatokot találunk, H. Révész Margit *A kutató lélektana* című írása (93-109.). Ebben Révész Margit – mai kifejezéssel élve – összehasonlító, „multiple case” pszichobiográfiai elemzéseket mutat be Pasteur és Koch, valamint Bolyai János és Brassay Sámuel kutatói munkásságának összevetésével, és a tudósok kutatói habitusának különbségeit Kretschmer alkattanából vezeti le. Lénárt a tudósok kutatói habitusának különbségeit Kretschmer alkattanából vezeti le. Érdekes kutatás-módszertani megállapítások olvashatók Lénárt Edith *A tehetség lélektana* (37-44.) című fejezetében a pszichogram¹⁵, a pszichográfia eljárásáról, amely egységes képpé, profillá igyekszik szintetizálni az illető személyről fellelhető pszichológiai adatokat. A pszichogram, szembeállítva a biográfiával, nem a vizsgált személy egységes képét igyekszik megragadni, „csupán analizál, elkülönít, az egyes vonásokat lehetőleg igyekszik kiemelni, viszont tartózkodik minden magyarázattól, értelmezéstől. A biográfia a nagy embert a maga mivoltában állítja elénk, a pszichogram a lélek szövevényét teregeti szét: tájkép és térkép, portré és anatómiai ábrázolás.” (Lénárt, 1930, 37.). A pszichogram, ami lehetővé teszi a tehetséges egyén és az adott tehetség-fajta strukturális feltárását, nélkülözi a pszichobiográfia történeti-interpretatív nézőpontját.

A korszak érdekes színfoltja Szirmayné Pulszky Henriette pszichológusnő munkássága. Az autodidakta Pulszky Henriette (1883–1970) pszichológiai előadásokat hallgatott Budapesten, munkássága során a pszichoanalízis, valamint a híres szerzők patográfiája foglalkoztatta (*Thalassa*, 2001/2-3, 181.). 1935-ben Münchenben jelent meg németül *Genie und Irrsinn im Ungarischen Geistesleben* (Zsenialitás és örültség a magyar szellemi életben) című könyve, amelyet Nyíró

---

¹⁴ A kötet egyik érdekessége, hogy a szervező tehetségről szóló fejezet (138-157.) szerzője az a Rajniss Ferenc volt, akit később a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként kivégeztek a háború után.

¹⁵ A pszichogramm kifejezés 1922-től ismert, és Leta Hollingworth (1886–1939) amerikai pszichológusnő nevéhez fűződik, lásd: <http://en.wikipedia.org/wiki/Psychogram>.

Gyula is recenzált (Nyíró, 1936). Ennek a könyvnek egyik fejezetét magyarul közölte a *Thalassa* 2001-ben (Szirmayné Pulszky, 2001 [1935]). Ebben a fejezetben Pulszky Henriette a „magyar néplélek” ciklotim sajátosságaival magyarázta irodalmunk jellegzetes vonásait. Hermannhoz hasonlóan foglalkoztatta Bolyai János is, akiről patográfiát jelentetett meg 1932-ben a *Magyar Pszichológiai Szemlében* (Szirmayné Pulszky, 1932). Bár ebben az írásában nagyon sok dokumentumot és életrajzi adatot felhasznál, elemzésének színvonala nem közelíti meg Hermann munkáit. Ráadásul Pulszky a 90. oldal alján olvasható rövid, a negatív Ödipusz-komplexusról szóló megjegyzést kivéve tanulmányában végig a skizofréniára vonatkozó elmekórtani ismeretekre, Kretschmer és Lange-Eichbaum munkáira hivatkozva értelmezi Bolyai különféle megnyilvánulásait, annak ellenére, hogy ő maga nem volt orvos.

Ezt róta fel neki Erényi Gusztáv is a *Nyugatban*, 1935-ös könyvének megjelenését követően: „Megállapításainak nagy része alig emelkedik ki az elmekórtani terminológia köréből és ugyancsak kevéssel járul hozzá az irodalomtörténeti kutatás során eddig alkotott élet- és jellemképek módosításához.” (Erényi, 1936, oldalszám nélkül). Ennek a szemléletnek a háttérében Erényi azt véli felfedezni, hogy Lange-Eichbaum munkásságában újra életre kelt a lángész és az örület összekapcsolódásáról szóló, korábban már devalválódott lombroso-i eszme. Lange-Eichbaum tetszetős, precíz, „németes” rendszerével „szinte matematikai fékek közé akarná szorítani a lélek legrejtettebb megnyilvánulásait”, amivel „megveti egy új tudományágnak, a pathográfiának alapjait, amely – mint már neve is mutatja – biográfia és pathológia keverékéből áll elő.” (uo.).

Az 1945–1990 közti időszak

(a) Pszichoanalízis

A Horthy-korszak és a II. világháború alatt számos magyar pszichoanalitikus zsidó származása miatt emigrációra kényszerült vagy rasszista gyilkosság áldozata lett (Harmat, 1994; Mészáros, 2008). A II. világháború utáni éveket a kialakuló kommunista diktatúra következtében a pszichoanalízis kényszerű illegálitásba vonult, a kutatás pedig évtizedekre lehetetlenné vált. A folytonosságot az egyesület 1990-es újjáalakulásáig a túlélő és itthon maradó Hermann Imre személye jelentette; az ő nevéhez fűződik a következő pszichoanalitikus generáció kiképzése és „felnevelése”. Közülük a művészetpszichológiai témák (és ebből kifolyólag a pszichobiográfiai/patográfiai módszer) iránti érdeklődés miatt ki kell emelnünk Nemes Lívia, Paneth Gábor és Vikár György nevét.

Hermann Imre ebben az időszakban megjelent jelentős művészetpszichológiai munkája a *Perverzió és muzikalitás* (1999 [1963]). Problémafelvetése

egyedi esetek áttekintésén (tehát idiografikus perspektíván) alapul, mivel a statisztikai megközelítést Hermann – bár szán neki egy fejezetet – „megbízhatatlannak” tartja (18.). A könyv kazuisztikája egyaránt tartalmaz klinikai eseteket (*Saját eseteim*, 37-47.), és történeti példákat (*Híres zeneileg tehetséges perverzok*, *Perverz muzsikuskok*, *Perverzok a szépirodalomban és az önéletrajzokban*, 18-37.). Főként a *Perverz muzsikuskok* című fejezetben találunk rövid, lényegre törő patográfiai leírásokat, a legrészletesebbet például Csajkovszkijról (21-22.), de ezek értelmezésére Hermann nem vállalkozik, mivel az ismert történeti példák¹⁶ számba vételét nem tartja meggyőző erejűnek e kutatási területen. „Be kell látnunk – írja –, hogy a statisztikák, a regények és a filozófusok tanúsága, még akár Nietzsche¹⁷ sem jelentenek sokat e vonatkozásban. Az effajta utalások csak bonyolítják a kérdést, és nem bizonyító erejűek.” (30.). Álláspontja némileg ellentmond korábbi felfogásának, hiszen a fentebb idézett Bolyai-könyvben (Hermann, (2007 [1945]) például a kreatív gondolkodás lélektanát a klinikai gyakorlatban úgyszólván fellelhetetlen „jó példa” elemzésén keresztül véli leginkább megközelíthetőnek. A *Kreativitás és alkotás* (2013) című gyűjtemény tanúsága szerint Hermann „nagy” pszichobiográfiai időszaka 1924 és 1927 közé tehető; ezt követően már csak Bolyaival foglalkozott (1945, 1959), illetve 1964-ben írt egy rövidebb tanulmányt Gauguin-ről, de ebben kreativitással kapcsolatos kérdéseket nem feszeget (Hermann, 2013 [1964]). Úgy tűnik, az évek, évtizedek során részben eltávolodott a pszichobiográfiai megközelítéstől.¹⁸

A muzikalitással kapcsolatos könyvében is inkább a klinikai gyakorlat tapasztalatainak részletes, tudományos feldolgozását részesíti előnyben. (Ugyanezt – vagyis az élő művészek analízisét – javasolják később a pszichobiográfiai megközelítés kritikusan is, például Hartmut Kraft [1998]). Kérdés azonban, hogy a klinikai szakirodalomból és a saját klinikai gyakorlatból vett esetek a (zenei) kreativitásnak ugyanazt a kategóriáját képviselik e, mint Wagner vagy Csajkovszkij. Kaufman és Beghetto (2009) mai „4 C” modellje szerint ugyanis az utóbbiak a kiemelkedő kreativitás („Big C”) képviselői, míg a klinikai gyakorlatba kerülő személyekről ez nem mondható el, hiszen ők jobb esetben is

---

¹⁶ A könyv 1963-ban íródott, egy évtizeddel azelőtt, hogy a homoszexualitás kikerült a hivatalos nozológiai rendszerekből (DSM, BNO). A Hermann által felsorolt zenészeknél a „perverzitás” több esetben az illető homoszexualitásában vagy „nőiségében” merül ki, tehát a mai felfogásunk szerint kétséges a pszichopatológiai érintettségük. A „nőiséggel” kapcsolatban lásd a mai kreativitáskutatás „pszichológiai androgunitás”-koncepcióját, Runco, 2007, 314.

¹⁷ Őt Wagner kapcsán idézi részletesebben Hermann könyve 20. oldalán.

¹⁸ Hogy ennek az volt az oka, hogy a 20-as években Hermann-nak még nem állt rendelkezésre annyi klinikai anyag, ezért használt művész- és tudóséletrajzokat, vagy a pszichobiográfia II. világháború utáni mélyrepülése volt hatással szemléletére, megoldásra váró tudománytörténeti kérdés.

inkább a „Pro C” kategóriájába sorolhatók¹⁹. Emellett – miként azt Chasseguet-Smirgel (1974) is kiemelte – a művészet terén tevékenykedő „perverz hajlamú” személyeket sokszor inkább jó ízlésű, felvilágosult esztétizáló amatőröknek kell tekintenünk, mintsem igazi művészeknek. Az ilyen jellegű páciensek kezeléséből származó tapasztalatok ez alapján feltehetően korlátozott érvényességűek a (kiemelkedő) kreativitás területén. Emellett az élő személyekről írt esettanulmányok kreativitás- és személyiségkutatásban történő alkalmazása számos egyéb problémát is felvet (Runyan, 1984; Schultz, 2005b).

A Hermann-tanítvány Nemes Lívía (1919–2006) művészetpszichológiai írásai az *Alkotó és alkotás* című könyvében (1994a) kerültek kiadásra²⁰. Előszavában az analitikusnő azt hangsúlyozza, hogy „a művészi és a tudományos alkotással foglalkozó pszichoanalitikus irodalom Freud Leonardo-tanulmánya óta – vagyis több mint nyolcvan éve – egyre tágabb teret foglal el a kreativitás kutatásában” (9.). A módszert alkalmazó, művészetpszichológiai értelmezést végző pszichoanalitikus szerző „az irodalmi alkotást alkotójának szubjektív, belső világából próbálja értelmezni. Abba a lelki műhelybe próbál betekinteni, amelynek mélyén az alkotás létrejött.” (7.). A kötetben szereplő szövegek legtöbbször magyar írókról, érdekes módon kizárólag férfiakról szól: Kosztolányiról, Babitsról, Karinthyról, József Attiláról, Illyés Gyuláról, emellett felbukkan Freud és Ferenczi is. Művészetpszichológiai szempontból tekintve Nemes Lívía tanulmányaiban (pl. a „Kosztolányi *Édes Annájának* pszichoanalitikus értelmezésé”-ben, 11-30. o.) az írói kreativitás idiografikus (pszichobiográfiai) vizsgálata keveredik a pszichoanalitikus irodalomkritikával, a mű értelmezésével²¹. Forrásként Nemes az írók műveit, írásait és a róluk szóló visszaemlékezéseket, irodalomtörténeti munkákat használja; a József Attiláról szóló nagy ívű tanulmányban (Nemes, 1994b) például a költővel közeli kapcsolatban álló nők (József Jolán, Vágó Márta, Szántó Judit, Kozmutza Flóra) visszaemlékezéseire támaszkodik. Fontos forráskritikai megjegyzések is felbukkannak az írásban, amikor az analitikusnő például arra utal, hogy Bak Róbert ismétlődő esettanulmányait a páciens elvesztésének traumáját feldolgozó kísérletként kell értelmezni, mintegy „vizontáttételként”. Ezekre a motívumokra, vagyis arra,

---

¹⁹ Hermann-nál pl.: 'II. eset: Egy sikeres virtuóz, egy zongoraművész...', 28.

²⁰ A könyv tehát már a következő korszakban (a rendszerváltás után) jelent meg, az abban található tanulmányok egy része azonban korábban keletkezett, ezért inkább ebben az alfejezetben tárgyalom.

²¹ Moghaddam (2004) felosztásában – a pszichológia és irodalom viszonyát elemző tanulmánya alapján – az első „az irodalom mint függő változó a pszichológiai kutatásban”, a második a „pszichológiai műértelmezés” esete. Vigotszkij (1968) szerint ez utóbbi a szerző személyétől függetlenül elvégezhető.

hogy milyen személyes indítékok állhatnak egy-egy életrajzi (vagy kórrajzi) dokumentum megszületésének hátterében, már Allport (1980 [1961]) és Erikson (1968) is felhívta a figyelmet.

Interpretációiban Nemes a klasszikus freudi tanok mellett ego-pszichológiai (Hartmann, Erikson, Margaret Mahler), magyar (Ferenczi, Bálint, Hermann) és brit (Klein, Winnicott) tárgykapcsolat-elméleti szerzőkre támaszkodik, és noha alapvetően klinikai orientációjú elméletekre épít, a pszichopatológiai érvelést mellőzi, és – szerencsére – inkább karakter-rekonstrukciókra vállalkozik. Ösztönösen alkalmazza az összehasonlító pszichobiográfiát (Isaacson, 2005) *Karakter és korszellem. Párhuzamok Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes között* (71-86.o.), mégpedig a „kategorikus párosítás” és a „parallel iterativitás”²² szempontjait felhasználva. Nemes Livia az általa alkalmazott műfajra a „pszichoanalitikus esszé” kifejezést használja, arra nem reflektál, hogy az alkalmazott pszichoanalízis e változata módszertanilag miben különbözik a sztenderd pszichoanalitikus interpretációtól.

Jelentős művészetpszichológiai vonatkozásokkal bír Vikár György (1926–2003) *Gyógyítás és öngyógyítás* (1984a) és Paneth Gábor *A labirintus járataiban* (1985) csaknem egy időben megjelent könyve. A freudi *Leonardo-tanulmányt* fordító Vikár munkájából érdeklődésünkre leginkább a *Gyermekkori kényszerek egy írói visszaemlékezés tükrében* (Balázs Béla) című tanulmány tarthat számot (Vikár, 1984b). A szöveg első tizenhét oldala pszichopatológiai és patogenetikai fejtegetéseket tartalmaz a kényszeres zavarral kapcsolatban; Vikár csak a negyedik, utolsó részben tér rá Balázs Béla önéletrajzi regényének elemzésére, lábjegyzetben utalva arra, hogy Balázs Béla naplója csak a tanulmány megszületése után került nyilvánosság elé. Az interpretáció a klasszikus pszichoanalízis pszichoszexuális fejlődéseméletére, neurózistanára és a freudi szublimáció-teóriára épül, módszertani reflexiót (vagyis annak a kifejtését, hogy az élő személy analízise és a dokumentumok alapján történő értelmezés miben különbözik) nem tartalmaz.

Paneth Gábor (sz. 1926) „kultúrpszichológiai” illetve „kultúrpszichiátriai” könyvében (1985) több fejezet is foglalkozik kiemelkedő alkotókkal. Az egyik ilyen rész a Thomas Mann *Doktor Faustus*ának Philoktétés-motívumával foglalkozó fejezet, amelybe Paneth a *Rövid kitérő Thomas Mann életének néhány*

---

²² Ez Isaacson (2005) nyomán azt jelenti, hogy a két személyt explicit kategóriák mentén hasonlítjuk össze, és az elemzést nem egymás után, hanem párhuzamosan végezzük, időnként visszatérve a kiinduló kérdésekhez (iterativitás), árnyalva az átfogó képet, ami a részletek értelmezését lehetővé teszi. Az iteratív pszichobiográfiai elemzés kapcsolatát a hermeneutikai körrel lásd Kováry, 2013.

fontos motívumára (31-35.) című alfejezetet iktatta. Ebben az analitikus momentumokat emel ki az író életéből, amelyek a regény egyes részleteiben visszaköszönnek, de „mélyebb”, pszichológiai interpretációra nem kerül sor. A másik ilyen hely a Wagnerrel foglalkozó fejezet (150-176.). Ebben Paneth Gábor fontos különbséget tesz a pszichoanalízis művészetpszichológiai felhasználásának két fajtája közt. Az egyik, a „hagyományosabb lélektani megközelítés” (153.) az, amikor az értelmező „a műalkotás tartalmi vagy formai elmei” alapján következtetéseket von le „az alkotó személyiségével, élettörténetének egyes vonásaival, elfojtott gyermekkori (szexuális, stb.) élményeivel” kapcsolatban (152.). Ez a definíció tulajdonképpen maga a pszichobiográfia, leszámítva azt a fontos különbséget, hogy az értelmezés nem kizárólag a művek sajátosságai alapján történik. A másik a Paneth által preferált megközelítés, amikor a műalkotást az alkotótól függetlenül mélylélektani elemzésnek vesszük alá. Wagnerrel kapcsolatban ezen megkülönböztetés alapján utal arra, hogy a mélylélektani irodalomban számos patográfia foglalkozik a zeneszerző alakjával, ő maga azonban inkább a másik megközelítést alkalmazza, akárcsak a Chagall-ról szóló fejezetben is (290-296.). A *Miért nem néznek szembe Michelangelo alakjai?* című tanulmányában (265-289.) viszont visszatér a „hagyományosabb lélektani megközelítéshez”. Ebben ugyanis részletesen utal a művész gyermekkori traumáira és feltehető tic-zavarára, és művészetének alapjaként „egyedülállóan kreatív nárcisztikus struktúrát” (286.) feltételez. Paneth Gábor széles látókörére utal, hogy miután „pszichiáter szemszögből” elemzi a jelenséget „mely alkalmasnak látszott a pszichopatológiai megközelítésre” (286.), felkért egy művészettörténészt is, hogy fejtsse ki a fejezet függelékében ugyanazt a témát a saját tudománya szemszögből is.

A szegedi származású Wagner Lilla (1900–1999), aki filozófiai, esztétikai és pszichológiai tanulmányokat folytatott, 1972-ben Londonban publikálta *A negyedik Petőfi* (1972) című pszichoanalitikus patográfiai-pszichobiográfiai könyvét. Ebben „mélylélektani módszerrel elemezte a nagy magyar költő személyiségét és életművét”, mégpedig úgy, hogy „az analitikus jelképfejtés némileg régimódi módszerét követte” (Harmat, 1994, 377.). A könyvet mind a hazai, mind a nyugat-európai kritika spekulatívnak, módszertanilag megalapozatlannak tartotta, mivel Wagner kizárólag a versekből következtetett Petőfi személyiségére. De a versek személyes dokumentumként történő kritikátlan kezelése és a harmadik személyű dokumentumok teljes mellőzése²³ nem az egyetlen módszertani hiba, amit a szerző elkövet. Elemzése fókuszátlan, nincsenek kutatási kérdései, interpretációiban teljesen reflektálatlanul alkal-

---

²³ Az egyetlen kivétel a 34. lábjegyzet, amelyben Wagner Lilla Illyés Gyula Petőfi-könyvére utal (21.o.)

mazza a pszichoanalitikus elmélet javarészt vulgarizálódott koncepcióit (Ödipusz-komplexum, testvérféltékenység, szimbólumértelmezés²⁴) szakirodalmi utalások, elméleti megalapozottság nélkül. Az értelmezések során a klasszikus freudi elgondolásokon kívül egyedül az antipszichiátriai szerző, R. D. Laing munkásságára utal (113.), noha a 70-es években az újabb irányzatok már széles körben ismertek voltak. Könyve végén Wagner Lilla erősen redukcionista és patomorfizáló summázatát adja munkájának: „e tanulmány lényege”, írja, valójában annak a kérdésnek az eldöntése, hogy vajon „szkizofréniában szenvedett e Petőfi” (112.). Harmat (1984) szerint összességében a munka nem tartozik a „pszichohistória” irányzatának legkiemelkedőbb alkotásaihoz.

Kiemelkedő szerepet töltött be a korszak pszichoanalitikusai, pszichológusai és pszichiátereinek számára József Attila személye (Erős, 2011). József Attiláról, pszichoanalízissel való kapcsolatáról, pszichés problémáiról, kezelőjéhez – Rapaport Samu, Gyömrői Edit, Bak Róbert – fűződő viszonyáról, költészetének személyes forrásairól annyit írtak az elmúlt évtizedekben²⁵, hogy ennek áttekintése meghaladná munkám kereteit. (Nemes Líviánál már részben érintettem a témát.) Mindenképp meg kell említenem azonban Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András könyvét, a *Köztetek lettem én bolond... –ot* (1982). A szerzők könyvükben a „költői sors” motívumát vizsgálják, „ahogy az az életrajzban és a művekben megjelenik” (12.). Ez alapján a kötet akár pszichobiográfiai vagy (József Attila betegségét ismerve) patográfiai munka is lehetne, de a szerzők elhatárolódnak ezektől a megközelítésektől. „Módszerünk – írják – eltér a hagyományos patográfiai elemzéstől, amennyiben nem személyiségfejlődési állapotokat, kórfolyamatokat, kórfolyamat-elemeket fogunk bemutatni, de ugyanígy eltér a pszichoanalitikus életrajztól vagy a pszichoanalitikus kritikától, sokkal inkább arra törekedtünk, hogy a mélylélektan és a szociálpszichiátria, valamint az irodalmi interpretációelmélet érintkező határvonalain a művek és az alkotó sorsban és költészetben összegződő egységének értelmezését bontsuk ki.” (Bókay, Jádi és Stark, 1982, 12.).²⁶

A könyv III. fejezetében (*Sors és betegség: költő és orvos*) Bókay Antal és Jádi Ferenc Bak Róbertnek, József Attila utolsó kezelőjének a költő esetét fel-

---

²⁴ A könyv tudományos színvonalát jól jellemzi a következő részlet: „Illyés Gyula kategorikusan kijelenti, hogy ’nincs jogunk versekre az álomfejtés elveit alkalmazni’. Nem tudom, miért ne lenne? Illyés bizonyára az eredménytől fél, vagy még inkább, félti Petőfit.” (113.)

²⁵ Harmat Pál (1994) József Attila és a pszichoanalízis kapcsolatát három fő téma köré szervezve dolgozta fel, ebből az első az „Életrajz”, amely alatt több mint egy tucat ezzel foglalkozó írást említ meg.

²⁶ József Attila életművének hasonló komplex megközelítése olvasható ki a *Thalassa* 2005/2-3-as *József Attila – hatások és párhuzamok* című tematikus számának tanulmányaiból is.

dolgozó három tanulmányát veti össze. A szerzők következetesen „patográfiáról”²⁷ beszélnek a három írás összehasonlításakor. A leírások alapján azonban ezek klinikai esettanulmányoknak is tekinthetők, hiszen Bak közvetlen kezelői kapcsolatban volt a költővel. József Attila azon kevés nagy tehetségű művészek egyike, akiket szükséges gyógykezelésük következtében az elmeorvos/pszichológus közvetlenül megfigyelhetett. Az ő esetében a pszichopatológiai elemzés nyilvánvalóan nem nélkülözhetette a kiemelkedő kreativitás produktumainak bevonását, de Schioldann (2003) definíciója alapján a patográfia célja nem a kórfolyamat rekonstrukciója (ami jelen szerzők kimondott célja), mint inkább annak tudományos igényű vizsgálata, hogy a betegség jellegzetességei, élménye, az általa okozott változások hogyan tükröződnek az élettörténetben és ahhoz szorosan kapcsolódó alkotási folyamatban, művekben. Pszichobiográfiai jellegű viszont a IV. fejezet (*Sors és betegség: a költő és társai*), ahol az antipszichiátria stigmatizáció-elméletének alkalmazása mellett az öngyilkosság, az anya és a vonat kapcsolatát²⁸ elemzik a szerzők a költő életrajzának és műveinek segítségével.

(b) Pszichiátria

A II. világháború és a rendszerváltás közti időszak művészeti kérdések iránt érdeklődő, nem feltétlenül szakmai okokból nem-pszichoanalitikus beállítottságú pszichiátereik közül feltétlenül meg kell emlékeznünk Benedek Istvánról, Pertorini Rezsőről és Varga Ervinről. Benedek Istvánt (1915–1996) gyökerei és szakmai életútja szinte predesztinálta arra, hogy patográfiai nézőpontokat is alkalmazó irodalomtörténeti esszéket írjon. A híres *Aranyketréc* (2001 [1957]) szerzője Benedek Elek unokájaként és Benedek Marcell fiaként a szülői házban szívta magába az irodalom ismeretét és szeretetét, míg pszichiátriai szemléletét erőteljesen befolyásolta, hogy Mérei Ferenc és Kozmutza Flóra mellett ő is Szondi Lipót tanítványa volt (Wutka, 1990). Benedek szerzteágazó munkásságából e helyütt elsősorban *Az író lelke* (1978) című tanulmánygyűjteményét kell megemlíteni, ezen belül is a kötetnyitó *Három kedvenc* című fejezetet. Ebben Benedek három író: Dosztojevszkij (1956), Thomas Mann

---

²⁷ Bak írásait Németh Attila (2003) is patográfiának nevezi.

²⁸ Ha valaki meghallgatta már sztetoszkóppal a saját szívverését, nehezen szabadul attól a benyomástól, hogy mennyire emlékeztet az a vonat ütemes kattogására. A gyorsuló vonat keltette hang-élmény és testérzés nagyon hasonló lehet ahhoz, amit a magzatvízben lebegő magzat élhet át az izgalmi vagy stressz-állapotban levő anya egyre gyorsuló szívverését hallva. A szerzők vonat-anyá megféleltetése nyomán a vonatós öngyilkosság (ami már a költő makói időszakában is felbukkant) pszichodinamikailag a Ferenczi-Rank féle intrauterin regresszió vágyával is kapcsolatba hozható.

(1966) és Rousseau (1966) életét és munkásságát elemzi, bőségesen alkalmazva pszichiátriai koncepciókat (főként Dosztojevszkij és Rousseau esetében). Benedek Dosztojevszkijről szóló tanulmányban csak úgy röpködnek a diagnosztikus címkék: pszichopata, epilepsziás, paranoid-szkizoid, depressziós. Az író patográfiai elemzése összerosódik a regényalakok (Raszkolnyikov, Ivan Karamazov, Miskin herceg) indítékainak pszichológiai értelmezésével. Benedek István meglepő módon nem utal arra, hogy nagy elődei közül nem csak Freud (1998 [1928]) foglalkozott részletesen Dosztojevszkij alakjával²⁹, hanem mestere Szondi is jelenős részben Dosztojevszkij-élményéből eredeztette a családi tudattalannal kapcsolatos elméletét (Szondi, 1996 [1954]). A Rousseau-tanulmányban is bőségesen találunk pszichopatológiai koncepciókat (mazochizmus, neuraszténia, paranoia), emellett azonban már mélylélektani elméletek is felbukkannak (az adleri csökkentértékűség-érzés). Tíz évvel a Dosztojevszkij-tanulmány után, a 60-as években talán már kevésbé volt kockázatos leírni ilyeneket. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy bár az értekezésben központi szerepet tölt be a szexualitás, és Rousseau kapcsolatai (főleg a Warensnével folytatott) „ordít” a pszichoanalitikus értelmezésért, Freud neve és elméletei fel sem bukkannak. Alig három évvel később, az 1969-es *Ugo Betti és Freud* c. írásában Benedek a freudi tudattalant már „az évszázad legjelentősebb lélektani felfedezése” –ként aposztrofálta (Benedek, 1972, 301.).

Pertorini Rezső (1927–1980) „életet szerető, realitásokat észrevevő, társaságot kedvelő, végtelenül kedves humorral megáldott” (Veér, 1997, 7.) pszichiáter és neurológus volt, aki fontos szerepet vállalt a pszichoterápia (például a csoportterápia) hazai elterjesztésében az 1960-as éveket követően. A szakmai precizitásáról, széles körű műveltségéről, empátiás gyógyító attitűdjéről és kiváló hegedűtudásáról híres elmegyógyász Csontváry Kosztka Tivadarról írt nagyszabású patográfiája³⁰ először 1966-ban jelent meg. A Magyarországon úttörő jelentőségű könyv bevezető részében – a műfaj hazai történetében talán első alkalommal – részletes módszertani reflexiót is olvashatunk a patográfiáról. Az 1997-es utánnomás 8-9. oldalán Pertorini először tudománytörténeti áttekintést nyújt (*A patográfia*), majd a 14-16. oldalakon *A patográfia módszeréről* értekezik. A patográfia az ő definíciója szerint „kiváló, kimagasló teljesítményű egyének pszichológiai, pszichopatológiai elemzését” kísérli meg, kimutatva „ezen jellemzők hatását a művekben, alkotásban, teljesítményben” (8.); a pszichológia mellett pedig felhasználja az agypatológiai és biológiai ismereteket, illetve a művészetszichológia és a szociológia eredményeit is. A legtöbb munka azonban „megmarad a körülélektani interpretáció színvonalán, és csak kevés

---

²⁹ Benedek Freuddal kapcsolatos ambivalenciáját lásd Harmat, 1994.

³⁰ Csontváryról írt pszichobiográfiai elemzésemben (Kóváry, 2012b) vitába szálltam a Pertorini-féle patográfia néhány állításával.

szerző merészeli a problémák magvát jelentő kérdést feltenni, vagyis azt, hogy mi a kiváló ember, alkotó, zseni természettudományos magyarázata” (uo.).

Pertorini a patográfia alkalmazásának korlátait is felismerte; ennek okai szerte rendkívül összetettek. Ilyen lehet a vizsgált területen (pl. művészettörténet) belüli képzettség hiánya, az hozzáférhető adatok szegényessége, az alkalmazott személet, módszer („a pszichiátriai iskola”) jellegzetességei. Ez utóbbiak közül többet is megemlít: a Kretschmer-féle pszichobiogrammot, a freud-i pszichoanalízist, a Jaspers által használt klinikai pszichiátriai biográfiát, a pszichiátriai biográfiát. A freud-i módszerrel kapcsolatban Pertorini előnyként hozza fel, hogy ennek a nyomán a pszichotikus mellett a neurotikus művészek analízise is lehetővé vált. Bár Freud Leonardo-ja szerepel a könyv szakirodalmi mutatójában, de a szöveg alapján kétséges, hogy a magyar pszichiáter olvasta is a művet, ugyanis Leonardo gyermekkori *álmáról* (és nem emlékééről) beszél, amit szerinte Freud összefüggésbe hoz a *Szent Anna harmadmagával* című Leonardo-festményen általa felfedezett hattyúval (?). A hattyú – mint tudjuk – valójában keselyű, amit a festményen nem Freud, hanem Oskar Pfister fedezett fel; maga Freud a felfedezést kétségbe vonta (Freud, 1982 [1910], 304.)

Pertorini a klinikai pszichiátriai patográfia módszertanát ismerteti legrészletesebben. Ez az adott személy élettörténeti adatait (önéletrajz, művek) egy egységként kezeli, és a biológiai állandók (betegségek, alkat, örökletesség) mellett olyan pszichológiai kategóriákkal dolgozik, mint a kiemelt életesemények, a krízisek, az alkalmazkodás színvonala, a reakciók nyomán lesűrhető személyiség típus, a személyiség változásai, az én és a közösség viszonya. Ennek a módszernek a legfőbb hátránya Pertorini szerint az, hogy állandó kategóriákat alkalmaz és a típus megismerésére törekszik, és kevésbé nyújt lehetőséget az emocionális viszonyulás feltárására. Alternatívaként „a leggyakrabban használt módszer”, a pszichiátriai biográfia kínálgózik, amely „elmélyültebben foglalkozik az egyed megismerésével”, de „nehézségei és akadályai azonban a klinikai módszernél sokkal nagyobbak” (16.).

Pertorini Rezső ugyanebben az évben egy másik (noha nem ennyire monumentális) patográfiát is megjelentetett, a szintén festő Nemes Lampérth József-ről Szij Béla művészettörténetéssel közösen (Pertorini és Szij, 1966). Az elemzés kitér a művész élettörténetének és munkásságának elemzésére (I. fejezet), pszichózisának előzményeire (II. fejezet), a betegség lefolyására (III. fejezet) és a diagnosztika kérdésére (IV. fejezet). Ez utóbbinál Pertorini kifejezéspatológiai szempontokat is figyelembe vesz, és vitába száll azzal a feltételezéssel, hogy Nemes Lampérth szkizofrén volt. Ezt ugyanis a festővel foglalkozó szerzők közül többen hangsúlyozták, például az általam is idézett Szirmayné Pulszky Henriette a már említett 1935-ös *Genie und Irninn in ungarische Geistesleben* című könyvében.

Úgy tűnik, 1966 jó év volt a patográfia számára Magyarországon, mert Pertorini írásaival egy időben jelent meg az *Ideggyógyászati Szemlében* a holokauszt-túl-

elő Varga Ervin (sz. 1925) (Harmat, 1994; Bock, 2010) patográfiája József Attiláról (Varga, 1966). Ebben a pszichiáter sok helyütt Bak Róbert értelmezéseivel polemizál; érvelésének tudományos bázisaként a szakirodalom-jegyzékben Nyíró és Lange-Eichbaum művei vannak feltüntetve. Varga két módszertani megállapítást is tesz írása elején. (1) A művészi alkotásokat elemezni nem a pszichiáter feladata, az alkotó személyt, mint beteg embert azonban feltétlenül. (2) A szkizofrén beteg verseiből lehet következtetni a betegségfolyamatra, a költő esetében viszont nem, mivel a költősenit alkotásából „az átlagemberre szabott pszichiátriai normák szerint mérni” ügyszólván „immensurabilis feladat lenne” (Varga, 1966, 195.). Van abban valami ellentmondás, hogy ennek ellenére Varga számos verset idéz József Attila (kór)állapotának illusztrálására. De ellentmondásos az is, hogy például az öngyilkosság elemzésében az általa felsorolt tényezők 90%-a nem medikális, hanem pszichológiai jellegű³¹, (veszteségek, személyiségfejlődés, családi és szociális hatások). Ez ugyanis felveti ugyanis annak a kérdését, hogy milyen adatok számítanak „ténynek” egy orvosi patobiográfiában, és azokat milyen magyarázati modellek³² alapján lehet azt értelmezni úgy, hogy a végeredmény „pszichiátriai”, (vagy egyenesen „ideggyógyászati”) legyen, és ne mondjuk (klinikai) pszichológiai.

(c) Pszichológia

A II. világháborút követő időszakban a 60-as évekig rendkívül mostoha helyzetű pszichológia képviselői közül is többen foglalkoztak művészeti kérdésekkel. A talán legjelentősebb, iskolateremtő pszichológusként számon tartott Mérei Ferenc (1909–1986) gazdag művészetpszichológiai munkásságát a „...*vett a füvektől édes illatot*” című válogatás mutatja be (Mérei, 1986b). Ám Szabolcsi Miklós bevezetőjéből kiderül, hogy „Mérei Ferenc nem foglalkozott különösképpen az alkotás-lélektannal, sem a befogadás-lélektannal, hanem a műbe kódolt lélektani tartalom, pszichológiai szerkezet izgatta”³³ (5.). Így írásaiban (pl. a Franz Kafkáról szóló tanulmányában, 98-117.) nemigen találunk pszichobiográfiai elemzéseket.

Halász László (sz. 1933) „a magyarországi művészetpszichológia legismertebb művelője” (Harmat, 1994, 493.) viszont annál inkább érdeklődött az alkotáspszichológia (írói tehetség, alkotási folyamat) témája iránt. Az ő módszertani

---

³¹ Foucault (2000) kétli, hogy a pszichológia képes volna olyan alaptudományként szolgálni a pszichiátriának, mint az élettan az általános orvoslásnak, ugyanis a viselkedés jelentőségének minden vizsgálható eleme – cselekmény, fantázia – alapvetően fenomenológiai (tehát nem természettudományos) jellegű, amely magában foglalja az esemény történeti előzményét és a következményeket is.

³² Vö: Bruner (2005) különbségtételét a paradigmatis (logikai tudományos) és a narratív gondolkodásról.

³³ Akárcsak Vigotszkijt (1968).

megközelítései viszont eklektikusak, erősen vonzódik az egzaktabb módszerek iránt, a dinamikus lélektan irányába erősen ambivalens attitűdököt mutatott az elmúlt évtizedekben (Harmat, 1994). Jóval később (2002-ben) a freudi művészetpszichológiáról megjelentetett könyvében behatóan foglalkozott a *Leonardo*-tanulmánnyal, de annak műfajteremtő jelentőségét nem emelte ki. Irodalompszichológiai könyvében (Halász, 1971) viszont van egy fejezet, amelynek címe: *Példa az írói tehetség pszichografikus vizsgálatára*, amely Karinthy Frigyesről szól (90-114.). Ebben Halász a „pszichográfiát” írói tehetség vizsgálatának sajátos módszereként mutatja be, amit akkor lehet bevetni amikor „a pszichológusnak a kísérletezés legegyszerűbb formáiról is le kell mondania” (90.). Ilyenkor a művekre és a legkülönfélébb életrajzi forrásokra kell hagyatkozni, amit a pszichológus „csakis járulékos adatként kezelhet” azok megbízhatatlansága miatt (91.). Alapszabályként Halász azt fogalmazza meg, hogy a tehetséget a pszichopatológia irányából megközelíteni hiba; „az általános (normál) pszichológiai szemléletet és módszert illeti az első hely” (91.). Ennek megfelelően a fejezetben Halász maximum a személyiségvonások és a kognitív stílus beazonításáig (fokozott önreflexió, intellektuális humorérzék, extroverzió, beleélési képesség, irónia, verbalizált intellektuális megélés, stb.) megy el, élettörténeti mozzanatokra való utalásokat (a „családi tűzhely intellektuális-bohém miliőjére” tett utaláson kívül – 96.o.), vagy személyiségdinamikai megfontolásokat a fejezetben nem találunk³⁴.

Sajátos helyet foglal el a magyar művészetpszichológia történetében Mezei Árpád (1902-1998) pszichológus, filozófus, művészettörténész, akinek módszere Németh Lajos szerint „kétségkívül a freudizmushoz, a pszichoanalitikus megközelítéshez áll a legközelebb” (Németh, 1984, 13.). Németh azonban kritikával illeti Mezei megközelítését, mivel úgy véli, jellemző rá „a rendkívül összetett és csak különféle oldalakról körüljárható problémakör leegyszerűsítése. Mintha egy bonyolult művészeti jelenségcsoporthat titka csupán egy bűvös, kulcsprobléma megtalálásával azonnal megoldható lenne” (14-15.). Az *Elméletek és művészek* című válogatásban (Mezei, 1984) magyar (Korniss Dezső, Csontváry, Vajda Lajos) és nemzetközi (Degas, Masson, Klee, Picasso) képzőművészek portréját „festi meg”; leginkább a Massonról valamint Kleeről írt tanulmányban jut legközelebb a pszichobiográfiához. Mezei elemzéseiben a freudi tanok mellett a testvázlatról, illetve Klee esetében a bőrről, mint nácisztikus védőburokról szóló fejtegetések játsszák a központi szerepet. Érdekes kezdeményezése a Rorschach-teszttel kapcsolatos ismeretek alkalmazása, például Degas hipochondriájának és képeinek értelmezésében.

---

³⁴ Erre utalhat a „pszichográfia” kifejezés is a címben; a pszichogram Lénárt (1930) már idézett definíciója szerint nem értelmez, csak egységbe rendezi a leíró adatokat.

IRODALOM

- ALEXANDER, I. E. (1990). *Personology. Method and content in personality assessment and psychobiography*. Duke University Press, Durham and London.
- ALLPORT, G. W. (1980 [1961]). *A személyiség alakulása*. Gondolat, Budapest.
- ANDERSON, J. W. (2003). Recent psychoanalytic theorists and their relevance to psychobiography: Winnicott, Kernberg and Kohut. *Annual Psychoanalysis*, 31; 79-94.
- BÁNFAI, J. (2007). „A tehetség-probléma hazai történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig”, *bibliográfia*. <http://mek.oszk.hu/05300/05328/05328.htm>, 2013-12-01.
- BENEDEK, I. (1972). *Az író lelke. Irodalmi tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- BODA, L. (1927-1929). Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei I-IV. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1927 (90-104.), 1928 (82-94.), 1929 (13-25. ill. 100-109.).
- BODA, L. (1932). A zseni lélektanához. *Magyar Psychológiai Szemle*, 5. köt. 1-4. sz.
- BÓKAY, A., JÁDI, F. és STARK, A. (1982). „Köztetek lettem én bolond...”. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- BRUNER, J. (2005 [1985]): *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1974). Perversion, idealization and sublimation. *International Journal of Psychoanalysis*, 1974, 55:349-357.
- CSÁTH, G. (1977 [1911]). Liszt Ferenc. In (uő): *Ismeretlen házban. II. kötet: Kritikák, tanulmányok, cikkek*. (Összegejtötte és az utószót írta Dér Zoltán) Fórum, Újvidék, 321-325.
- CSÁTH, G. (1983 [1912]). *Egy elmebeteg nő naplója*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- DILTHEY, W. (1974 [1900]). A hermeneutika keletkezése. In (uő): *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 469- 493.
- DILTHEY, W. (1990). Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In Csikós, E. és Lakatos, L. (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára, Budapest, 61-91.
- ELMS, A. C. (1994). *Uncovering lives. The uneasy alliance of biography and psychology*. Oxford University Press, New York.
- ERÉNYI, G. (1936). Magyar zseni elmekörtana. Szirmayné Pulszky Henriette könyve. *Nyugat*, 1936/4.
- ERIKSON, E. H. (1968). On the nature of psychohistorical evidence. In search of Gandhi, *Daedalus*, Vol. 97, No. 3. Summer, 1968.
- FERENCZI, S. (1991 [1901]). Szerelem a tudományban. In (uő): *Lélekgyógyászat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 5-13.
- FERENCZI, S. (2000 [1912]). Schopenhauernek Goethenek írt levele, pszichoanalitice nézve. In Erős, F. (szerk): *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, Budapest, 52-58.
- FOUCAULT, M. (2000). *Elmebetegség és pszichológia/A klinikai orvoslás születése*. Corvina, Budapest.

- FREUD, S. (1982 [1910]). Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In (uő): *Esszék*, Gondolat Kiadó, Budapest, 253-324.
- GADAMER, H. G. (2003 [1960]). *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HALÁSZ, L. (1971). *Irodalompszichológiai vizsgálatok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HALÁSZ, L. (2002). *A freudi művészetpszichológia. Freud, az író*. Gondolat, Budapest.
- HARANGHY, L., NYÍRŐ, GY. ÉS REGÖLY-MÉREI, GY. (1965). *Semmelweis betegsége*. Medicina, Budapest.
- HARMAT, P. (1994). *Freud, Ferencki és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- HERMANN, I. (1999 [1963]). *Perverzió és muzikalitás*. Animula, Budapest.
- HERMANN, I. (2007 [1945]). *Bolyai János. Egy gondolat születésének lélektana*. Animula, Budapest.
- HERMANN, I. (2007 [1930]). A tehetség pszichoanalízise. In (uő): *Magyar nyelvű tanulmányok 1911-1933*, Animula, Budapest, 85-97.
- HERMANN, I. (2013 [1923]). Szervlibidó és tehetség. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 27-37.
- HERMANN, I. (2013 [1925]). Két áthagyományozott anyag Pascal gyermekkorából. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 57-62.
- HERMANN, I. (2013 [1930]). Tehetség és tehetetlenség. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 144-151.
- HERMANN, I. (2013 [1959]). Az alkotó és a szkizoid-hibátlan gondolkodás Bolyai János matematikai értekezése alapján. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 200-213.
- HERMANN, I. (2013 [1964]). Miért hagyta el Gauguin a családját? In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 214-220.
- HERMANN, I. (2013). *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest.
- H. RÉVÉSZ, M. (1930). A kutató lélektana. In H. Révész, M. és Hermann-Cziner, A. (1930). *Tehetség-problémák*. Merkantil-Nyomda. Budapest, 95-109.
- H. RÉVÉSZ, M. ÉS HERMANN-CZINER, A. (szerk.), (1930). *Tehetség-problémák. A magyar gyermektanulmányi és gyakorlati lélektani társaság pszichológiai szemináriumában tartott előadások*. Merkantil-Nyomda. Budapest.
- ISAACSON, K. (2005). Divide and multiply. Comparative theory and methodology in multiple case psychobiography. In: Schultz, W. T. (szerk.): *The handbook of psychobiography*, Oxford University Press, New York, 104-111.
- KAUFMAN, J. C. ÉS BEGHETTO, R. A. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review Of General Psychology*, Vol 13. No. 1. 1-12.
- KÓVÁRY, Z. (2008). A vágy talánya. Salvador Dalí és az irracionális meghódítása. *Thalassa*, 2008/4, 23-42.

- KŐVÁRY, Z. (2011). A pszichobiográfia, mint módszer. Az élettörténet elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 2011/4, 65-92.
- KŐVÁRY, Z. (2012a). *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest.
- KŐVÁRY, Z. (2012b). Látomás és indulat a képzőművészetben. Csontváry és a kreativitás a modern pszichobiográfia tükrében. *Imágó Budapest*, 2012/1. 35-62.
- KŐVÁRY, Z. (2013). Megértés és élettörténet. Dilthey, Freud és a pszichobiográfia. *Aspecto*, 2013/1.
- KRAFT, H. (1998). Bevezetés a pszichoanalitikus művészetpszichológia tanulmányozásába. In Bókay, A. és Erős, F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Budapest. 13-31.
- LÉNÁRT, E. (1930). A tehetség lélektana. In H. Révész, M. és Hermann-Cziner, A. (szerk.): *Tehetség-problémák*. Merkantil Nyomda, Budapest, 37-44.
- MACK, J. E. (1971). Psychoanalysis and historical biography. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 19, 143-179.
- MEZEI, Á. (1984). *Elméletek és művészek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MÉREI, F. (1986). „... vett a füvektől édes illatot.” *Művészetpszichológia*, Múzsák Közművelődési Könyvkiadó.
- MÉSZÁROS, J. (2008). A budapesti iskola emigrációja. In: Erős F., Lénárd K. és Bókay A. (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*, Thalassa Kiadó, Budapest, 105-139.
- MOGHADDAM, F. (2004). From „psychology in literature” to „psychology is literature”: an exploration of boundaries and relationships. *Theory Psychology*, 2004, 14: 505-525.
- NEMES, L. (1994a). *Alkotó és alkotás*. T-TwinsKiadó, Budapest.
- NEMES, L. (1994b). József Attila tárgykapcsolatai. In (uő): *Alkotó és alkotás*. T-Twins Kiadó, Budapest, 91-125.
- NÉMETH, A. (2003) *József Attila pszichiátriai betegségei*. Filum, Budapest.
- NÉMETH, L. (1984). Mezei Árpád művésztírói munkásságáról. In Mezei, Á.: *Elméletek és művészek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 7-18.
- NYÍRÓ, GY. (1929). Három Ady-költemény pszichiátriai megvilágításban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1929/1-2. 68-82.
- NYÍRÓ, GY. (1933). Költőzseni és pszichiátria. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1933/1-2. 63-86.
- NYÍRÓ, GY. (1936). H. von Szirmay-Pulszky: Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. (Recenzió). *Protestáns Szemle*, 45. 5. 240-242.
- PANETH, G. (1985). *A labirintus járataiban. Pszichiátria, kultúra, klinikum*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- PERTORINI, R. (1997 [1966]). *Csontváry patográfiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- PERTORINI, R. ÉS SZÍJ, B. (1966). Adatok Nemes Lampérth József patográfiájához. *Pszichológiai Tanulmányok*, IX. 383-413.
- RUNCO, M. A. (2007). *Creativity. Theories and themes: research, development and practise*. Elsevier Academic Press, San Diego.
- RUNYAN, W. M. (1984). *Life histories and psychobiography. Explorations in theory and method*. Oxford University Press, New York, Oxford, NY.
- SANDBLOM, P. (1995). *Creativity and disease*. Marion Boyars, New York, London.
- SCHIOLDANN, J. A. (2003). What is pathography? *The Medical Journal of Australia*, 2003. 178 (6): 303.
- SCHULTZ, W. T. (2005a). Introducing psychobiography. In (uő) (szerk.): *The handbook of psychobiography*, Oxford University Press, New York. 3-19.
- SCHULTZ, W. T. (2005b). Nothing alive can be calculated. The psychobiographical study of artists. . In: (u.ő. szerk.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York. 135-142.
- SCHULTZ, W. T. (szerk.) (2005). *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SZAJBÉLY, M. (1989). Csáth Géza. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- SZAJBÉLY, M. (szerk.) (2004). *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Nap Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI, G. (1993 [1933]). Vajda János pokla. In *Lélekelemzési tanulmányok*. Párbeszéd Kiadó, Budapest, 249-265.
- SZIRMAYNÉ PULSZKY, H. (1932). Bolyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1932/1-4. 86-104.
- SZIRMAYNÉ PULSZKY, H. (2001 [1935]). A magyar irodalom különleges jellegzetességei. *Thalassa*, 2001/2-3, 182-187. (Előszó Szirmayné Pulszky Henriette írásaihoz).
- SZONDI, L. (1996 [1954]). A tudattalan nyelvei: a szimptóma, a szimbólum és a választás. In (u. ő): *Ember és sors (három tanulmány)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 43-81.
- TAKÁCS, M. (1998). A „lealázott szexuális objektum” egy század eleji versben. *Thalassa*, 1998/2-3, 173-182.
- VARGA, E. (1966). Patográfiai tanulmány József Attiláról. *Ideggyógyászati Szemle*, XIX. évf. 195-206.
- VEÉR, A. (1997). Előszó a reprint kiadáshoz. In Pectorini, R.: *Csontváry patográfiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7.
- VIGOTSKIJ, L. (1968). *Művészetpszichológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- VIKÁR, GY. (1984a). *Gyógyítás és öngyógyítás*, Magvető, Budapest.
- VIKÁR, GY. (1984b). *Gyermekkori kényszerek egy írói visszaemlékezés tükrében* (Balázs Béla). In (uő): *Gyógyítás és öngyógyítás*, Magvető, Budapest, 145-171.
- WAGNER, L. (1972). *A negyedik Petőfi*. London, Szepesi Csongor Kör.
- WUTKA, T. (1990). *Benedek István*. Magánkiadás, Budapest.

Karinyth és a pszichoanalízis. Kiegészítések és kiigazítások^{*}

Hárs György Péter

Karinyth és a pszichoanalízis kapcsolatának viszonylag bőséges irodalma van. A vonatkozó írások Karinyth pszichológiai, pszichoanalitikai gondolkodását általában Freuddal, Ferenczivel, esetleg Csáth Gézával vagy Karinyth feleségével, Böhm Arankával összefüggésben tárgyalják. Csáth Géza inkább a klinikum, Ferenczi pedig az elmélet világában kalauzolta Karinythyt. Szalay úgy véli:

„Joggal tételezhetjük föl, hogy nem Freud, hanem közvetlen barátja, Csáth Géza volt az, aki nem annyira írásaival, hanem inkább személyes közléseivel, orvosi kísérleteinek ismertetésével keltette föl Karinyth figyelmét az álomfejtés és egyáltalán a freudizmus iránt.” (Szalay 1987, 37-38.)

Karinyth méltatta Csáth *Délutáni álom* című kötetét, és Csáthról annak halála után – akárcsak Ferenczi halála után – nekrológot is írt. Ferenczivel kapcsolatban három eseményt szokás emlegetni Karinythnál: az egyik a nekrológ, a másik *A Macbeth-jóslat lélektana és erkölcstana* és az *Altató és ébresztő tudomány* című írások körüli vita, a harmadik pedig a *Thalassa* és a *Capillária* lehetséges összefüggésrendszerével kapcsolatos.

Karinyth és Ferenczi kapcsolatához, illetve a *Thalassa* problémájához érdekes adalékokat szolgáltat Füst Milán is. Naplójából idézek:

„Belül, bennem van az Isten, aki teremtett... Az erő, amely fenntart... Hígyjek neki? – Ez az erő akarja, hogy éljek! – Miféle erő ez? S kié? – Mert megcsal! – másokban is ott él, más lényekben s azt sugallja nekik, hogy öljenek meg! – A gyerekkor nem érzi a halált, – mert egyre felfelé megy, egyre fiatalabb lesz! – – Nem lehet azt állítani, hogy a jó valami pozitív... Kémiai és fizikai törvény, hogy minden test abban az állapotban kíván maradni, amelyben van, – föltéve, hogy ez stabil állapot.... S ha nem stabil: erre a stabilitásra törekszik... Az életnek van egy

---

^{*} Ez a tanulmány kiegészítése és újraértelmezése a Karinyth Frigyes: „*Új lélektan*” (Karinyth 2013) utószavában írottaknak (Hárs 2013). Előadásként rövidebb formában elhangzott a *Szabadság és fantázia. Ferenczi és a terápiás kapcsolat*, a PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskolája Elméleti Pszichoanalízis Programja, a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotóműhely (DREAM) és az Imágó Egyesület műhelykonferenciáján. (Pécs, 2013. május 9.). Az idézetekben a kiemelések mindenhol az eredeti szövegből valók.

bizonyos stabilitása – s ebben meg kívánunk maradni, – de van egy még nagyobb stabilitás s ez a halál állapota, – ez az a gravitáció, mely mindnyájunkat maga felé vonz, amely felé voltaképpen egy rejtett és mély indulat is hajt minket.... Tehát itt is kettős a mozgás, mint a föld pályáján.... Persze: ami alkalmas arra, hogy minket jelenlegi stabilitásunkban, az életben megtartsion: azt jónak nevezzük, – akár öröm az, akár bánat, (illetve ilyesmi ennyire pontosan semmisen jellemezhető, – jó is, rossz is minden! – hiszen abban is van jó, ami a halálhoz visz közelebb, – éppen másik indulatunknál fogva, – s viszont az életet elősegítő jelenségektől sokszor nagyon szenvedünk). – Szóval: ha alszol, nem akarsz felkelni s fenn vagy, nem akarsz lefeküdni, – amíg élsz, nem akarsz meghalni... – Karinthynak elmondtam ezeket, – a csirkefogó biztosan beírja új könyvébe, a *Kapilláriába*.” (Füst 1999 I., 680.)

Füst mindezt 1921 telén jegyezte be. A dolog különlegessége, túl azon, hogy Karinthy használt-e föl vagy sem a *Capilláriában* bármit is Füst elmékedéseiből, az az, hogy Füst ezen a ponton akaratlanul megint csak összefut Ferenczivel is. Hiszen ez ugyanaz a gyanakvó és sértett Füst Milán, aki Ferenczi *Thalassájáról* majd így nyilatkozik, 'Glosszák a butaságról' címszó alatt:

„Egy valamiféle úgynevezett tudós könyvében az áll, hogy lelki berendezkedésünk azért ilyen, vagy olyan, mert a tengerből származunk. Mikor ezt olvastam, megálltam. – No most mondd meg, mi ebben a feneketlen ostobaság? – buzdítottam magamat. – Valóban a tengerből származunk? – tettem föl a kérdést. – Ez még lehetséges is, – feleltem magamnak azonnal. – Akkor hát hol kell itt keresni a butaság magvát? Ki van-e zárva, hogy e tengeri származásnak lelki következményei vannak rajtunk? Még ez sincs kizárva bizony. Lehet-e tehát ezt állítani? Lehet, szabad, senkinek semmi baja se lesz tőle. És mégse tanácsos ezt állítani? Nem tanácsos. És miért nem? Mindenekelőtt nézzük meg? termékeny gondolat-e ez, olyan-e, amelynek előzményei, vagyis e végeredményig való útja tanulságokat rejthet magában? Ezt nem lehet állítani, akárhogy forgatom is, ilyesmit nem tudok fölfedezni benne. [...] Az ilyen megállapításokat tehát bízvást az üres frázisok világába kell utalni. A tudósoknak ugyanis tisztába kell jönniök azzal, hogy egyáltalán vizsgálható-e ez a dolog, amelynek vizsgálatába belekezdtek.” (Füst 1977, 395–396.)

Megleő, bár itt most nincs módom végigkövetni, hogy mennyire rímelnek egymásra vagy mondanak ellent Füst naplóbéli gondolatai és Ferenczi tételei a *Thalassában*, például az anorganikus nyugalomra törekvésről, és hogy lehet-e a párhuzamoknak köze Karinthyhoz mint (szándéktalanul is) közvetítőhöz kettenük között.

Viszont a bevezetőben említett köztudott dolgok mellett három kiegészítő pontra szeretném fölhívni a figyelmet:

1. Karinthy pszichológiai érdeklődését és gondolatait a szokásosnál tágabb pszichológiatörténeti kontextusban kell értelmezni. A pszichoanalitikusok

közül számításba kell venni Groddecket, Jungot, Adlert, Stekelt és Szondi Lipótot is. A pszichoanalitikusok mellett pedig megkerülhetetlen Pavlov, Janet, Krafft-Ebing, Forel, Völgyesi Ferenc, Coué, Bleuler, Bing, Bloch és Lombroso neve.

2. Karinthy pszichológiai érdeklődésének jellegzetességei közé tartozik vonzódása a szociálpszichológiai problémák és a nyelviség iránt.
3. Bár Karinthy sohasem írt „rendszeres” pszichológiát, mégis körvonalazható – a föntiek alapján is – saját pszichológiája. Ez legnyilvánvalóbban az *Én és Énke* című írásában érhető tetten, de részét alkotja például a Coriolanus-komplexus is.

Látni fogjuk, hogy ez a három pont összefonódik. Az első pontban foglaltakból csak Adlerre, Stekelre és Groddeckre térek ki. Egyébként sem tisztázott, hogy mi volt meg Karinthy könyvtárában például Jung vagy Szondi könyveiből, csak Karinthy Ferenc önéletréséből (Karinthy Ferenc 1985, 246–247.) származnak információk.

1. *Adler, Stekel és Georg Groddeck*. Kezdjük Georg Groddeckkel. Ferenczivel való barátsága mellett köztudott, hogy közeli viszonyban állt Kosztolányival és Füst Milánnal. Arról nem nagyon olvastam, hogy Karinthyval kapcsolatban emlegette volna valaki. Pedig Karinthy valahonnan igazolhatóan ismerte Groddeck gondolatait, és talán személyesen őt is. Idézek az *Előszó, magamhoz* című írásából:

„Magam meg, ha jól emlékszem, körülbelül odáig jutottam legutóbb, hogy a gondolatainkat azért gondoljuk, hogy önmagunkat rejtjük el magunk előtt, elrejtjük, meg ne ismerjük – önmagunkat, a félelmes, ismeretlen Valamit, a véres valóságot, amit az ókor valami lólábú szörnyetegnek, a középkor ördögnek – egy modern német lélekelemző már csak *Es*-nek, *'Az'*-nak, *'Ő'*-nek mer nevezni, suttogva és tehetetlenül – Valakinek, akivel éppoly kevésre óhajtunk szemtől szembe kerülni, mint ahogy nem óhajtjuk látni a beleinket és a szívünket és a remegő kocsonyát, mely koponyánk csontcsészéjében lötyög.” (Karinthy 2013, 179.)

Azt is tudhatjuk Karinthy és a pszichoanalízis viszonyáról, hogy többször fölvetődött benne – komolyan-e vagy a provokáció kedvéért? – a gondolat, hogy analizáltassa magát. Az *Utazás a koponyám körülben* erről számol be:

„Az idegorvossal, aki pszichoanalitikus, beülünk egy kis kocsmába, ahol csak ketten vagyunk. Vörösborot iszunk. Érdekes, túlfűtött lélek, csupa gondolat és ötlet: magas, nagy fejű, nagy testű ember, kerek gyermekarccal, engem Thomas Mann egyik romantikus hőisére emlékeztet. Azt mondja, egy időben erősen foglalkoztatta őt, amit írtam, analitikusan érdekeltem, van is egyéni képe erről a tárgyról. Elmesélem, hogy az utóbbi napokban mennyit mászkáltam mindenfelé, mikkel foglalkoztam, mintha leltárt akarnék csinálni, pedig nem a múlt felé forduló természet vagyok, még ma is hiszek a korlátlan lehetőségekben,

utálom a fatalizmust. Mosolyog, fejét rázza, biztosít róla, hogy ez nem is attól van, de azért úgy beszél rólam, mint egy régi íróról, akiről saját szavait idézve lehet ítéletet mondani. Panaszkodom a vonatról, és hogy mostanában gyakran fáj a fejem. Ez nagyon érdeklí, rejtelmes kérdéseket tesz fel, aztán váratlan módon, merész ugrásokkal, ahogy analitikusok szokták, olyan 'diagnózist' csinál, amiben a fülzúgás és fejfájás szerves összefüggésben áll karakteremmel, vágyaimmal és csalódásaimmal, gyermekkori emlékeimmel és egy bizonyos novellával, amit húsz évvel ezelőtt írtam és amiben szemeteslapátról volt szó. Hazamenet jó hangulatban vagyok, mégiscsak valami ez a lélekelemzés, gondolom, némi bűnbánattal, amiért annyit csúfoltam őket [...]. A test, komoly ember számára, érdektelen jelenség, csökevény, rossz ruhája a léleknek. [...] A lelkemen van a sérülés, azt kell kikúrálni, aztán minden rendbe jön. Nem is volna rossz analízisbe menni. 'Menj analízisbe, ofélia', mondja a modern Hamlet kedvesének." (Karinthy 1991, 26-27)

Az analitikust nem sikerült egyértelműen beazonosítanom. De a leírás – mind a külső, mind pedig az analitikus gondolkodásmódjái – számomra leginkább Georg Groddeckre illik, noha ez a benyomásom sem teljességgel igazolható. Thomas Mann *A varázshegy* című regényében szerepel egy Mynheer Peeperkorn nevű ember, akinek alakját Mann állítólag Groddeckről formázta meg. Igaz, van, aki úgy gondolja, Groddeck Krokowski mintája volt.¹

Arról, hogy a szó szűk szakmai értelmében maga Karinthy analizáltatta volna magát, nincs tudomásom. Viszont megint csak Füst Milán szolgál egy érdekes adalékkal, ami éppen Karinthy és Ferenczi viszonyára vonatkozik. A naplóbejegyzésnek külön színezetet ad, hogy Füst kezelését Ferenczi nem vállalta föl, sőt, baráti körébe sem engedte be.

„Karinthy nálam aludt megint – s igen szépeket mondott szegény Bogáról. – Nemigen láttam még embert, akibe ennyire mélyen beette volna magát a kín. – Mégiscsak egészen más, ha az embert szeretik – s úgy! Ki fog rám gondolni – ugyan kihez kötöttem magam? – Karinthy: Egy émelgyős szerelmi novellát olvastott – és sokáig nem értette, mit lehet ennyit szerelem miatt nyavalyogni, – aztán egyszerre bámulatos módon, maga sem tudta hogyan, megértette. Csak később vette észre – miért. A nő helyébe feleségét léptette, az ő arcát látta – s azonnal természetessé vált szenvedés és szerelem. – Terveket csinál a múltra: hogyan kellett volna élniök, mit kellett volna mondania, mikor üresen és fáradtan töltötték egymás mellett az időt. Hogyan kellett volna beszélgetnie egyszer a Margitszigeten – s most órákig elbeszélget véle. Le kellett volna térdelnie a konyhában mikor cigarettázva főzött és hagymás volt a keze. (Mért is fél az ember ebben a rövid életben érzelegni, – mért is alakoskodik oly sokat! Mily hálás is lett

---

¹ A jegyzet hosszabb szövegét lásd a tanulmány végén. (A szerk.)

volna érte, – mert ő értette és komolyan vette az ilyesmit, – csak a szerelmet vette komolyan, – hogy el tudott sírni boldogtalan szerelmesek sorsán, akik vágytak egymásra. Mert ő a legdurvább óhajt is oly komolyan vette, ha szerelemből fakadt, mint a szentséget. Romantikus lélek volt, felhős, fellengős, exaltációkat kedvelő, aki koplálni és nyomorogni tudott és nem szégyelt. – Ha összeveszték, elszaladt, egy krajcár nélkül, – felkapta kalapját – s el – akár a holdba! 'Csak azért születtem, hogy őt megtaláljam – ő segített a világra, nem a bába.' 'Mióta meghalt, valami álomszerűség lopózott életembe, – elvesztette szilárd realitását, – sokszor úgy érzem, hogy kétfelé élek, – biztos, hogy kétfelé élek... Például most, e percben is látom magam egy esős utcán futni...' 'Csak egy jelre várok – s akkor megyek'... 'Mikor haragudtunk egymásra néha – sikerült néha egy-két meleg szóval megbékítenem – eltaláltam a hangot, – s ilyenkor gyakran megtörtént, hogy épp mikor a legmeghittebbek lehettünk volna, megszakítottak, megzavartak... Vagy csengetett valaki, vagy a cseléd jött be kérdezősködni...' 'Most, – úgy érzem, – a halál zavart meg,... az jött közbe.' 'Ami szép volt, minden, ami szép és derűs emlék volt: megmérgeződött... Ebben a házban laktunk'... 'A szemeimet vedd el érte, istenem.' (Úgy látszik, alkudott magával, oda adná-e érte – s most megállapodott benne: mert tegnapi ilyen oktalan kérdésemre még bizonytalanul válaszolt.) – 'Kikaparnám a föld alól.' 'Volt valakim, akinek szép voltam, jó voltam, – s mily hideg most a világ: nem tudok szeretni senkit.' (Mily kis karakter tulajdonképpen: hol van ez azoktól a nyugodt, tiszta, sokat szenvedett, megbékélt fejektől, – akik már az egészet tisztán, önzetlenül és szenvedés nélkül szeretni tudják.) – Gyakran álmódja róla, hogy elment tőle lakni s ő nem tudja a címet, – vagy azt, hogy beteg az asszony s ő nem érti, mit mond. Néha, mikor megjelenik álmában – titokzatosan viselkedik, suttog. S a kisfia – vígasztalja s úgy viselkedik mint egy kis nő, – mintha tudná, hogy mi hiányzik neki. – 'Anyuka az égen van? – kérdi, – mért nem dugja ki a felhőből a kezét?' – 'Az ő szép kis kezét' – teszi hozzá a szomorú férfi rajongva. – Érdekes vallomás: az asszony ott feküdt és lihegett – utolsó órája volt (ezt ő azonban nem hitte,) – s ő ledőlt egy kicsit a pamlagra, mert nem bírta már kimerültségét: s ekkor szembénéztek sokáig. Az asszony szeme erősen fénylett – s valami olyan jelentése volt tekintetének, amely valamire mintha emlékeztette volna a férfit. S ekkor erekcója volt. – S mert éppen hozzá volt szokva, hogy ilyen vágyait ne kelljen fékeznie, néhány ritmikus mozdulatot tett fektében: ezt az asszony úgy látta még észrevette szegény, mert még néhány pillanatig nézte, aztán patakozott a könnyei, – hangtalanul nagy sírás rázta meg. Mint később kiderült a haldoklás estéjén bement egy utcai nőhöz – először! – de nem tudott hozzányúlni. – Ferenczy dr.-ral beszélgetett sokat most s az megmagyarázta neki, hogy nagy szerencséje volt a szerelemben: vágya egészen speciális, olyan, amelyhez 'megfelelő' médiumot nemigen szoktak ilyen fajta férfiak találni. – Nem sokkal egyszerűbb, hogy az első derék nővel, aki 'jó' volt hozzá, – annyira összeszokott, hogy vágya specializálódott? – Nem előkelő és nem fínom ember, az kétségtelen: valami dúrván közönséges és földi van benne, nem emelkedett lélek; az az elbeszélés is mily furcsa, – hogy hogyan 'nyúltak egymáshoz először'. Moziban voltak s az asszony az ő kezét a maga zsebébe

tette: s ő a boldogságtól majd elájúlt – a zseb egyenesen meztelen testéhez vezette ujjait: az asszony elkészült...” (Füst 1999 I., 402.)

A bejegyzés 1918-as keltezésű. Az nem derül ki belőle – bár valószínűsíthető –, hogy a Karinthy és Ferenczi között lezajlott beszélgetés inkább baráti, mintsem hivatalosan terápiás jellegű lehetett. Ferenczi „analízise” és Füst „analízise” között így is éles az ellentét: a megnyugtató-megértő Ferenczi-féle párbeszéd és Füst Karinthynek bizonyára el nem mondott értékelése nem csupán Karinthy kétféle megítélését mutatják, hanem árulkodnak Ferenczi és Füst eltérő habitusáról is.

A pszichoanalízis történetének következő két fontos figurája szempon-tunkból Adler és Stekel. A *Coriolanus kontra Ödipusz* című, új komplexumot javalló írásban Karinthy így fogalmaz:

„Mint a középkorban a biblia eredeti szövegéhez visszatérő két nagy Reformátor: Adler és Stekel főként a *pápa* (apa, papa) ellen protestáltak. Előbbi, akinek felekezete (adlerizmus) egyre jobban terjed, s komoly aggodalmat okoz az ortodox anyaszentegyháznak, egyszerűen tagadásba veszi az Ödipusz-komplexum fontosságát és általános jelentőségét. Ehelyett az úgynevezett *Minderwertigkeitskomplex* (kicsinységi képzet, csökkentértékűségi aggály) döntő szerepét állítja a központba, azt hangsúlyozván, hogy sorsunkat, egész életünket végzetes módon határozza meg a bizalmatlanság önmagunkkal szemben – a nagy Sérelem, ennek a bizalmatlanságnak forrása azonban nem a szentháromság (apa, anya, gyermek), hanem a *társadalom* részéről érte valamikor fejlődő gyermeklelkünket. Akárhogy áll a dolog, az adleristák úgy beszélnek világszerte a „*mikó*”-ról, mint valami kedves kis Miki-egérről, ami ott bujkál lelkünk mélyén, és irányítja lépéseinket. [...] Az adlerizmusnak nagy hátránya volt – eddig a pillanatig – az ősi egyházzal szemben, hogy a kicsinységi sérelem eszméjét nem tudta ugyanúgy egy jelképes történelmi személy alakjában érzékeltetni és népszerűvé tenni, mint ahogy Freudék Ödipusz szerencsés felfedezésével egy csapásra népszerűvé tették az apára való féltékenység gondolatát. Ezen a hiányon óhajt jelen javaslat segíteni. Felajánlom az adleristáknak (a feltételeket majd később megbeszéljük) *Coriolanus* figuráját, mint a társadalom részéről ért sérelem döntő és végzetes hatásának örök példaképét.

Mondd meg, ki sértett meg, s megmondom, mi lett belőled. Életünk a Coriolanus-komplexum jegyében zajlik le. Adleristák – figyelem! Fogadjátok el javaslatom, különben megsértődöm, és egész életemben ellenetek fogok harcolni. Nem is beszélve róla, mennyivel jobban hangzik a 'kokó' rövidítés, mint a 'mikó'. Zongorázni a különbséget!” (Karinthy 2013, 81–82.)

Nagy lélektani fölfedezését máshol is szerepelteti, például az *Így írtok ti. Karinthy Frigyes!* című írásában, s ez a gondolat létrejöttének személyes motivációira is rámutat: „Ha Coriolanus megsérthette Rómát, én is megsérthetem Pestet. Gőgjében megsértett hős vagyok. Coriolanus. Cori.” (Karinthy 2013, 84.)

A *Változatok a régi húron. A Magyarország „kis csirkefogó” vitájához* című írásban pedig ezt olvashatjuk:

„A különböző felfogások ellen tehát semmi kifogásom ezúttal, mindössze a vitavezető szerepét vállalnám, nagyobb óvatosságra intve a vitázó feleket. [...] A hozzászólók között – íme a példa – akadt, aki az *individuálpszichológia* nevében különösen, de általában a lélekelemzés vallásának apostolaként sújtott le a ’szódásüveg’ és ’nádpalca’ kackiás, hetyke hirdetőjére – meg is kapta a magáét másnap, az erős és tekintélytisztelő és ’felelős’ társadalom egy magát csak kezdőbetűkkel jelző oszlopától, aki egyszerűen Freudot és követőit s az egész ’pszichologizáló nyavalygást’ tette felelőssé azokért a ’kis csirkefogókért’, akik jobb is, ha megölik magukat, mert úgyis csak lókötők és anarchisták és cucilisták válnak belőlük. [...] Holott csak arról van szó, hogy P. G. tanár úr, mikor az adleristák és stekelisták ellen kirohant, ezt azért tette, mert egy agyonnevelt, agyonkényeztetett, agyonpszichologizált, elhízott, undok kis lipótvárosi Mórlickát képzelte el magának, akit vele együtt (higgye el) s minden jó ízlésű analitikussal egyetemben, mindnyájan utálunk, s akit a magam részéről igen jóízűen tudnék lespriccelni a szódásüvegből, dacára annak vagy éppen azért, mert imádom a gyermekeket – viszont S. B. úr, az individuálpszichológus, egy tudatlan, ostoba, minden rossz ösztönét kiélő, gonosz és szadizmusából ’kielemezetlen’ apát vagy tanárt képzelte el, aki vizes kötéllel veri a pincében a sápadt, sovány, ártatlan gyermeket.” (Karinthy 2013, 88–89.)

2. *Társasság, nyelvesség.* A „koponyánk csontcsészéjében lötyögő kocsonya” ugyan egyéni, de egyben közösségi is. Az „ember társas lény” – ugyanakkor ennek a társasságnak éppúgy bévül is hordozza a hátrányait, mint az előnyeit. Karinthy Gulliver iránti érdeklődése egyértelműen a szociálpszichológia kérdései felé mutat. S ebbe az irányba mutat például az ’Aladdin és Aladár vagy a jó modor iskolája. Új magyar illetan. A csőcselékösztönről’ című cikk is:

„csőcselékösztön. [...] Sok évi tapasztalat után különült el rokon fogalmaktól, amilyen például: csordaösztön, vagy a formában hasonló, lényegében ellentétes fogalomtól, aminek *társadalmi szolidaritás*, újabb *kollektív érzés* a neve. [...] Csorda alatt, ha nyers és durva formában is, de legalább állati értelemben, *egészséges* közösséget értünk, életérdekeiben a csordavezetőhöz alkalmazkodó ostoba, de hasznos célú társaságot. A csordaösztön alacsony, de nem aljas tulajdonság: nem ellentéte, csak nagyon fejletlen és primitív foka ama legmagasabb eszménynek, ami az emberi együttérzés, a társadalmi érdek gondolatában jut kifejezésre. [...] A majmolómösztön, irányában és eredményeiben, igen értékes erőforrása lehet még a legjobb értelemben vett fejlődésnek is [...]. A majomösztön önmagában nem ártalmas dolog, és nincs ellentétben a bölcsességgel és a jó modorral [...]. A csőcselékösztön [...] paradox valami: *egyéni* tulajdonság, ami csak tömegben fejlődik ki, s ilyenkor történnek azok a beteg és káros események, amiktől elszorul az egészséges szív, s az erős és nyílt tenyér ökölbe szorul. [...] Ebben az ösztönben *egyénivé* válik a tömeg, s miután ez a fordított

folyamat természetellenes, ez a Tömegegyén, a Csőcselék, mindig visszataszító és ellenszenves.” (Karinthy 2013, 92–94.)

Kolozsvári Grandpierre Emil egyébként az első klasszikus magyar tömegelektani írásnak a *Tanár úr kérem* kötet 'Röhög az egész osztály' című írását tartja: „A humoreszk fölépítésében egy zeneműhöz hasonlatos, egyben a legjobb tömegelektani tanulmányunk.” (Kolozsvári 1984, 407.) És a maga idejében lehet, hogy valóban az volt. Karinthyt itt is, mint az előbb idézett, de a többi közösségi lelki jelenségeket és problémákat érintő írásában is, elsősorban az érdekli, hogy miként szippantja föl magába a tömeg az egyént, megfosztva azt egyéni tulajdonságaitól – és viszont, hogyan épülnek be egyenként az egyénibe a tömeg jellegzetességei. Míg a 'Röhög az egész osztály' a mentális fertőzésnek (is) szó szerint iskolapéldája, addig a csőcselékösztönről szóló és más, hasonló tárgyú fejtegetései ugyanazzal a jelenséggel próbálnak fogalmilag megküzdni, hogy miképpen is írható le és milyen hatással jár, amikor tömegesen válnak belülről egyirányba irányítottá az emberek, s miben más alapvetően ez „csorda-öszön” mint egyéb tömeges jelenségek és reagálásmódok, ami Freudot is izgat-ta tömegelektani munkáiban.

Amiről még beszélni kell, az a nyelv kérdése. S éppen a nyelv kérdése az, ami miatt Nemes álláspontját finomítani kell: a gulliveri tágabb kontextusban nem csupán az a különbség Ferenczi és Karinthy között, hogy az egyik „tudományos utópiát”, a másik „irodalmi utópiát” alkot. (Nemes 1994) A nyelv problémája összeköti és elválasztja őket abban, hogy Ferenczi számára is a nyelv elsősorban a „lélek nyelve”, de ezen belül a szenvedély nyelve és a gyengédség nyelve, nyelv, ami pszichoszexuális fejlődésünket meghatározza, nyelv, amit és amelynek hatá-sait a szexuálpсихология és a fejlődéspсихология képes leírni. Karinthy-nál a nyelv – míg a *Capilláriában* feltűnően hordozza ezen dimenziókat is – elsősorban szociálpсихologiai kérdés – a hatalmi viszonyok kiépítésének és fönntartásának eszköze. Míg Ferenczinél a nyelvzavar a felnőtt és a gyermek vagy a terapeuta és a páciens között alakul ki, itt is az alárendelődés és a fölényel kevert képmu-tatás lenyomataként, addig Karinthy-nál a nyelvzavar egyrészt a nemek közötti, de utópiája fölépítésének megfelelően egyben az elnyomók és az elnyomottak közötti megértési és erőviszonyokat tükrözi. Ezek a szempontok ötvöződnek majd Szathmári Sándor *Kazohíniájában* (Szathmári 1972) – talán Gulliver hete-dik útja –, amit nem véletlenül ajánlott Karinthy-nak, s amely éppúgy körüljárja a nemek problémáit, mint a társadalmi berendezkedéseket. S van egy meglepő szövegrészlet, ami egyaránt érinti – a tárgyául választott médium természete miatt – a tömegelektant, a befogadásesztétikát és a nyelvet, s ahol mintha csak Walter Benjamint olvassánk:

„Az időmikroszkóp (a filmfelvevő gépet nevezem így) segítségével a tudomány előtt a jelenségeknek egy új világa nyílik meg: a mozgás mikrokozmosza [...].

Gondoljuk csak el, mi lesz, ha cselekedeteinket időmikroszkópiai vizsgálat alá veszik majd [...] apró mozgásállatkákat fedeznek fel, melyek a hibás vagy beteg cselekvések eladdig ismeretlen okainak bizonyulnak. Apró mozgások, tünetek, amelyek a bizonyos cél felé megindult mozgást cselekvést kiterítették útból, és beteg, hibás, helytelen, természetellenes irányba terelték. Ezekkel az időpatológia és időterápia foglalkozik majd, részben hogy megállapítsa jelenlétüket, részben hogy eltávolításukról gondoskodjon. Ki fog derülni a pofonról [...], hogy eredetileg simogatásnak indult, [...] a csókról, hogy harapás akart lenni – régen gyanakszom a szerelemre, hogy mint ösztön, eredetileg a ragadozó állat önfenntartási ösztönéből származik – [...] az öngyilkos mozdulatáról, mellyel fejéhez emelte a revolvért, hogy csak a cigarettájára akart rágyújtani.” (Karinthy 1981b, 144–145.)

Benjamin 'A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában' című esszéjében ezt írja:

„A teljesítménypsichológiába vetett egyetlen pillantás illusztrálja a felvevőgép tesztelő képességét. A pszichoanalízisre vetett pillantás ugyanezt más oldalról világítja meg. A film ismeretvilágunkat valóban olyan módszerekkel gazdagította, amelyek a freudi elmélet módszereivel világíthatók meg. Egy beszédben ejtett hiba ötven évvel ezelőtt többé-kevésbé észrevétlen maradt. Kivételnek számíthatott, hogy ilyen elszólás egy csapásra ismeretlen távlatokat tárjon fel olyan helyen, amelyen korábban átsiklottak. A mindennapi élet pszichológiája óta mindez megváltozott. Ez izolált és egyúttal elemezhetővé tett olyan dolgokat, amelyek korábban észrevétlenül úsztak tova az észlelt dolgok széles áramában. [...] Ekkor jött a film, s felrobbantotta ezt a börtönvilágot a tizedmásodpercek dinamitjával, úgyhogy most nyugodtan kalandos utakra vállalkozunk e börtön szerteszórt romjai között. [...] [M]ás természet kínálgatik a kamerának, s más a szemnek. Más mindenekelőtt azért, mert az ember által tudatosan áthatott tér helyére egy öntudatlanul áthatott tér lép. Ha már megszokott dolog is az, hogy valaki – akár csak elnagyolva is – számot tud adni magának az emberi járásról, akkor minden bizonnyal semmit sem tud a kilépés törtmásodpercnyi részében felvett tartásról. Ha már nagyjából ismerjük a kézmozdulatot, amellyel az öngyújtó vagy a kanál után nyúlunk, akkor is alig tudunk valamit is arról, ami a kéz és a fém között ezalatt tulajdonképpen lejátszódik, nem is beszélve arról, hogy mindez hogyan ingadozik különböző kedélyállapotaink során. Itt avatkozik be a kamera, a döntött kamera, a kocsizás a belső vágás adta lehetőségekkel, a folyamat megnyújtásával és összesűrítésével, közelítésével és távolításával. Az optikailag tudattalanról csak általa szerzünk tudomást, mint ahogy az ösztönösen-öntudatlanról a pszichoanalízis által.” (Benjamin 1936)

Karinthy és Benjamin bizonyára nem olvasták egymást. Gyanítom, hogy mindkét szövegrész mögött Pirandellót kell keresnünk – Benjamin hivatkozik is rá, Karinthy pedig olvasta és fordította. Ez a filológiai probléma azonban nem tárgya ennek az írásnak.

3. *Gasparez*. Mindezen hosszan el lehetne merengeni, de a legfontosabb Karinthy „pszichológiájában” – szerintem – az, amit az Énről gondol; s Pirandello itt majd hozzánk visszatér: „a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a téboly [...] ridegen élettani, tehát az önfenntartási ösztön szempontjából egyedül tekintetbe vehető szempontból inkább *életmentő*, életfenntartó folyamat, mint betegség.” Ez alapvetően groddecki gondolat. Így folytatódik:

„A betegség, amivel összetévesztjük, nem maga a téboly, hanem az a lelki megrázkódtatás, ami a tébolyt – fiziológiai értelemben szerencsésnek mondható esetekben – maga után vonja. [...] A téboly ugyanis soha nem önálló folyamat, hanem éppen olyan következménye a lelki megrázkódtatásnak, mint amilyen következménye a bánatnak a sírás, vagy az égési sebesülésnek a vízhányás meg a seben képződő pörk. Mint ahogy a szervezet hevenyészett bőrképletet produkál ideiglenesen vagy állandó használatra, hogy megakadályozza az elvérzést, úgy produkál az elviselhetetlen tudattal megtámadott lélek egy olyan lelkivilágot (pszichózis), amelyből kizárhatja, vagy amelybe betokozhatja a halálosan veszedelmes képzetet. [...] A szó testi értelmében pusztulna bele a lelki sérülésbe – itt a testet csak a lélek mentheti meg, de hogyan? Az eddigi én (szubjektum és objektum, az intellektus és a világ viszonya, logikus világkép) alkalmatlanná vált az életre, mert hisz a gyermek, odakünt, a valóság világában nincs többé, és feltámasztani nem lehet. Nincs más hátra, fel kell áldozni ezt az ént és *faute de mieux*, konstruálni kell egy másikat – új viszonylatot, amiben persze a másik összetevő, a külső világ is megváltozik. [...] És létrejön egy új világkép, egy új számítási alap, egy új viszony a két összetevő közt, a *téboly*, ez az egyéni használatra össztákolt szűk és szárnalmas, de kétségkívül kerek világ, amely arra mindenestre alkalmas, hogy a testet mozgató és védő idegrendszernek visszaadja éberségét és használhatóságát – állati értelemben megmentse az életnek. A paranoiás tébolyodott, klinikai tapasztalat szerint, élettani szükségleteit tűrhetően elvégzi, mindenestre jobban, mint a sérülés idején, rendszeren meghízik, és élettartama megközelíti a normális élettartamot.

De a valódi Én, a világgal való viszonylatban *mindnyájunknál hasonló, tehát egymásban, a másik emberben önmagát felismerő én* menthetetlenül elveszett. Elveszett az *emberi közösséghez való tartozásunk* pótolhatatlan érzése – a világból és az életből nem, de az *emberi közösségből* kikapcsolódunk, és ennek a *kikapcsolódásnak kilátása szörnyűbb kilátás a halálnál, ennek a kikapcsolódásnak félelme borzalmasabb félelem a halálfélelemnél, ennek az összetartozásnak ösztöne, érzése és akarata hatalmasabb erő az egyéni, létfenntartó erőnél, mert elsősorban emberek akarunk lenni, s csak másodsorban egyéni emberek.*”² (Karinthy 2013, 211–213.)

Ezt a ’Pillanatnyi elmezavar’-ban írja, s visszájára fordítva a Karinthy-féle logikát, tudjuk, ez inkább „pillanatnyi megvilágosodás”. Ez a megvilágosodás, ami

² A jegyzet hosszabb szövegét lásd a tanulmány végén. (A szerk.)

nem egyszer köszöntött be Karinthy írásaiba, vezet el bennünket az Én és az Én tartalmainak sajátos fölfogásához. Karinthy nem mást állít itt, minthogy a tébolytól való félelem mögött a teljes egyedüllettől, az elszigeteltségtől való félelem húzódik meg – és hogy nem csupán vagy nem elsősorban a külső, „objektív” közösségről való leválás, hanem, sokkal inkább lelkünk szerkezetében eredendően meglévő belső, „szubjektív” közösségtől való elszakadás. Mert Karinthy szerint lelkünk alapvetően polifonikus berendezésű, s ezt nem képes pótolni a tébolyban létrejövő szimpla pszeudo-én. Az „egészséges” én dialogikus – a lélek mélyéből előhúzza, megszólítja, és ha kell, megteremti saját benső beszélgetőtársait.

Kezdjük Gasparecz-cel.

„Lassanként homályos kép alakult ki bennem Gaspareczről. Gasparecz, ez a lény, vagy inkább elvont fogalom, hovatovább a Föld haragvó szellemét jelentette, – valamit, ami alattunk van, belül, és figyel ránk, és felmordul a mélyben, ha a Föld könnyű kéréget erősebben megrázzuk. [...] Gasparecz lassanként megváltoztatta természetemet, amit a nyers természet indulatosnak s hebehurgyának alkotott. Gyakran azután is, ha dühbe jöttem egy szóra, vagy másképpen megharagítottak, és én dobbantani akartam a lábammal – felemelt lábam megmeredt a levegőben, belsőmben megszólalt egy hang: Gasparecz! – és lábam enyhén és óvatosan ért le a földre. [...] Vagy rossz könyvet olvastam és rossz írást, és dühömben oda akartam vágni a földhöz – de megszólalt bennem a mindnyájunkban egy emelettel alább ott lakozó Gasparecz, és én megírtam a könyvről, hogy tehetséges ember műve, de még nem forrta ki magát. Gasparecz megértővé és szelíddé tett, tanulmányoztam a filozófusokat, és megbékéltem a krisztusi eszmében.” (Karinthy 1981a, 33–35.)

Gasparecz az Énke megelőlegezése. Énke többször is fölbukkan az életműben, bár leginkább az 'Én és Énke' című írást szokás emlegetni. Az 'Egy nőt szeretni' című írásban Énke és a lélek mintha ugyanaz lenne.

„A lélek egy picit ember, aki az emberi testben szaladgál – akkora, mint a hüvelykujjam. Néha a gyomorban van, néha felszalad a fejbe –, előrejön, beül a szemekbe, vagy hátul, a nyúltagyvelő puha párnájára lefekszik. Néha a torokban szorul meg, s onnan beszél – néha a kezekbe szalad. Nem tud jól beszélni emberi nyelven, dadogva vonaglik, s nyugtalanul rázza kényelmetlen bőrtönét. De ahol befészkelte magát: legyen az kő vagy ember, annak a tárgynak mozdulnia kell. Az alvó álmában dadog valamit, s nem érti maga sem, mit beszél. De odaát, az élet álmán túl, ágyánál ott állanak a lelkek, és hallják és megértik a szavát. S mikor dadogva megszólal, bölintanak, s komolyan intenek, vigyázatok, az alvó lélek megszólalt álmában, nyugtalan és zavaros immár az ő álma, és nemsokára ébredni fog.” (Karinthy 1938) Azonban Énke már külön figurává válik a 'Felolvastam a fogházudvaron'-ban: „Hallgass, Énke...’ [...] És Énke is megszólal végre, de nem hozzám beszél, hanem őhozzájuk, a közönséghez, talán először életében – és nem viccel, és nem csúfolódik, és nem fölényeskedik. Még

sohasem hallottam az Énkét így beszélni. Véd engem Énke, az én legnagyobb ellenségem, cenzorom, kritikusom.” (Karinthy 1928)

De ha Énkéről még többet akarunk megtudni, akkor valóban az 'Én és Énke' című íráshoz kell fordulnunk.

„Én magamat nem ismerem: ez a szó, hogy Én, ködös, rejtelmes, tragikus, homályt jelent, felvillanó tüzekkel, tompa fájdalom vagy diadalmas öröm. Mások Énje világosan, éles körvonalakban áll előttem vagy mögöttem, megnagyítva vagy megkicsinyítve az én Énem lencséjén keresztül, de a lencse maga üveg, láthatatlan, önmaga eltűnik, mikor láthatóvá tesz másokat. [...] De ismerek valakit, aki bennem lakik, akivel én sohase beszélgettem, aki gyakran megszólal, hetykén és hangosan, nem törődve azzal, hogy én sohasem válaszoltam neki, hogy szégyellem, hogy zavarban vagyok miatta, mint valami neveletlen kölyök miatt társaságban az illedelmes szülő. [...] Ő az Énke, de nem szeretném, ha velem azonosítanák. [...] Énke egy kicsike ember, [...] mégse kicsike gyerek [...]. Énke mindig ébren van, de beszélni rendszeren akkor kezd, mikor nekem a legkellemetlenebb, legkínosabb, mikor csöndre, figyelemre, áhítatra volna szükségem. Énke csak hozzám beszél, soha másához nem szólt még. [...] Az ő szótára aljas, cinikus, szemérmetlen, közönséges, perverz élvezettel gyűjtögeti az útszéli kiszólásokat, a tömör és hetyke, zamatos jelzőket, összeszedi és habozás nélkül használja a csavargók, jasszok, durva emberek, parasztok, katonák szókincsét, az argót; barátja a hitetlen, alantas, külvárosi csőcselék, a romlott rikkancsgyerekek, a hitetlen városi zsidó, a züllött cseléd, a kávéházi ügynök. Szótárát ezektől lopkodta össze Énke, ezekkel a szavakkal rémít meg, ejt kétségbe, pirít el éppen olyankor, mikor a legszebb, legmélyebb, legzengőbb szavak kristályát keresem magamban. Legmélyebb perceimet tette tönkre, mikor közeledtem az élet értelméhez: a fájdalomhoz. Igaz, hogy sokszor ezzel mentette meg pusztá, pogány, állati életemet. [...] Nem tudom, ismeri-e Énkét más is – de ismerek embereket, akikről tudom, hogy nem lakik bennük. A hirtelen haragúak, a felbőszülők, az őszintén gyávák, akiket ösztönök vezetnek. [...] Mert ő nem törődik az én életemmel, ő nem sajnál engem.” (Karinthy 1981a, 7–12.)

Kolozsvári Grandpierre Emil a 'Szeljegyzetek a legnagyobb magyar humorista életművére' című esszéjében irodalmi párhuzamot von (hatást mutat ki?), amikor az Énke problémáját feszegeti.

„Benső világának ezt a rendbontó elemét Énkének nevezte el, minden bizonnyal Pirandello hasonló ötlete nyomán. A két én összeütközését az olasz mester [a] *Párbeszéd a Nagy Én és a kis én között* című írásában dolgozta föl. [...] Énke, ahogy az író elbeszéli, párhuzamosan gondolkodik az Énnel, de következetesen akadályozza az Ént a maga céljai megvalósításában.” (Kolozsvári 1984, 415.)

Kolozsvári, azt hiszem, a lényegre tapintott rá. Sokan gondolják azt, hogy Énke megfeleltethető lenne a pszichoanalitikus fölfogás(ok) lelki apparátusa valamilyen elemének. Énke azonban nem a tudattalan. Énke nem is az Ösztönén, sem pedig a Felettes-Én. Énke egy másik Én az Énben, pontosabban egy másik

ember. Emberke. Minimalisierter Doppelgänger. Mert Karinthynál az Én, legalábbis ebben a kontextusban, semmiképpen sem a freudi terminológia Énje, aki egyensúlyoz a Felettes-Én és az Ösztönén között. Karinthy Énje maga az ember, tudatával és tudattalanjával együtt. Így Énkének is éppúgy van Ösztönénje, Felettes-Énje és Én-je, mint az Énnek. Énke tehát maga is többszólamú. A lélek polifóniájának ez a megkettőzése (megsokszorozása?) az, ami Karinthy pszichológiáját – hasonlóan Grodeckéhez és Füst Milánéhoz – alapvetően elkülöníti a hagyományos pszichoanalízistől.

Akárhogyan is, Karinthy és a pszichoanalízis kapcsolatáról gondolkodva a végeredmény – de talán a kiindulópont is az lehet, amit Juhász Gyula így fogalmazott meg: „Karinthy freudista, de éppen úgy descartesista, spinozista, kantista és karinthyista is.” (Juhász 1924) Juhász ezt éppen 1924-ben írta, tehát az említett Ferenczi-Karinthy vita évében. Öt évvel később Juhász, akit Karinthy az elmegyógyintézetben is meglátogatott – és pont éppen az 1924-es évben (Karinthy 2013, 129–134.) –, Karinthy gondolkodását már-már praxis értékűnek tekinti: „Mióta a világ megőrült, és a mi kis világunk még külön, nagyon sok dolga van Karinthynak. Úgy jár, kél a politika, élet, irodalom, művészet berkeiben, mint Charcot a poliklinikán. Kevés tanársegédje van, és nagyon sok gyógyíthatatlan betege. De ő bízik. Ő orvos és humanista. (És humorista.)” (Juhász 1929) Én bízom benne, hogy Karinthynak mára egyre több a tanársegédje és egyre több a gyógyult betege is.

Jegyzetek

1. jegyzet

Nem szólva bele ebbe a vitába csak fölidézem, milyen szavakat adott Mann Peeperkorn szájába:

„minden anyag egyaránt rejt életet és halált, mindegyik orvosság és méreg egyben, gyógyszer és toxikológia tehát egy és ugyanaz, a méregtől meggyógyul az ember, és amit az élet hordozójának vélünk, bizonyos körülmények között egyetlen szemvillanás alatt egy görcsös csapással öl.” (Mann 1960 II., 340.)

Peeperkornról azt is megtudhatjuk, hogy

„hol itt, hol ott látták – lehetetlen volt őt nem látni, fenséges feje minden környezetből kimagaslott, királyi súlyával és jelentékenységgel mindenkit lehengerelt; a körülötte állókat eredetileg talán csak gazdagságának híre vonzotta oda, de aztán már személyiségén csüngtek, és bátorítón, önfeledten bólogattak feléje; lenyűgözte őket fakó szeme a hatalmas homlokbarázdák alatt, érdeklődésüket felcsigázták nyomatékos, hosszú körmű karmestergesztusai, és a legkisebb csalódást sem érezték amiatt, hogy a gesztusokat érthetetlenül szaggatott, homályos és minden tekintetben hasznavehetetlen kinyilatkoztatások követték.” (Mann 1960 II., 307.)

Mindenesetre Peeperkorn külsejének és habitusának leírása sokban emlékeztet Groddeckre. De ott a másik lehetőség is, Krokowski.

„[Hans Castorp] Lement a lépcsőn, a tiszta, linóleumborításos lépcsőn, amellyel pontosan szemben nyílt a rendelő bejárati ajtaja, attól kétoldalt pedig az átvilágító laboratóriumok; balra a szervi, jobbra a sarkon túl pedig az egy lépcsőfokkal mélyebben fekvő lelki – ajtáján Krokowski doktor névjegye.” (Mann 1960 II., 37.)

Krokowski, Peeperkornnal szemben valóban orvos-analitikus.

„Hans Castorp Joachim szeme láttára tűnt el Krokowski doktor analitikus odújának félhomályában.” (Mann 1960 II., 38.) És Hans Castorp, akárcsak Karinthy, miután „Krokowski bajtárs is fölmerült benne, meg az, amit egy idő óta a homályos pincszobában együtt űztek, elgondolkozott az analízis kettős arculatán, azon, hogy mennyiben használ a tettnek és a haladásnak, mennyiben rokona a sírnak és a sír gyanús anatómiájának.” (Mann 1960 II., 69.)

Krokowski külső jegyei szintén megfeleltethetők volnának Groddeck alakjával: „Krokowski doktor, széles vállún, zömökül álldogált” (Mann 1960 II., 36.) És különösége, a pszichoanalízis sajátos elméleti és gyakorlati kezelése, szintén Groddeckre vall:

„A lélekboncolásra, az áloméltre vonatkozó kutatásai mindig némileg alvilágiak, katakomba-jellegűek voltak; újabban azonban a külvilág számára alig észrevehető enyhe átmenettel a mágikusba, titokzatosba csaptak át, s kéthetenkénti fejtegetései, ezek a prospektusban büszkén említett főattrakciók – melyeket szandálban, szalonkabátban tartott a terített asztalka mögött az étteremben, egzotikus, vontatott hanglejtéssel, a mozdulatlanul figyelő Berghof-közönség előtt [...]” (Mann 1960 II., 448.)

Úgy vélem, nem dönthető el, melyik figurára emlékeztette a kettő közül Karinthyt az általa említett analitikus. Hiszen egy író nem csupán egyetlen figurába sűrítet bele többet, hanem fordítva is eljárat, s több figurává szórhatja szét egyetlen „minta” különböző oldalait.

2. jegyzet

Az itt idézett Karinthy-írás, amely kötetben 1926-ban jelent meg először (Karinthy 1926), Karinthy „Én”-jének egy másik aspektusát tekintve is figyelmet érdemel. Freud 1919-ben ír a kísérteties jelenségéről (Freud 2001.), és érdekes összehangzások vannak Karinthy és Freud gondolatai között. E helyütt nem bocsátkozhatunk a lehetséges összefüggések föltárásába, csupán jelezném, Karinthy későbbiekben kifejtett én-felfogása kísértetiesen hasonlít ahhoz, amiket Freud a hivatkozott tanulmányában leír. Néhány példa: Freud azt írja, „a 'kísérteties' az ijesztőnek az a fajtája, ami valami régóta ismert, bensőséges dologra vezethető vissza.” (Freud 2001, 248.) És azt is írja:

„Gyakran és könnyen kísérteties lehet az, ha a valóság és a fantázia közötti határok elmosódnak, ha valamivel, amit eddig fantasztikusnak tartottunk ténylegesen szembeállítjuk magunkat, ha egy szimbólum a szimbolizált teljes jelentés- és hatáskörét átveszi stb.” (Freud 2001, 271.)

Karinthynál ezt olvashatjuk:

„A Kísértet és Látomás éber eszméletünknek az a rettentő pillanata, mikor kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy lelki életünk, én-életünk alapja, a Világról és Magunkról való képünk hamis volt. Énünknek és a Világnak összefüggése megszakadt, tehát vagy a világ szűnik meg számunkra, vagy Énünknek kell megszűnni abban a formájában, ahogy eddig azonosítottuk

magunkkal. Ha a világ nem az, aminek hittem, olyan valami, amiben a nehéz tárgyak lefelé esnek, és a halottak meg vannak halva, az élők pedig élnek és nem megfordítva – akkor ebben a világban nekem, az én eddigi Énemnek, melyet ebből a világból alkottam, semmi keresnivalója nincsen – az én énem megszűnik, legfeljebb egy másik lép a helyébe, abba a világba való, amelyben a halottak élnek, és az élők meg vannak halva. De mi közöm nekem ennek a másik Énnek az életéhez? Íme, a meg hasonlítás pillanata, a kísértés pillanata (a kitűnő magyar szóalkotó érzék itt is fején találta a szöveget) – a Kísértet azért rosszabb a halálnál, mert kísértésbe jövünk tőle, hogy énünket megtagadjuk, azt az Ént, amiben mindig bennfoglaltatik az életünk, holott az életünkben nem mindig foglaltatik bent az Én (például mikor alszunk), aminek elvesztése tehát többet jelent, mintha az életünket vesztenénk el. [...] Mert a Kísértet nem más, mint a Téboly, és azt már hallottuk, hogy volt, aki bátran viselkedett a tulajdon halálával szemben, de olyan ember még nem volt, aki bátran viselkedett a tulajdon megtébolyodásával szemben. [...] A téboly látomása, maga a téboly az a valami, amiről előbb azt állítottam, hogy jobban félünk tőle, mint a haláltól. (Karinthy 2013, 210.)

A kísérteties, az örület és az öngyilkosság összefüggései, amiről eredendően Karinthy írása szól, megjelennek Freudnak ebben az A. T. E. Hoffmann *A homokemberéről* szóló írásában is, ahol Nathaniel örületét és öngyilkosságát elemzi. Továbbá Freud azt is mondja:

„[...] az egyik személy birtokában van a másik tudásának, érzéseinek és átélésének, azonosul a másik személlyel, olyannyira, hogy bizonytalanná válik, hogy melyik az ő igazi énje, én-kettőzés, én-hasadás és én-csere, és végül ugyanazon helyzetek állandó visszatérése történik [...] a hasonmás eredetileg az én pusztulása elleni biztosíték volt, a 'halál hatalmának erőteljes tagadása' [...]” (Freud 2001, 260.)

Karinthy a kérdéskört a következőkkel vezeti be:

„Éjszaka van. Arra ébredek, hogy recseg az ajtó, s a szomszéd szobában halk, egyforma léptek zaja rémlik. Felülök az ágyban, az ajtó felé meredek. Az ajtó lassan, óvatosan nyílik. [...] Mindenki, külön-külön, tegye fel magának a kérdést és válaszoljon rá – megnyugodna-e, megszűnne-e a félelme, ha az ajtó résén nem egy eleven, hús és vér rabló lépne be ezek után, kezében törrel, hogy leszúrja – hanem, mondjuk, egy átlátszó, rémes alak, két fejvel és felemelt karokkal –, vagy, mondjuk, a kilincs lenyomódna, az ajtó kinyílna – és *senki nem lépne be*. Vagy, mondjuk, önmagát látná belépni és közeledni, vagy egyszerre az ágya emelkedni kezdene, vagy, mondjuk, az éjféli órában egy pillanatra kisütne a nap, vagy a tárgy, amihez hozzányúlna, eltűnne abban a pillanatban.” (Karinthy 2013, 208-209)

Freud egyik példája saját életéből a kísértetiesre:

„Én is egy hasonló esetről számolhatok be: Egyedül ültem a hálókocsi fülkéjében, amikor egy erőteljes lökés után a közvetlenül szomszédos mellékhelyiség ajtaja kinyílt és egy idősebb férfi hálóingben, útisapkájával a fején belépett hozzám. Azt hittem, hogy a két füle között található helyiség elhagyásakor elvettette az irányt és ezért lépett be hozzám, már ugrottam volna fel, hogy felvilágosítással szolgáljak neki, amikor elszörnyülködve azt kellett észrevennem, hogy a jövevény nem más, mint saját képem az összekötő ajtó tükrében.” (Freud 2001, 276., n33.)

Ahogy Freudnál a kísérteties az a jelenség, ahonnan eljut addig a gondolatig, hogy *elégtelen* a lelki szerkezet 'hagyományos' analitikus leírása minden pszichés jelenség értelmezéséhez, úgy jut el éppen a kísérteties kapcsán Karinthy is saját lélektanához.

„Az énben fokozatosan egy külön instancia, lelki hatóság alakul ki [...], amely az én többi részével szembekerül, az önmegfigyelést és az önkritikát szolgálja, a pszichés cenzúra munkáját végzi el, és 'lelkiismeretként' tudatosul bennünk.” (Freud 2001, 261.)

Freud „lelkiismerete”, ha nem is egyezik meg Karinthy „énké”-jével, mindenesetre szoros rokonságban látszik állani azzal.

„Azt hiszem, hogy amikor a költők panaszkodnak, hogy két lélek lakozik az emberben és a pszichológusok az emberi lélekhasadásról beszélnek, akkor e hasadás alatt arra az énpeszichológiai jelenségre gondolnak, amelyet az én kritikai része és egyéb összetevői között jön létre, nem pedig arra az ellentétre, amelyet a pszichoanalízis fedezett fel az én és a tudattalan között.” (Freud 2001, 261., n16.)

Az énke persze nem a lelkiismeret, de mindenképpen kritikai instancia, ahogyan ezt tanulmányom végén igazolni igyekszem.

IRODALOM

- BENJAMIN, WALTER (1936). A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. <http://www.intermedia.c3.hu/mszovgy1/benjamin.htm>
- FREUD, SIGMUND (2001). A kísérletes. In: *Sigmund Freud Művei IX. Művészeti írások* (pp. 245-281). Budapest: Filum.
- FÜST MILÁN (1977). *Ez mind én voltam egykor. Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve*. Budapest: Magvető – Szépirodalmi.
- FÜST MILÁN (1999). *Teljes napló*. Budapest: Fekete Sas.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2008). Az F1-G-F2 háromszög. In: *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (pp.171-212). Budapest: Thalassa.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2013). „röpködő rémmaki” (Utószó). In: „*Új lélektan*” (pp. 371-443). Budapest: Múlt és Jövő.
- JUHÁSZ GYULA (1924). Karinthy Frigyes. *Szeged*, 1924. Szeptember 14.
- JUHÁSZ GYULA (1929). Karinthy. *Délmagyarország*, 1929. január 23.
- KARINTHY FERENC (1985). Mediterrán napló. In: *Óvilág és Újvilág* (237-269.o.). Budapest: Szépirodalmi.
- KARINTHY FRIGYES (1926). „Ki kérdezett...?” (Címszavak a Nagy Enciklopédiához). Budapest: Singer és Wolfner.
- KARINTHY FRIGYES (1928). Felolvastam a fogházudvaron. *Az Est*, 1928. június 2.
- KARINTHY FRIGYES (1938). Egy nőt szeretni. <http://mek.niif.hu/06900/06980/06980.htm#71>
- KARINTHY FRIGYES (1981a). *Én és Énke*. Budapest: Móra.
- KARINTHY FRIGYES (1981b). *Idomított világ*. Budapest: Szépirodalmi.
- KARINTHY FRIGYES (1991). *Utazás a koponyám körül*. Budapest: Editorg.
- KARINTHY FRIGYES (2013). „*Új lélektan*”: *Pszichoanalitikus írások*. Vál., szerk. és utószó: Hárs György Péter. Budapest: Múlt és Jövő.
- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL (1984). *Eretnek esszék*. Budapest: Magvető.
- MANN, THOMAS (1960). *A varázshegy I-II*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- NEMES LÍVIA (1994). Karakter és korszellem. Párhuzamok Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes között. In: *Alkotó és alkotás* (71-86.o.). Budapest: T-Twins.
- SZALAY KÁROLY (1987). *Minden másképpen van. Karinthy Frigyes munkássága viták és vélemények tükrében*. Budapest: Kozmosz.
- SZATHMÁRI SÁNDOR (1972). *Kazohínia*. Budapest: Magvető.

KITEKINTÉS

Fizika, metafizika és pszichoanalízis*

Tom Keve

[Szerkesztői bevezetés Tom Keve írásához]

Ez az írás Tom Keve emlékezetes fikciós esszéje, a *Triad* (Keve, T.: *Triad. The Physicists, the Analysts, the Kabbalists*. 2000. London: Rosenberger & Krausz.) alapján készült rövidebb tanulmány fordítása, melyben a szerző a huszadik század fizikus, matematikus és pszichoanalitikus lángelméinek bonyolult „tekervényes személyes kapcsolati hálóját” tudomány- és mentalitástörténeti kontextusban vizsgálja. Valóságos találkozási pontokból kiindulva a közös diskurzustérben *elképzeltető* történeteket és lehetséges kölcsönhatásokat vizsgál, többek között Ferenczi, Jung, Wigner, Pauli, Neumann és más olyan nagyságok között, akiknek a huszadik század legnagyobb felismeréseit köszönhetjük a fizika és a pszichológia területén.

Az itt következő írás külön érdekessége, hogy részletesen foglalkozik Ferenczinek a fizikával – különösen Mach szemléletével –, valamint a csak 1955-ben, Bálint Mihály által kiadott, matematikáról szóló – mondhatni, a matematika pszichológiáját taglaló írásával.

Keve esszéje, amint a bővebb *Triád* is, eredetileg elsősorban az angolszász és azon belül is inkább a kvantummechanikában járatos olvasóközönségnek szólt. Ebből következik, hogy vannak benne olyan részletek (így pl. Neumann János vagy akár Ferenczi Sándor munkásságának részletes méltatása), amelyek a magyar olvasók számára már jól ismertek, ugyanakkor olykor csak rövid utalások vannak a modern matematika és fizika teljesítményeire (pl. EPR: Einstein-Podolsky-Rosen paradoxon, Gödel-tételek és Gödel-számok, a fizikusok ’finomszerkezeti állandója’, stb.), melyek az *Imágó* olvasóközönségétől a cikkben megadott szakirodalmon túl, esetleg némi további utánjárást igényelnek.

A kapcsolati hálózatok és eszmei kölcsönhatások iránt érdeklődő olvasóknak ajánlható A. Janik és S. Toulmin: *Wittgenstein’s Vienna* c. műfajteremtő alapműve (New York: Simon and Schuster, 1973). A matematika és a valóság viszonyának kérdéseiről például Bertrand Russell: *Miszticizmus és logika* c. kötetéből tájékozódhatunk (Magyar Helikon 1976). Wolfgang Paulinak a szimmetriával kapcsolatos várakozásaival kapcsolatban pedig érdemes megnézni a fizikus jó barát, Werner Heisenberg visszaemlékezéseit is (*A rész és az egész*. 19. feje. Az egységes tételmelet. Gondolat, 1983). A pszichológiai, pszichoanalitikus aspektusok komplexebb megértéséhez Gyimesi Júlia: *Pszichoanalízis és spirítizmus* c. monográfiája (Typotex 2011.) valamint az *Imágó Budapest* „Pszichoanalízis és modern okkultizmus” c. tematikus száma (1. [22.] évf. 2011/4. száma) nyújt átfogó ismereteket. [A szerk., B. V.]

Niels Bohr, a híres dán fizikus gyakran hívta meg fizikus kollégáit vidéki faházába, ilyenkor hosszú, mély beszélgetéseket folytattak. Egy alkalommal az egyik látogató meghökkenve fedezte fel az ajtókeretre szögelt patkót. „Lehetséges, hogy éppen te, hiszel abban, hogy ez a patkó szerencsét hoz?” – kérdezte. Mire Bohr azt válaszol-

* A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Tom Keve: Physics, metaphysics, and psychoanalysis. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (eds.), *Ferenczi and His World. Rekindling the Spirit of the Budapest School* (pp. 157-178). London: Karnac, 2012.

ta: „Természetesen nem – viszont rájöttem, hogy ez akkor is működik, ha nem hiszek benne.”

Ez a tanulmány a történelem és a gondolatok véletlen egybeeséséről szól. Nem kell, hogy elhiggye az olvasó, de biztos vagyok abban, hogy akkor is működik. 1909-ben a Freud-Ferenczi-Jung triád együtt utazott az Egyesült Államokba. Freud és Jung a Clark Egyetem alapításának huszadik évfordulójára rendezett ünnepség meghívott előadói voltak, míg Ferenczi Freud szellemi „segédjeként” vett részt az úton. Mindhárman életük fontos eseményeként fogták fel az utazást. Freud mindig is úgy gondolta, hogy a konferencia révén nemzetközi hírnévre tehet szert. Jung pedig itt szerepelt először analitikusként a nyilvánosság előtt, és – legalábbis Jung szerint – ezen az úton vetették el Freud és Jung későbbi konfliktusának magvait is.

Ha azt nézzük, hogy a pszichoanalízis történetében milyen nagy jelentőségű volt ez az út, joggal hinnénk, hogy Freud vagy Freud és Jung voltak az egyetemi ünnepség sztárjai. Azonban nem ez volt a helyzet. A valóban híres emberek, akiket a Clark Egyetem meghívott, nem az analitikusok voltak, hanem a fizikusok: Ernest Rutherford és Albert A. Michelson¹. A két tudós nem sokkal azelőtt került a Nobel-díjasok sorába: Michelson két évvel korábban nyerte el a fizikai Nobel-díjat, míg Rutherford a megelőző év kémiai Nobel-díjasa volt. Érdemes figyelembe vennünk azt aényt, hogy a huszadik századi pszichoanalízis Freudtól, Ferenczitől és Jungtól származott, míg a modern fizika megalapításában a másik két meghívott vendég játszott döntő szerepet. Michelson kísérletileg bizonyította – amire senki nem számított –, hogy a föld mozgása az éteren keresztül nem érinti a fény sebességét, vagyis a fény sebessége mindig állandó. Ennek az eredménynek a megértéséhez fontos megemlíteni Einsteint, a relativitáselmélet kitalálóját és a modern fizika egyik megalapítóját; és Lord Rutherfordot, akinek iskolájából és örökségéből fejlődött ki az atomfizika, majd a kvantumelmélet.

Az egyetemi ünnepség kis esemény volt, mindössze néhány előadóval, így szinte teljesen biztosra vehető, hogy ez az öt ember találkozott. Ez az írás pedig arról szól, ami e találkozás eredményeképp elkezdődött, a közöttük lezajlott beszélgetések ma itt a papíron találkoznak.

Jung metafizikai érdeklődése jól ismert. Jól ismert továbbá kapcsolata a nagy svájci kvantumfizikussal, Wolfgang Paulival is, aki páciens, barát és munkatárs volt a pszichológiai és fizikai problémák határterüleinek megvitatásában (Meyer, 2001). Jung Pauli álmainak százait analizálta (Bair, 2003), és ezek közül többet publikált is (Jung, 1968a-d).

Kevesbé ismert Ferenczi érdeklődése a fizika és metafizika, illetve ezek pszichológiai vonatkozásai iránt. Sőt, valószínű, hogy Jung ez irányú érdeklődése épp Ferenczi által ébredt fel. Felidézhetjük Freud 1911. május 11-i, Ferenczihez címzett

---

¹ Rutherford Clark Egyetemen tartott előadásának címe „A radioaktív anyagokból származó alfa részecskék”; Michelson előadása pedig az általa kifejlesztett új eszköz leírása, mellyel a fényelhajlás rácson szabályozható.

levelét, amelyben Ferenczi és Jung miszticizmus iránti érdeklődéséről ír: „Úgy látom, egyikőjüket sem lehet visszatartani. Legalább egymással összhangban járnának el – veszélyes expedíciók ezek, és ide nem tudom követni Önöket.” (Freud, 1911, 399.).

Sajnos Ferenczi nagyon keveset írt a fizikáról és metafizikáról, és ezeknek a lelki folyamatokkal való kapcsolatáról, legalábbis Junggal összehasonlítva, de Ferenczi gondolatai vitathatatlanul érettebbek voltak, kettejük közül ő merült el mélyebben a témában.

1899-ben, amikor mindössze huszonhat éves volt, Ferenczi „Spiritizmus” címmel publikált tanulmányt, amelyben elsőként fejtette ki nézeteit a fizikáról, metafizikáról, és arról, amit később pszichoanalízisként emlegetünk. Ezt írja:

„...kétségtelen, hogy minden gondolkozó emberben megvan, él és szakadatlanul működik a transzcendentális dolgok iránti fogékonyság. [...] Az úgynevezett 'művelt társaság' nagy része most az atomisztikus materializmus elveit szívja magába az iskolában. A világ nem más, mint különböző nagyságú oszthatatlan tömecek végtelen tömege, amelyeknek rezgőmozgása hozza létre a fényt, meleget, villamosságot, stb. – és az emberi öntudat maga is agytömecek egy váladéka. Ó, milyen dolga lehetett a mi fizikatanárunknak, aki ezeket meggyőződés erejével tudta előadni. Milyen egyszerű volt minden az ő szempontjából. 60-70 féle atom (azóta van megint tíz új elem!), nyolc-tíz féle éterrezgés: az a világ lényege. Bolond, aki egységességről, lélekről, metafizikáról beszél.” (Ferenczi, 1899, in 1999, 27.)

De Ferenczi változást jósol. Ezt írja: „Ez a rideg materialisztikus felfogás – mely ma a művelt orvosok és természettudósok nagy részénél uralkodik...” (uo.) „... most is ilyen hirtelen nézetváltozásnak lehetünk tanúi az eszmék terén.” (28). Más szavakkal, megjósolta, hogy egy új tudományos paradigma van születőben. Előre látta a redukcionista világnézet holisztikus irányba való elmozdulását: az atomisztikus szemléletet az integrált megközelítés váltja fel. Ne felejtjük el, hogy ez 1899-ben történt! A dolgok egységéről beszélt húsz-harminc évvel Jung előtt, és a fizika holisztikus megközelítéséről huszonöt évvel a kvantumelmélet előtt. Ugyanebben a tanulmányban így folytatja: „Azt mondja a fizika: nincs metafizika. Hát nem épp-úgy bebizonyíthatatlan dogmákon: az anyag és erő hitelvein alapul a materializmus, mint monoteizmus az Istenbe vetett hiten?” (uo. 28.).

Az 1924-ben megjelent *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című könyv bevezetőjében, habár azt állítja, hogy ezek a gondolatok már 1915-ben vagy még korábban megfogalmazódtak benne, ezt írja:

„Idővel aztán még meg is erősödött bennem az a meggyőződés, hogy a természettudományos fogalmak alkalmazása a lélektanra és a lélektani fogalma bevitelére a természettudományokba elkerülhetetlen és rendkívül termékenyítő is lehet. [...] A fizikus a saját tudományának területén lezajló folyamatokat csak úgy tudja velünk megértetni, ha összehasonlítja őket 'erőkkel', 'vonzással', 'taszítással', 'ellenállással', 'tehetetlenséggel', stb., tehát csupa olyan dologgal, melyekről csak a lelki oldalról bírunk tudomással.” (Ferenczi, 1924, in 1997, 11-12.)

1918-ban Ferenczi publikált egy cikket a *Nyugatban*, amelynek főszerkesztője, Ignotus a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület egyik alapító tagja volt. Ferenczi tanulmánya – „A mechanika lelki fejlődéstörténete. Kritikai megjegyzések *Ernst Mach* egy tanulmányához” – valójában nem a teljes műnek, csupán a bevezetőjének kritikája volt.

Mielőtt kitérnék Ferenczi írására, szót kell ejtenem Ernest Machról, a történet fontos részét képezi ugyanis a személyes kapcsolatok bonyolult szövedéke. Mach kiváló fizikus és nagy hatású filozófus volt. Einstein azt állította róla, ő, Mach volt az egyetlen, aki a relativitáselmélet megalkotásakor hatást gyakorolt rá. Mach életében van néhány tény, amit valószínűleg kevésbé ismerünk. Mach barátja és kollégája volt Josef Breuernek, ugyanannak a Breuernek, akiről Freud a Clark Egyetemen azt nyilatkozta, „ő keltette életre a pszichoanalízist”. Mach volt az, aki Breuert a bécsi császári tudományos akadémia tagjának ajánlotta. Amikor Ernst Machot, a prágai német egyetem kísérleti fizikai tanszékének professzorát Bécsbe csábították, az egyik meggyőző érv az volt, hogy érdeklődésének megfelelő akadémiai széket kap, és ez így is történt: a bécsi egyetem „Indukciós Tudományok Története és Elmélete” tanszék tanára lett. Theodor Gomperz, a híres filozófus és klasszika-filológus hívta Machot Bécsbe, és ő volt az, aki támogatta az egyetemi tanszékét. Felesége, Elisa Gomperz pedig Freud hálás páciense volt, és ő volt az, aki Freudot nagy nehézségek árán hozzásegítette az egyetemi magántanári címhez.

Mach egyik fő előfutára volt a filozófusok híres Bécsi Körének, amely 1929-ben hozta létre az Ernst Mach Társaságot. Továbbá, közeli barátja és kollégája volt William Jamesnek, az amerikai filozófusnak és pszichológusnak, aki 1909-ben elment a Clark Egyetemre meghallgatni Freudot, és aki az egyetlen olyan ember volt, akinek jelenlétét Freud maga is remélte. Nem véletlenül nyilatkozott Jung nagyon pozitívan a Jamesszel való találkozásról (Jung, 1949). „Nagyon érdekelt a parapszichológia, és a William Jamesszel folytatott beszélgetések elsődlegesek voltak a témában, a vallási élmények pszichológiájában”.

További adalék, hogy Mach volt a keresztapja és mentora a korábban Junggal kapcsolatban már említett Wolfgang Paulinak, a nagynevű kvantumfizikusnak. – Ha pedig ez még mindig nem lenne elég, megjegyezném, hogy Mach *Analyse der Empfindungen* (Az érzetek elemzése, 1886) című könyvében részletesen foglalkozik az álmokkal. Freud és Mach közös barátja, Josef Popper-Lynkeus, a mérnök és filozófus szintén írt egy könyvet az álmokról. (Popper-Lynkeus, 1899). Ezek a szerzők nem tettek mást, mint követték azt a trendet, amit Mach jótevője, Theodor Gomperz indított el, ő volt ugyanis az első bécsi tudós-filozófus, aki a témával foglalkozott: *Traumdeutung und Zauberie*, vagyis Álomfejtés és varázslat (1866). Freud, akinek *Álomfejtése* 1900-ban jelent meg, jól ismerte mindhárom említett szerzőt.

Mit is írt tehát Ferenczi „A mechanika lelki fejlődéstörténete. Kritikai megjegyzések *Ernst Mach* egy tanulmányához” című cikkében?

„...célom csupán az volt, hogy újra rámutassak arra, mily dús ismeretforrástól fosztják meg magukat tudósaink azzal, hogy nem veszik figyelembe a pszicho-

analízis eredményeit. Nekünk, pszichoanalitikusoknak sincs hőbb kívánságunk, mint a pszichológiának az 'egzakt' tudományokkal való együttműködése, ahogy azt *Mach* ebben a művében követeli, csak azt követeljük viszont, hogy az egzakt tudósok a mi pszichológiai vizsgálati módszerünket is alkalmazzák és az őket érdeklő pszichológiai problémákat ne válasszák el mesterségesen a többi lelki tartalomtól." (Ferenczi, 1918, in Erős (szerk.), 2000, 201.sk.)

Ferenczi továbbmegy azzal, hogy tesz néhány megjegyzést a pszichoanalízis és fizika szintézisével kapcsolatban: „De vajon mikor fog az a fizikus, aki a mechanizmusban is megtalálja a lelket, kezét nyújtani a pszichoanalitikusnak, aki a lélekben is mechanizmusokat lát, hogy egyesült erővel dolgozzanak egy egyoldalúságtól és 'idealizálás'-tól mentes világnézet felépítésén?” (uo.)

Ferenczi 1920 körül készít néhány feljegyzést* – alig többet egy fejezetnyinél, amit posztumusz publikáltak „Matematika” címmel (Ferenczi, 1955). Ebben nagyon mélyreható, sokszor provokatív megfigyelések olvashatók, amelyek közül most idézek néhányat:

„... a pszichoanalízis eszközeivel felfegyverkezve törekednünk kell egy olyan különleges tehetség, mint a matematikai megértésére.” (Ferenczi, 1955, 186.)

„Az agy (olyan, mint egy) számológép.” (uo. 187.)

„A matematikai zseni önmegfigyelés.” (uo.)

„Matematikus: a gondolkodás és cselekvés metapszichológiai folyamatainak önmegfigyelése.” (uo. 188.)

„Matematika = az egyén saját tudatos működésének önmegfigyelése.” (uo. 189.)

„A tiszta logikus matematikus a pszichológusok között.” (uo. 190.)

„Úgy tűnik, hogy a matematikusnak különleges érzéke van arra, hogy megfigyelje a saját metapszichikai (és talán fizikai) folyamatait, a sűrítés és az elválasztás formuláit az elme működésébe találja meg, azonban kivetíti őket a külvilágba, projektálja, és azt hiszi, hogy a külső tapasztalatból szerezte őket.” (uo. 194.sk.)

És végül: „Kérdés: A matematikai absztrakció a külső tapasztalatból származik? Vagy: *a priori* tudás? Más szavakkal: a matematika *belső* vagy *külső* percepció?” (uo. 195.)

A fentiekből egyértelmű, hogy egyrészt Ferenczi felismerte egy fizika-matematika-logika szintézis szükségességét, másrészt ennek összekapcsolását az ember belső világával. Nem meglepő, hogy nem sikerült ezt a szintézist létrehozni, de nem csak neki, hanem másnak sem. Még.

---

* A pontosan 45 bekezdésnyi feljegyzés valószínűleg német nyelven íródott, és eredetileg a Bálint Mihály által szerkesztett *Bausteine zur Psychoanalyse* Bd. IV. *Gedenkartikel, Kritiken und Referate, Fragmente, Bibliographie, Sachregister* című kötetben 1939-ben jelent meg (pp. 192-208). Az angol kiadás Bálint Mihály fordításában jelent meg. (A szerk.)

Miben állt Ferenczi kapcsolata a fizikával és matematikával? Ferenczi Miskolcon járt középiskolába, ahol ezeket a tárgyakat Csorba György tanította neki (ő volt az iskola igazgatója is) (Moreau-Ricaud & Mádai, 1991), akire még ma is úgy emlékszünk, mint haladó és újító szellemű matematika- és fizikatanár a korabeli Magyarországon. A bécsi egyetemen Ferenczi nem jelentkezett ilyen témájú kurzusokra², azonban ott tanult abban az évben, amikor Mach az egyetem professzora lett, így akár látogathatta is kurzusait, ami tekintve Mach hírnevét és Ferenczi érdeklődését valószínűnek tűnik. A lehetséges kapcsolatot azonban inkább valahol másutt kell keresnünk.

Hadd tegyek egy kitérőt, és szóljak Neumann Jánosról. Kevesen tagadnák ma, hogy Neumann volt a huszadik század legnagyobb matematikusa. Nem nyert Nobel-díjat, mivel nem létezik matematikai Nobel-díj.* Ma jelölhetnénk őt gazdasági Nobel-díjra, ám az ő korában még ez sem létezett. Neumann érdemeit hosszasan sorolhatnánk: ő fektette le a kvantumelmélet matematikai alapjait, a matematikai gazdaságtan kezdeményezője volt, kidolgozta a játékelméletet, a Manhattan-terv munkatársaként újításai hozzájárultak az atombomba előállításához, ő volt a modern számítógépek apja elméletben és gyakorlatban egyaránt, minden mai személyi számítógép és nagyszámítógép a Neumann-elvre épül.

A Neumann számítógép, vagy ismertebb nevén JONIAK, az ábécének csak A-tól E-ig terjedő betűit ismerte, és persze a számokat. Így amikor a rendszer összeomlott, a következő hibaüzenet érkezett:

„ E2 A B1DE5 10 ”

Az összefüggéstelen üzenet jelentése nem feltétlenül egyértelmű első olvasásra: a programozó második felesége, Klári szitkozódott így. Azok a magyarok, akik szának egy kis időt a rejtett jelentés megtalálására – EZ A BIDES LÓ (vagyis „Ez a bűdös ló!”, vagy még durvábban „Ez a rohadt dög!”)

De a viccet félretéve, az E2 A B1DE5 10 üzenetnek számos jelentése lehet (1) egy összefüggéstelen valami, (2) bűdös ló, (3) vagy a program összeomlott, ami megint csak számos szimbólumot foglalhat magába, a jelenség gyakori misztikus vagy kabbalisztikus szövegekben.

Azt is tudjuk, hogy Neumann János Ferenczi tágabb családjához tartozott, és Neumann apja többször konzultált Ferenczivel fia oktatásáról. Bár nem túl valószínű, de még az is lehet, hogy Neumann János volt Ferenczi „kis kakasimádója”, a fiú, aki egy kakással azonosult. Az teljesen bizonyos, hogy a kis Jánosnak volt egy kakasa, amit totem állatként tisztelt. Ezt az információt fényképek is megerősítik,

---

* A matematikában a Nobel-díjjal egyenértékű az Abel-díj, amelyet 2012-ben Szemerédi Endre, 2005-ben pedig a magyarországi születésű Peter Lax nyert el. (A szerk.)

melyeken a totem kakas látható, és amelyek a Neumann család második budai, festett üvegű otthonának falán találhatóak (Nagy, 1987).

Ferenczi sógora (Gizella öccse) Alcsuti (Altschul) Ágoston, az ő legjobb barátja pedig Neumann Miksa volt. Ők ketten, Alcsuti és Neumann egy testvérpárt vetettek feleségül: Kann Lilit és Margitot. Neumann János nagybátyja tehát Ferenczi apósa volt. Ez a kapcsolat azonban sokkal szorosabb volt annál, mint amilyennek látszik.

Alcsutiék és Neumannék egy épületben laktak, külön emeletük volt a Vilmos császár (a mai Bajcsy-Zsilinszky) út 62-es szám alatt Budapesten. Az egész épület pedig Kann nagypapa tulajdonában állt, aki a legfelső emeleten lakott. Az összes gyerek egy helyen volt, mint egy nagy klán. Még fénykép is van a 12 éves Neumann Jánosról, amint épp házi feladatát írja unokatestvérével, Alcsuti Lilivel (lásd a képet).

Alcsuti Lili (Ferenczi unokahúga), unokatestvérével Neumann Jánossal (1915).

Alcsuti Lili (később Pedroni) nagynénje, Kann Lili, János anyja után kapta nevét. A másik nagynéni pedig természetesen Ferenczi Gizella volt. Ferencziék közel laktak, és János öccsének, Nicholas Vonneumannak a visszaemlékezése szerint „Ferenczi közeli rokon és családtag volt. Így Freud és a pszichoanalízis az egyik leggyakoribb téma volt az ebédlőasztalnál” (Vonneuman, 1988, 11.).

Ez tehát a tekervényes személyes kapcsolati háló második példája, amiről úgy gondolom, nagyon fontos szerepe van abban, ahogy az ötletek formálódtak, megszülettek és kölcsönösen megtermékenyítették egymást. Például Ferenczi közeli ismeretségben állt a kiváló matematikussal, Fejér Lipóttal és a fizikussal, Ortvyay Rudolfal – utóbbi egyébként szakmát akart váltani, és pszichoanalitikus akart

lenni fizikus helyett, de Ferenczi lebeszélte (Keve, 2009). Ferenczi ezenkívül közeli kapcsolatban állt a Polányi családdal is (akiket számos alkalommal említenek a Freud–Ferenczi levelezésben, gyakran, mint Pollacsek vagy Pollatschek). A Galilei Körön, egy intellektuális hallgatói fórumon keresztül, melynek a vezetői a Polányiak voltak, és ahol Ferenczi számos alkalommal beszélt a pszichoanalízisről, Ferenczi megismerkedett a szintén matematikus Pólya Györggyel, Kármán Tódorral, de találkozhatott Lukács Györggyel vagy akár Rákosi Mátyással is.

Ezek a kapcsolatok vég nélküliek, és gyakran egészen elképesztőek. Minderről írtam *Triad* című könyvemben is (Keve, 2000). A következőkben olvashatunk még néhány hasonló kapcsolatról, melyek érdekesek lehetnek.

Szilárd Leó, a nukleáris láncreakció feltalálója és a Roosevelt elnöknek szóló „Einstein” levél szerzője, mely az atombomba építését céljaul kitzűző Manhattan-projekt elindítója volt, közeli kapcsolatban állt Ferenczi köreivel. 1918-ban Ferenczi kibérelt egy nyaralót a Csorba-tónál Freud számára, aki ott töltötte a nyári a vakációt. Ez a villa Vidoréké volt (Regina és Emil³). Regina a Freund család tagja, Tóni, Emil és Kata testvére – utóbbi Lévy Lajos felesége. Szilárd Leó Vidor Emil unokaöccse volt, Emil testvére, Vidor Tekla volt Leó édesanyja. Szilárd bevallotta, hogy fiatalkori nagy szerelme Lévy Lajos anyósa, Mici volt (Freund Emil felesége) (Lanouette, 1992).

Kármán Tódort az aerodinamika atyjaként ismerjük. Ő alapította a híres Sugárhajtás Laboratóriumot Kaliforniában, és a katonai repülés területén is dolgozott. Az 1930-as években Hermann Göring náci vezető visszahívta Németországba, ahol korábban dolgozott, hogy repülőgépeket tervezzen a német légierő számára. „De én zsidó vagyok!” hártotta el a felkérést Kármán, mire Göring állítólag azt válaszolta „Én döntöm el, ki zsidó és ki nem”.*

1918-ban Kármán a fizika professzora lett Budapesten, de amikor a kommunisták hatalomra kerültek, Hevesy Gyula került a helyére, Kármán pedig közoktatásügyi népbiztos-helyettes lett. Ebben a pozíciójában (Lukács György népbiztossal együtt) ő írta alá Ferenczi egyetemi tanárrá való kinevezését.** Mindez azért is érdekes, mert Kármán Lévy Lajos első unokatestvére volt.⁴

Lévy Lajos Freud és Ferenczi közeli barátja és orvosa volt, apósa, Freund Antal pedig a pszichoanalízis jelentős anyagi támogatója, szintén Freud és Ferenczi jó barátja. Hogy teljes legyen a kép, ne felejtjük el, hogy Freund Antal húga, Regina, Szilárd Leó nagynénje volt.

³ Lásd a Freud–Ferenczi levelezést – 1917. augusztus 8. és 1918. szeptember 10. In: Brabant, Falzeder (szerk.), 2003, 98. o. 2. jegyzet. és 170. o. 3. jegyzet.

* Mások ezt a mondást Karl Lueger egykori bécsi polgármesternek tulajdonítják. (A szerk.)

**A dokumentum eredetije a Magyar Országos Levéltárban található. Fénymásolata, Kármán és Lukács jól olvasható aláírásával, a londoni Freud Múzeumban 2004-ben rendezett Ferenczi-kiállításon is látható volt. Legújabb közzététele és elemzése: Erős 2011. (A szerk.)

⁴ Lévy Lajos anyjának leánykori neve Kármán volt. Kármán Mór, a Mintagimnázium alapítója és Tódor apja a testvére volt.

Még egy utolsó példát szeretnék hozni ezekre a kapcsolati átfedésekre. Neumann János Kurt Gödellel és Paul Bernays-szel közösen alkotta meg az axiomatikus halmazelméletet, a modern matematika e fontos, főleg technikai területét. Gödel a bécsi Wagner-Jauregg Klinika páciense volt, amikor Anna Freud asszisztensként dolgozott ott, Paul Bernays pedig Freud lányának, Annának volt másod-unokatestvére. Elizabeth Young-Bruehl szerint Paul volt az egyetlen férfi, akit Anna megcsókolt kevésbé (vagy többé?) plátói módon (Young-Bruehl, 1998.). Lou Andreas-Salomé Freudnak írt leveléből pedig azt is tudjuk, hogy „Annát elragadta a szenvedély vihara, mégis hazament (arról az összejevetelről, ahová Paul vitte), de ez a tűz soha nem égett ki”

Neumann utolsó írása a halála előtt született 1957-ben (tulajdonképpen a halálos ágyán írta), a *Számítógép és az agy* címmel 1958-ban jelent meg. Ez a cím eszünkbe juthat, ha Ferenczi negyven évvel korábban [kb. 1920] írt matematikai feljegyzéseit olvassuk, melyben az agyat egy számológéphez hasonlítja.

Habár Neumann János könyvét rögtön szabadkozással kezdi, „Nem vagyok sem neurológus, sem pszichiáter, hanem matematikus”, hozzáteszi, hogy „úgy vélem, az idegrendszer mélyebb matematikai tanulmányozásával magát a matematikát is jobban megérthetjük. [...] Talán épp ez változtatta meg azt a szemléletet, mellyel a matematikát és logikát megfelelően nézzük.” (Neumann, 1958, 1.).

És ez a gondolat nem egy misztikustól, hanem a század egyik legnagyobb matematikusától származik. Egyenesen azt gondolhatnánk, hogy ezek a szavak Ferenczi „Matematika” címmel közreadott jegyzeteiből származnak, és ha jól belegondolunk, tulajdonképpen tényleg onnan származnak. Neumann János legjobb iskoláskori barátja Budapesten (Fasori Evangélikus Gimnázium), és jó barátja, illetve kollégája élete további részében Wigner Jenő, a világhírű Nobel-díjas kvantumfizikus volt. Wigner számos eredményéről ismert, így filozófiai elképzeléseiről is, melyeket többek között „A matematika ésszerűtlen hatékonysága a természettudományokban” című írásban fejtett ki (Wigner, 1960). Hozzátette, hogy a világegyetem a matematika szabályszerűségei szerint működik, ahelyett, hogy kaotikus lenne. És milyen rendkívüli gondolat, hogy ezek a szabályok olyan egyszerűek, hogy egy középiskolás számára is érthetőek! Ehhez hozzá kell tennem, hogy ez azért lehetséges, mert egyes magyar középiskolák, mint például a Fasori Gimnázium kivételes színvonalon működtek és működnek ma is.

A magyar középiskolák színvonala releváns tényező történetünk szempontjából. Neumann János (az elektronikus számítógép atyja), Wigner Jenő (Nobel-díjas fizikus), Harsányi János (közgazdaságtudományi Nobel-díjas), és Herzl Tivadar (a cionizmus megalapítója), mind a Fasori Gimnázium tanulói voltak.

Ez az egyenlő esélyekről szól. A Piarista Gimnázium szintén nevelt Nobel-díjasokat, így Oláh Györgyöt és Hevesy Györgyöt, akik mindketten a kémiában jeleskedtek. A Kármán Mór által alapított mintagimnázium, nem csak az alapító fiát, Kármán Tódort tudhatta növendékének, hanem Teller Edét (a hidrogénbomba feltalálóját), Polányi Mihály kémikust és filozófust, Kürti Miklós fizikust (mindket-

ten a Brit Akadémia kiválóságai voltak), és a brit birodalom két lordját, Balogh Tamás és Káldor Mihály közigazdászokat.

Marx György így idézi Wigner szavait (Marx, 1997, in 2000, 240.):

„Vannak jelenségek, amit a fizika nem képes leírni. Ilyen dolog az élet, az értelem, a tudat. Ebbe beletörődni olyan, mintha nem vennék figyelembe a gravitációt. De a gravitáció létezik, és élet létezik. Itt vagyok, örömet és vágyat érzek. Azt szokták mondani, hogy a fizika törvényei az emberre is vonatkoznak, az érzelmek pedig érdektelenek. Ezt nem tudom, elfogadni! Meg vagyok győződve, hogy az események menetét a tudat éppúgy befolyásolja, mint a gravitációs erő.”

Remélem, nem én vagyok az egyetlen, aki ezek mögött a szavak mögött Ferenczi hatását véli felfedezni.*

Semmi kétség, hogy Wignernek ismernie kellett Ferenczit Neumann és Ortvay révén, és kétségtelen az is, hogy Ferenczit befolyásolta Neumann (és a közvetítésével mentora, Fejér Lipót) a „Matematika” töredék megírásakor. Amikor Ferenczi írása megszületett, Neumann mindössze tizenhét éves volt, de már akkor matematikai zseninek tartották, és a budapesti egyetem matematika doktoraként emlegették.

Eddig elsősorban Ferenczivel és magyarországi kapcsolataival foglalkoztam, írássom azonban nem csupán erre korlátozódik. Jung és Pauli kapcsolata határozottan fontos, és ismertebb is, mint a Ferenczi-központú kapcsolatok. A kettő azonban nem független egymástól. Jung és Ferenczi korai kapcsolata jól ismert, és nem igényel különösebb magyarázatot. Neumann és Pauli nem csak a fizika területén voltak fontos szakmai társak, hanem személyes életükben is, Pauli Neumannt bízta meg pénzügyei kezelésével az Egyesült Államokban, Neumann és Wigner állandó kapcsolatban voltak az Ortvayval váltott levelek révén, néhány Ortvay–Ferenczi levél fenn is maradt, és Ortvay Pauli apjának, az orvosprofesszornak páciense volt. A személyes szálak olyan sok helyen fedik át egymást, hogy az már egy sűrűn szőtt pókhálóhoz hasonlít.

Most sokkal általánosabb dolgok felé veszem az irányt. A lélek, az anyagi világ és a metafizika közötti összefüggések keresése nem új keletű dolog – tulajdonképpen ez már ősi foglalkozás. Ez pontosan az, amit a primitív népek vagy az alkimisták tettek. Véletlenül van egy visszacsatolás Ferenczihez: híres „kölcsonös analízis” Elizabeth Severn az Alkímiai Társaság tagja volt, és tanulmányt is írt alkímiából, „metafizikusként” definiálta magát.

A pszichoanalízis és miszticizmus (főleg a kabbala) közti kapcsolatról írt Bakan (1965), Berke (1996) és Jung is számos tanulmányában.

---

* Wigner esetében érdemes egy ennél közvetlenebb szállal is számolni, hiszen ő Polányi Mihálynak volt a doktorandusza Berlinben, és jó barátok maradtak mindvégig. Polányiról pedig jól ismert, hogy a legkésőbb a harmincas negyvenes évektől kifejezetten foglalkoztatták a szinkronicitás illetve az érzékszerven kívüli észlelés problémái. (A szerk. megj.)

Az a hír járja, hogy a tizenhatodik és a tizennyolcadik század közötti időkben két olyan könyv volt, ami egy zsidó család könyvespolcáról sem hiányozhatott. Az egyik a bölcs Solomon Almoli könyve, az Álomfejtés vagy *Pitron Halomot*, a másik pedig a *Zóhár*, vagy a Ragyogás könyve, melyet a tizenharmadik században írt a spanyol kabbalista, Moses de León. Egy tizenharmadik századi vélemény szerint a *Zóhár* egyenesen Isten pszichoanalízise. Moses de León óta legtöbbször nem tud semmit Istenről, de annál többet önmagáról, így a könyvet sokkal inkább nevezhetnénk „az Ember” pszichoanalízisének.

Gershom Scholem a következőt írja a *Zóhár*ról:

„...a kabbala fő mondanivalója abban áll, hogy megvilágítja a zsidóság „történelmi pszichológiáját”. Itt minden individuum teljesség. És ez a megigézés eredete, amit a kabbala fő szimbóluma birtokol a történész számára nem kevésbé, mint a pszichológusnak”. (Scholem, 1988, 239.)

Scholem a kabbala legelső akadémikus tudósa volt. A kabbala professzora volt a jeruzsálemi egyetemen, később az egyetem dékánja, és az izraeli tudományos akadémia elnöke. Fiatalkorában jó barátja volt Sigmund unokahúgának, Toni Freudnak (Scholem, 1977), később pedig egy Freud rokont vett feleségül, Fanyát. Az ötvenes években közeli kapcsolatba került Junggal és a fizikus Wolfgang Paulival, és gyakran résztvevő volt Jung Eranos-előadásain.

A kabbala részben szintén a számokról szól: van egy aspektusa, amit *gemátriának* hívnak, és amit úgy írhatnánk le, mint a számmisztikát. Különleges és mágikus számokkal, egész számokkal, a betűk számértékével és a számok verbális megfelelőivel foglalkozik. A héber nyelvben a betűk számokat is jelentenek, így bizonyos betűkombináció kódolhat egy szót, vagy (mert nincsenek magánhangzók), több szót vagy számot. Hasonlóképpen, minden szám egy szó kódja lehet. Mindez sok lehetőséget kínál rejtett jelentésekre, ami az ebben hívó számára, remek inspiráció. Például a kabbala héber szó gematria-értéke 137. Ez vagy egy ehhez nagyon hasonló szám „a fizika mágikus száma” (a finomszerkezeti állandó, melynek értéke 137.036).

A következőkben a fizika és miszticizmus és a fizika és a lélek közötti kapcsolatról szeretnék beszélni. Ehhez azonban röviden szót kell ejtenem a kvantumfizikáról.

A kvantumfizika az apró dolgok viselkedéséről szól. Ez a valaha létezett elméletek közül a legsikeresebb, a legpontosabb és a legalaposabban ellenőrzött, mindama elméletek között, amelyek valaha léteztek. Nem ezoterikus, hiszen mindennapi jelenségekről van szó. A modern világban ezekkel folyamatosan szembesülünk életünkben. A kvantumfizika mégis ellen- intuitív (counter-intuitive). *Nem* oksági vagy determinált.

A megfigyelő és a megfigyelés tárgya szoros közelségben vannak. A kvantumfizika szerint minden diszkontinuus, a világegyetem szemcsés szerkezetű, és ha egy diszkrét szinten számottevő változás történik, onnantól kezdve az egésze

vonatkozó szabály is változik. Az univerzum „megismerhetősége” korlátozott, nem csak a megfelelő eszközök hiányában vagy az emberi intelligencia korlátai miatt, hanem a saját természete miatt is.

Ezek a megfigyelés és a matematika eredményei. Habár mindez úgy hangzik, mintha egyenesen a kabbalából vagy más misztikus írásból származna – ez az a vád, amitől a fizikusok sem menekültek meg a harmincas években. Talán tréfásan, talán nem, úgy hivatkoztak a müncheni egyetem fizikai intézetére Arnold Sommerfeld vezetése idején (aki nem volt zsidó) mint „a számmissztika intézetére”, és úgy írták le az optikai spektrum sajátosságát, mint kabbalisztikus jellemzőket. A fizika legnagyobb rejtélyének azt tartották (és talán még tartják is), hogy a finomszerkezeti állandó miért közelít a 137-hez, mint egész számhoz, a fizika mágikus számához.

Az egyik oldalon mély kapcsolat van a kvantumfizika és a matematika között, míg a másikon a lélek és a pszichoanalízis között.

A kvantumfizika híres kérdése a mérés problémája. Ez arra reflektál, hogy a kvantumfizikai megfigyelésben a megfigyelő és annak tárgya teljesen egybeesnek, innentől kezdve a megfigyelő hat a tárgyra és fordítva, így soha nem tudhatjuk, mi történt „valóban”, és mi történt volna a megfigyelés hiányában.

Továbbá maga a megfigyelés az, amitől az esemény maga valóságossá válik. A megfigyelés az, ami a kvantum lehetőségét konkrét aktualitássá teszi: ez a felismerés pedig nem másnak köszönhető, mint Neumann Jánosnak.

Wigner volt az, aki úgy vélte, hogy a tudat hozza létre a jelen világot. Így a kvantumfizika azt tanítja nekünk, hogy az anyagi világ és a tudat világa alapjaikban függenek össze, és hogy a megfigyelő és a megfigyelt – egymásra gyakorolt hatásuk következtében – egy rendszerként értelmezhetők.

Lehet az véletlen, hogy a nagyon hasonló fizikai és pszichoanalitikus elképzelés főszereplői szoros kapcsolatban álltak egymással?

A mérési probléma és a pszichoanalízis közötti párhuzam nem tűnt el a fizikusoknál. Niels Bohr, a kvantumfizika megteremtője így írt 1932-ben: „...szükséges figyelembe venni a mérési eszköz és a megfigyelés alatt álló tárgy közötti interakciót az atomfizikában, mert ez szoros analógiában van a pszichológiai analízis nehézségeivel.” (Bohr, 1932, 458.)

Szeretném röviden megemlíteni a nagyszerű tizenkilencedik századi matematikust, Cantort, aki megalkotta a végtelen matematikáját. A végtelenekeket tanulmányozta – többes formában, és felfedezte, hogy többféle végtelen számosság vagyis transzfinit végtelen létezik. A végtelenek megkülönböztetésének vizsgálata Isten természetének tanulmányozásába fordult át (lásd pl. Aczel, 2000). És ő is valami kabbalista féle volt. A szimbólum, amit a végtelennek adott – és amit ma is univerzálisan használunk –, a héber ábécé első betűje, az alef, az „a” betű, ami az egyes számot is jelöli, és ami a kabbalában a végtelen természetet és Isten egységét jelképezi. Sajnos Cantort kevesen ismerték el a maga korában, azonban ma az egyik legnagyobb matematikusnak tartjuk, aki krónikus depresszióban szenvedett és elmeegógyintézetben halt meg.

Ha a kvantumfizika összes problémája nem lenne elég, Gödel, akit Neumannal kapcsolatban már említettem, a harmincas években arra a megállapításra jutott, hogy minden matematikai rendszer „nem teljes” és következetlen. Szóval még a matematikában sem létezik egy abszolút teremtő erő. Gödel bizonyítéka egyenesen a kabbalából származik: az általa kidolgozott technikát ma Gödel-számozásként ismerik. Akárcsak a kabbalisztikus szövegekben, ahol a héber betűk egyszerre jelölnek szavakat és számokat, így kétféle üzenet lehet kódolva, illetve dekódolva ugyanabban a „szövegben”. Gödel a számokat, mint matematikai szimbólumokat, és mint önmaguk reprezentációit használta, így ugyanazokkal a szimbólumokkal „egyidejűleg” két állítás alkotható meg. Ilyen módon, képes volt matematikai „mondatokat” alkotni, ami egyszerre jelöl valamit és annak ellentétét. Gödel Einstein jó barátja volt életének utolsó 20 évében. Neumann János szerint Gödel volt a legnagyobb logikai gondolkodó Arisztotelész óta. Kétségtelenül misztikus volt, és mint Cantor, őt is mentális betegség tette tönkre, pszichotikussá vált, és pszichiátrián halt meg.

Térjünk vissza Wignerhez! Karl Pribram, a pszichológia és a kognitív tudományok professzora írja:

„Wigner egy alkalommal megjegyezte, hogy a kvantumfizikában többé nincsenek megfigyelhetők vagy megfigyelések. Kőtekedve megkérdeztem, ez azt jelenti, hogy a kvantumfizika valójában pszichológia, és erre a pimaszságra mogorva választ vártam. Ehelyett Wigner arcán a megértés boldog mosolya jelent meg, és azt válaszolta, igen, igen, pontosan így van. Ha valaki valóban a redukív ösvényen kíván elindulni, a pszichológiához érkezik, nem a részecskékhez. Valójában a matematika, mint pszichológiai nyelv az, ami a fizika nyelve” (Pribram, 2003, 82.)

Más szavakkal a fizika pszichológia, mert a fizika matematika, és a matematika pszichológia.

Ahogy korábban már említettem, Wigner úgy vélte, hogy a világegyetem olyan matematikai szabályoknak megfelelően működik, melyeket egy középiskolás diák is könnyedén megértene. Ha a matematika az emberi elme szüleménye, miért vesződik az univerzum azzal, hogy kövesse? Lehet, hogy az univerzum leképeződése az emberi elmében? Ez nem hangzik se többnek, se kevesebbnek, mint misztikának...

Vajon nem ugyanezt a kérdést tette fel Ferenczi, sokkal helyénvalóbban, a „Matematika” című feljegyzéseiben, amikor azt kérdezte: „A matematika külső vagy belső percepció?” Ferenczi saját maga adja meg a választ az ősi kérdésre, „Mi a valóságos?”. Matematikai töredékeiben ezt írja: „A külvilág valóságosságának bizonyítéka: az introspektíven megszerzett (*a priori*) matematikai törvényszerűségek érvényesnek bizonyultak a 'külvilágra' vonatkoztatva is hitelesek.” (1955, 187.).

És ezzel elérkeztünk a fizika-lélek problémához. A modern fizika a matematikába torkollik – „csak” egyenletek. Amikor egy elmélet, mint például a kvantumelmélet, működik, nincs vita az egyenletekről. Nem mondanak ellent a tapasztalatnak.

Működnek, előrejeleznek, hasznosak. Dolgot építhetünk fel belőlük, atombombát és tranzisztort, kompakt lemezlejátszót és televíziót, stb. De vannak mélyebben gyökerező viták arról, hogy ezek az egyenletek mit „jelentenek”, ha bármit, milyen maga a valóság, ha egyáltalán van a valóságnak jelentése. Ezek olyanok, mint a valósi viták, és mint a vallás, melyet emberi szükségletek idéznek elő bennünk.

Az embernek képeket kell tennie az egyenletekbe. És honnan jönnek ezek a képek, ha egyszer a mindennapi dolgok mögé nézünk? Ezek csak belülről jöhetnek, archaikus, archetipikus, spirituális, transzcendentális, numinózus, misztikus képek. Természetesen néhányan úgy vélik (például Bohr), hogy nincs szükség ilyen képekre, mert az egyetlen valóság az egyenlet, és nincs értelme arról beszélni, mi az, ami „valóban” történik. De a legtöbb ember számára ez a helyzet lélektanilag tarthatatlan. Képekre van szükségük. „Valóságra” van szükségük. Einstein egyike ezeknek. Ismert írása az *Alte*-ről (Isten), aki nem kockázik, és úgy vélte, *Alte* misztikus, de nem gonosz.

Einstein nem tudta elfogadni, hogy a kvantumelmélet mögött ne létezne még egy réteg, valami, ami még felfedezésre vár. Erre nem volt semmi bizonyíték, csak amit belül érzett. Nem tudta elfogadni, inkább spirituális, mint fizikai okból kifolyólag, hogy a világegyetemben nincs determinizmus. Híres és hosszantartó vitája volt Bohr-ral, nem a kvantumfizika egyenleteiről, hanem ezek jelentéséről. Egy 1935-ben írt híres tanulmányban (melyre gyakran EPR-ként hivatkoznak) Einstein leírt egy gondolat kísérletet, melyben két elektron engedelmeskedik a kvantumelméletnek, ami egy olyan „nyilvánvalóan” nevetséges eredményhez vezet, ahogy Einstein írja, „nincs a valóságnak olyan ésszerű definíciója, melytől elvárható lenne, hogy ezt megengedje” (Einstein, Podolsky, & Rosen, 1935, 777.).

Könnyen elkábíthat minket az említett nem létező „ésszerű definíció”, különösen, ha hozzáteszem, hogy úgy harminc évvel ezelőtt, Einstein egyértelműen tévedett mind kísérletileg, mind elméletileg. Így megállapíthatjuk, hogy egy olyan világban élünk, ahol a valóságnak nincs *ésszerű definíciója*.

Vagy, ahogy Amir Aczel tudományos író és matematika professzor írja, „Isten nem kockázik, és miért nem? – elvégre előre tudja minden dobás eredményét” (2002, 106.).

Ferenczi idejében volt, amikor nagy változás történt, a fizika a matematikára redukálódott és a „megértés” pszichológiai probléma lett. Ahogy Ferenczi írja matematikai feljegyzéseiben, az egyenletek mögött álló magyarázatok a belső világ tükrözéséből, vélekedésekből, jungi archetípusokból, vallásos képek maradványaiából, metafizikai előítéletekből, és spirituális prekonceptiókból fakadnak.

Ferenczi tehát előrelátja mindezt, amikor ezt írja: „Úgy tűnik, a matematikus képes megfigyelni saját metapszichikai fizikai folyamatait, megtalálni az elme működésének képleteit... a külvilágba projektálja őket, és hisz abban, hogy tanul a külső élményekből.” (1955, 195.)

Mindenkiben – de főleg a nem-vallásos emberekben – létezik az a mély pszichológiai igény, hogy legyen valamiféle, akárcsak egyetlen elmélet, állandó,

alapvető, változatlan a világegyetemben. A fizikusok megállás nélkül ilyen elvek után kutatnak, melyek egyrészt egyszerűek, másrészt igazodnak az emberi lélek igényeihez. És igen, vannak, akik egyetérténe azzal, hogy ez a fajta keresés a vallás helyettesítésére irányul.

Egy ilyen igazság: hit az anyagmegmaradás törvényében. A fizikusok úgy ragaszkodnak ehhez, ahogy a vallásos vakbuzgók a saját „igazságaikhoz”. Minden mostani és majdani elmélet magában foglalja saját ellentétét is, de az ilyen „eretnek” javaslatok állandóan növelik az (pszichológiailag irányított) ellentétek óriási fokát, és idáig mindig ki lettek löve. Ilyen volt a harmincas években Pauli nagy felfedezése, amellyel megmentette az anyagmegmaradás törvényét, mégpedig egy új részecske, a neutrínó létezésének felfedezésével. Ez szinte kabbalisztikus felfedezés volt: egy „valóságos” részecske mennyiség és töltés nélkül. A neutrínó létezése még harminc évig csak kívánság maradt, de az ötvenes években sikerült kísérletileg bizonyítani.

Az energiamegmaradás törvénye egyelőre biztosnak látszik. De az úgynevezett természeti állandók – azok a számok, melyekről feltételezzük, hogy időtől és tértől függetlenül megtartják értéküket, mint például a gravitációs állandó – nagy veszélyben vannak. A fizika korában élünk, amikor a természeti konstansok állandósága rendszeresen kérdésessé válik. Több száz éven keresztül elfogadtuk, hogy a fény sebessége állandó, Michelson, a Clark Egyetem előadója ezt a tényt klasszikus kísérlettel támasztotta alá. Ha elfogadjuk eredményét, miszerint a fény sebessége állandó, ez ahhoz a bonyodalomhoz vezet, amit relativitáselméletnek nevezünk, de emiatt a kísérlet miatt, és mert a relativitáselmélet olyan dolgokat jósol meg, amelyek mérhetők, és mert teljesen kielégítő, hogy létezik ilyen formula, alapvető konstansok, elfogadjuk a fénysebesség állandóságát minden bonyodalommal együtt. De legyünk óvatosak! Az elmúlt néhány évben a Hubble űrteleszkóp azt mutatja, hogy a fordított finomszerkezeti állandó, a 137, a fizika mágikus száma más értékkel rendelkezhetett a múltban. Ami valószínűleg azt jelentené, hogy a fénysebesség az univerzum korai napjaitól változásban van.⁵

Az emberek manapság azért küzdenek, hogy megtalálják az indokot, miért is nincs ez így. A fizika története hemzseg a hasonló periódusoktól, amikor rendkívül nagy leleményességgel próbáltak különböző megmaradási törvényeket menteni. De néha az új információk nem adnak lehetőséget, csak azt, hogy feladjuk ezeket a fél-vallásos vélekedéseket. És amikor megpróbálkozunk ezekkel, és úgy tűnik, hogy ezek a belső képek helytelenek, hatalmas pszichológiai árat fizetünk értük.

A szimmetria hasonló, félig vallásos területnek tekinthető. A lelkünk követeli ezt. A legtöbb alapvető fizikai kutatás ilyen vagy olyan módon, de a szimmetriát kereste. Létezik bennünk egy igény arra, hogy a szimmetria alapvető.

---

⁵ Ha a finomszerkezeti állandó változik, akkor egynek vagy többnek a h , c , vagy e közül változnia kell (ezek a Planck-állandó, a fénysebesség és az elektron töltése). Az elméleti szakemberek szerint a c változása valószínűbb, mint a másik kettőé.

A szimmetria egy formája a paritás. Ennek elméleti háttere – a paritás megmaradás törvénye – nem máshoz, mint Wigner Jenő nevéhez köthető a harmincas években. A paritás nagyon elemi, ugyanakkor egyszerű szimmetria. Eszerint ami az univerzumot illeti, a bal és jobb egyenlők. Ez nagyon termékeny eredmény. Ezért okozott nagy megdöbbenést, amikor kísérletileg bizonyították, hogy a szimmetria nem alapvető, és gyakran nem folytonos. Paulit ez a felismerés mélyen érintette; néhányan azt mondják, a pszichológiai hatás pusztította őt el. Az egyik legutolsó levél, melyet Jungnak írt, erről a kataklizmaszerű eseményről szólt.⁶ „Meg kell próbálnom magyarázatot adni a tükörszimmetriáról, a fizika és a pszichológia különös elegyéről” – írta Jung. Ugyanebben a levélben alkotta meg Pauli a később híressé vált frázist: „Most már világos, hogy Isten mégiscsak gyenge balkezes”.

Pauli hat hónappal később halt meg, nem volt további kapcsolata Junggal. Halálos ágyán Pauli azt mondta, bárcsak még egyszer utoljára beszélhetne Junggal. Habár csak 57 éves volt, Pauli tudta, hogy a kórtermet nem hagyja el élve. Miért? Egyik látogatójának említette, hogy a kórterem száma 137, a híres, misztikus és mágikus fizikai száma, amiről úgy gondolta, ez egy belülről származó jel.

Mivel a fejezet címe „Fizika, metafizika és pszichoanalízis”, három idézettel szeretném zárni írásomat, melyet a könyvem borítóján is feltüntettem.

Az első a fizikusomtól: „Kétségeim vannak, hogy a zsidó miszticizmus alapvetően különbözne a nem-zsidótól – engem a miszticizmus általában érdekel” (Pauli. Idézi Keve, 2000, 257.)

Egy idézet a metafizikustól: „...a kabbalisztikus út nem más, mint a lélekben egyesülő matematikai és természettudományos elvek embere” (Abulafila. Idézi Scholem, 1988, 153.)

És a pszichoanalitikustól: „...az a meggyőződés, hogy a természettudományos fogalmak alkalmazása a lélektanra és a lélektani fogalma bevitele a természettudományokba elkerülhetetlen és rendkívül termékenyítő is lehet” (Ferenczi, 1924, in 1997, 11.)

Kovács Petra fordítása

---

⁶ 76P levél, 1957. augusztus 5-i dátummal, in Meyer (2001).

IRODALOM

- ACZEL, A. D. (2000). *The Mystery of the Aleph*. New York: Four Walls Eight Windows.
- ACZEL, A. D. (2002). *Entanglement, the Greatest Mystery in Physics*. New York: Four Walls Eight Windows.
- BAIR, D. (2003). *Jung: A Biography*. New York: Little, Brown.
- BAKAN, D. (1965). *Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition*. New York: Schocken Books, 1991.
- BERKE, J. H. (1996). Psychoanalysis and Kabbalah. *Psychoanalytic Review*, 83:849-863.
- BOHR, N. (1932). *Light and Life*. International Congress on Light Therapy, Koppenhága, 1932. augusztus 15. lásd még: *Nature*, 131:458, 1933.
- BRABANT, E.–FALZEDER, E. (szerk.) (2003). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. II/2. kötet, 1917–1919*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó.
- EINSTEIN, A., PODOLSKY, B., & ROSEN, N. (1935). Can quantum-mechanical description of reality be considered Complete? *Physical Review*, 47:777.
- ERŐS FERENC (2011). *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- FERENCZI S. (1899). Spiritizmus In: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997, 27-34.
- FERENCZI S. (1918). A mechanika lelki fejlődéstörténete. Kritikai megjegyzések *Ernst Mach* egy tanulmányához. *Nyugat*, 1918, 11(2): 487-494.; Legújabbban, in: Erős F. (szerk.), *Ferenczi Sándor [válogatott írások]*. Budapest: Új Mandátum, 2000, 198-203.
- FERENCZI S. (1924). *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Első magyar megjelenés (a Bevezetés dátuma: 1928) Pantheon, Budapest, é.n. [1929]. Legújabbban: (1929. évi kiadása alapján) Budapest: Filum, 1997.
- FERENCZI S. (1955). Mathematics [c. 1920]. Ford. Bálint Mihály. In: Bálint M. (szerk.), *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 183-196). London: Hogarth Press, (reprint kiadás, London: Karnac, 1994). [Eredeti kiadás: *Bausteine zur Psychoanalyse. Band. IV. Gedenkartikel, Kritiken und Referate, Fragmente, Bibliographie, Sachregister* (pp. 192-208). Leipzig-Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1938 (reprint kiadás, Bern: Huber, 1964).]
- FREUD S. (1900). *Álomfejtés. [Die Traumdeutung]*. Budapest: Helikon, 1986; 1997.
- FREUD, S. (1911). Levél Ferenczi Sándorhoz (1911.05.11.). In: E. Brabant, E. Falzeder és P. Giampieri-Deutsch (szerk.), *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. I/1. kötet, 1908-1911* (pp. 399-400). Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2000.
- GOMPERZ, T. (1866). *Traumdeutung und Zauberie*. Vienna: Vortrag
- JUNG, C. G. (1949). *C. G. Jung's letter to Virginia Payne*, 1949. július 23. <http://des.emory.edu/mfp/jamesjung.html> (2013.11.30.)

- JUNG C. G. (1968a). Individual dream symbolism in relation to alchemy. In *Collected Works of C. G. Jung*, Vol. 12. (2. kiadás), 39-46., New Haven, NJ: Princeton University Press.
- JUNG C. G. (1968b). Dream 26. u.o. 172.
- JUNG C. G. (1968c). Dream 17. u.o. 138.
- JUNG C. G. (1968d). Psychology and Religion. In *Collected Works of C. G. Jung*, Vol. 12. (2. kiadás), 24. New Haven, NJ: Princeton University Press.
- KEVE, T. (2000). *Triad: The Physicists, the Analysts, the Kabbalists*. London: Rosenberger & Krausz.
- KEVE, T. (2009). Ferenczi és Ortway – „két miskolci fiú”. *Thalassa*, 2009, 20(1):69-78.
- LANOUILLE, W. (1992). *Genius in the Shadow, a Biography of Leo Szilárd, the Man Behind the Bomb*. New York: Maxwell Macmillian International.
- MACH, E. (1886). *Analyse der Empfindungen*. Jena: Verlag Gustav Fischer
- MARX GY. (1997). *A marslakók érkezése: magyar tudósok, akik Nyugaton alakították a 20. század történelmét*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000.
- MEYER, C. A. (szerk.) (2001). *Atom and Archetype – The Pauli / Jung Letters 1932-1958*. New Haven, NJ: Princeton University Press.
- MOREAU-RICAUD, M. & MÁDAI, G. (1991). Sandor Ferenczi les années de lycée (1882-1890). [Sandor Ferenczi, the high school years]. *Revue Internationale d'Histoire de la Psychanalyse*, 4: 659-669.
- NAGY F. (szerk.) (1987). *Neumann János és a „magyar titok” a dokumentumok tükrében*. Budapest: Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár.
- NEUMANN J. (1958). *The computer and the brain*. New Haven, CT: Yale University Press. Magyarul: *A számológép és az agy*. Budapest: Gondolat, 1964.
- POPPER-LYNKEUS, J. (1899). *Die Phantasien eines Realisten*. Dresden: Carl Reissner.
- PRIBRAM, K. (2003). *Proceedings of the Conference Towards a Science of Consciousness*. Prága, 2013. július 6-10.
- SCHOLEM, G. (1977). *Von Berlin nach Jerusalem*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHOLEM, G. (1988). *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York: Schocken Books.
- VONNEUMANN, N. (1988). *John von Neumann as Seen by His Brother*. Washington, DC: Library of Congress. Magyarul: John von Neumann általános emberi vonásai. *Fizikai Szemle*, 1990, 40(1):13-16.
<http://wwwold.kfki.hu/fszemle/archivum/fsz9001/vneum9001.html> (2013.12.16.)
- WIGNER E. (1960). The unreasonable effectiveness of of mathematics in the nature sciences, *Communications in Pure and Applied Mathematics*, 13:1-14.
- YOUNG-BRUEHL, E. (1998). *Anna Freud*. New York: Macmillian.

Egy matematikus megjegyzései Hermann Imre „Lélek és tér” koncepciójához

Surányi László

A matematikus, aki a matematikát a szó valódi értelmében értelmes tevékenységnek ismeri, örömmel olvassa Hermann Imrénél, hogy „az értelem az a belső vezérfonal, amely a szellemi folyamatokat összekapcsolja, az értelem a személyes-lelki folyamatosságot jelenti”. És – nem csak matematikusok között szerzett – tapasztalatból tudja, hogy Hermann jó okkal különíti el az értelmes gondolkodástól a szellemilelki (és testi) élet folytonosságából *kiszakadt* gondolkodást.¹ A matematika értelmét kutató olvasó öröme csak nő látván, hogy Hermann nem áll meg ennél a megállapításnál, hanem behatóan foglalkozik a gondolkodáslélektan kérdéseivel, igényesen – a kettős egzakttság igényével – vegyítve az analógiás és az analitikus-tudományos gondolkodást. Ennek jegyében külön tanulmányokat ír a matematikába forradalmi újításokat hozó kutatókról, köztük Bolyai Jánosról. E tanulmánya a Hermann hagyatéék gondozóinak jóvoltából most újra meg is jelent.²

Ahol ilyen izgalmas kérdések merülnek föl, ott az olvasó vitakedve is megnő. Így például két oldalról is kérdéses a számomra, hogy jogosan párosítja-e Hermann a gondolkodást mint célirányos aktust az egyenesvonalú, az ösztönéletet pedig a görbe (örvénszerű, spirális) mozgással. Mindenképp pozitív lépés, hogy Hermann megpróbálja az egyenest és a görbét (spirált, kört stb.) a személyen belüli történésekkel kapcsolatba hozni. De az egyenesvonalú mozgás nem feltétlenül célirányos mozgás – a gondolkodásban sem. Sokszor épp ellenkezőleg (és nem csak a fizikában) a *tehetetlenség* jele. És kérdéses az is, hogy a gondolkodás „görbéit” jogos-e, lehető-maradékaltanul az ösztönéletre visszavezetni. Ahol Fechner *Extreme sese tangunt* c. cikkét említi, amely szerint a véges kör csak véges képe a végtelen körnek (45, 71),

---

¹ Hermann Imre, *Gondolkodáslélektani tanulmányok. (A gondolkodás függőségei. Elszakadás-elmélet.)* Ford. Berényi Gábor, in uő, *Gondolkodáslélektani tanulmányok*, Animula, Budapest, 2011. 233.

² Hermann Imre, *Bolyai János – Egy gondolat születésének lélektana*, Animula, Budapest, é.n. (Eredetileg 1945-ben jelent meg.) Írások e tanulmány egy fejezetének hatására született. Közben megjelent egy újabb Hermann-kötet, benne egy tíz évvel későbbi és rövidebb Bolyai-tanulmánnyal: *Az alkotó és a szkizoid-hibátlan gondolkodás Bolyai János matematikai értekezése alapján*, in Hermann Imre, *Kreativitás és alkotás – Pszichoanalitikus tanulmányok*, ford. Berényi G., Animula, Budapest, é.n. 200-213. (A tanulmány eredetileg 1959-ben jelent meg, németül.) Ahol szükséges, erre a tanulmányra is reagálni fogok. A két tanulmányra zárójelben, az évszám (45, ill. 59) és utána az oldalszámmal hivatkozom.

[folyt. a köv. oldalon]

rögtön eszünkbe jut Cusanus, aki szerint a végtelenben görbe (kör) és egyenes egybeesik.³ Ha megpróbálnánk ezt lefordítani Hermann gondolatmenetére, akkor gondolkodás és ösztönmozgás azonosságához jutnánk. S akkor az az izgalmas kérdés merül fel, hogy mit jelent itt a végtelen? És mi oldódik fel ott miben? Nyilván nem a gondolkodás az ösztönmozgásban, hiszen ez az örület leírása volna. De akkor mi az, ami képes a gondolkodásban feloldani az ösztönmozgást? Van ilyen? Vagy talán jobb azt kérdeznünk, hogy mi az az örülettel ellentétes, tisztább létforma, amiben gondolkodás és ösztönélet is feloldódhat? Erre három, konvergáló választ tudok: a *nyelv*, ami Tábor Béla szerint gondolat és indulat házasságából születik, s mint ilyen erotikus aktus⁴, az *öröm*, ami Szabó Lajos szerint „a végtelen egyik fedőneve”⁵, és a *szerelem*.

Ami viszont közelebről Bolyai János lelki életének és geometriájának viszonyát illeti, ennek elemzése már nem csak ilyen izgalmas kérdéseket vet fel. Letagadhatatlan a hiányérzetünk: a patológikus vagy annak tartott lelki tünetek és a kultúrtörténeti fejtegetések között elvész Bolyai *géniuszának* érzékeltetése. Pedig Hermann gondolatmenete egy ponton ezt nagyon is lehetővé tenné. Írásom tárgya ennek a

---

[2. jegyz. folyt.] Hermann *diagnóziisaival* nem feladatom foglalkozni. Csak annyit jegyzek meg, hogy mindenképp úttörő vállalkozásán belül ezt látom a kérdéses pontnak. Például Bolyai esetében azért, mert olyan „életrajzi tényeket” is használ, amelyekről ma már tudjuk, hogy pusztán inszINUÁCIÓK. A későbbi tanulmányban ezek egy részét már nem is említi. De továbbra is túlnyomórészt a katonai fölötteseitől származó beszámolók, leírások alapján állítja, hogy Bolyai *kezdetől* szkizofréniával küzdött, s ez még első zseniális eredményei előtt kitért rajta. E leírásokat – csakúgy, mint a már összeomlott és valóban a bomlás tüneteit is mutató Bolyai „visszaemlékezéseit” – kérdés és elemzés nélkül elfogadja. Pedig érdemes volna a *teljes* szituációt figyelembe venni. Adott egy kitörően tehetséges, a katonai szellemtől idegen családból való ifjú. Mind ő, mind a tehetségét hamar felismerő apja messze környezetük színvonalá fölé állnak (apja nemcsak matematikában), ami mindenképp egyfajta elszigeteltséget jelent. Ez a nyilván túlérzékeny ifjú később a tehetségével, sőt lángelméjével semmit kezdeni nem tudó katonai környezetben kénytelen élni. Már ez is kudarc: apja jó barátja, Gauss nem fogadja, így nem tud a tehetségéhez méltó német egyetemen tanulni! A tehetségéhez legkevésbé sem adekvát környezetben nem találja a helyét, elégedetlen és ebből konfliktusai származnak. De hogyan is tudna a katonai rend mit kezdeni vele? Arra alapozni egy diagnózist, amit ilyen helyzetben az adottságaival, az öt foglalkoztató kérdésekkel nyilvánvalóan tisztában nem levő katonai környezet mond róla – erősen kérdéses vállalkozás. Főleg, miután a fiatal, még alkotó erejében meg nem tört Bolyainál nyilvánvalóan nüanszokról, egy nagyon bomlékony egyensúly meglétéről vagy nem létéről van szó. Hermann diagnózisának pontosításával ennél közelebről nem (felkészült-ség híján sem) foglalkozom.

³ És egybeesik a végtelen háromszöggel is. Nicolaus Cusanus, *A tudós tudatlanság*, ford. Erdő Péter, in Erdő Péter (szerk.), *Jövönket építjük – Emlékkönyv az Esztergomi Papnövendékek Magyar Egyházirodalmi Iskolája fennállásának 150. évfordulójára*, é.n. (1982?), 84skk.

⁴ „A nyelv logosz és indulat [...] egymásra hatásából fakad; erotikus aktus önmagunkban is, nemcsak a dialógusban. Egy maszkulin és egy feminin elem egyesülése.” Tábor Béla, *Östörténeti jegyzetek*, kéziratban.

⁵ Szabó Lajos, *Tény és titok*, medium, Veszprém, 1999, 335.

pozitív kezdeménynek a kiemelése és körüljárása, ezért a kritikai pontokat csak egy, Hermann által is kiemelt példán, az „elpattanó egyenes” fogalmán mutatom meg.⁶ A középiskolában tanult euklideszi geometriában *mind*egy, hogy a sík két nem-metsző, vagy két párhuzamos egyeneséről beszélünk, hiszen az euklideszi rendszer lényege éppen az, hogy ha veszünk a síkon egy *e* egyenest és rajta kívül egy pontot, akkor az utóbbit át csak *egyetlen*, az *e* egyenest nem metsző egyenes húzható. De amikor ettől az axiómától el akarunk szakadni – és ez az elszakadás az ún. *hiperbolikus geometria* lényege, aminek egyik felfedezője Bolyai –, ha tehát feltesszük, hogy a pontból *több*, az *e* egyenest nem-metsző egyenes is húzható, akkor felmerül a kérdés: melyik ezek közül a párhuzamos. A válasz: az *első* olyan, amely már nem metszi egyenesünket. Ezt nevezi Bolyai „elpattanó egyenesnek”. Hermann szerint Bolyai Jánost azért izgatta az „elpattanás” az egyenestől, mert – a kapaszkodó ösztön ellentétéként – fokozott mértékben foglalkoztatta az anyjától való elszakadás.⁷ „Abban, hogy az »elpattanás« előbb következik be, mint azt az euklideszi hagyomány kívánja, az [anyától való] elszakadás időelőttiisége és sürgőssége fejeződik ki.” (45, 18) Mármost számomra meglepő, hogy az anyát egy egyenes modellezi. Ha már, akkor hihetőbb volna, hogy az *apját* modellezzék az egyenes. Ráadásul az egész „parallela-probléma” azért csábította, mert apja tiltotta tőle. Ami persze még nem ad magyarázatot arra, hogy Jánosnak – apjával ellentétben – miért sikerült megtalálnia a probléma megoldását. Ehhez magát a problémát is mintegy a visszájáról a színére kellett fordítania. Vagyis *ki kellett lépnie* az apja által szuggerált kettős kötésből! A híres levélrészlet: „A parallelákat azon az útan ne próbáld: tudom én azt az utat is mind végig – megmértem azt a feneketlen éjszakát én, és az életemnek minden világossága, minden öröme kialudt benne – az Istenért kérlek! hagyj békét a paralleláknak – úgy irtózz tőle, mint akármicsoda feslett társalkodástól, éppen úgy megfoszthat minden idődtől, egésségedtől, csendességedtől s egész életed boldogságától. [...] Ha a parallelákat feltaláltam volna, ha senki sem tudta volna is meg, hogy én találtam, angyal lettem volna.”⁸ Az apai intés megerősítette a parallela-probléma tekintélyét és tiltotta is tőle Jánost. De nagy tét áll előtte: „angyallá” lehet! János nem tágított a tiltott problémától, ám apjával *ellentétes* irányban indult el és ez vezetett a

---

⁶ Egyébként egy géométer számára már az is kérdéses, hogy Hermann valóban mindenütt a Bolyai-geometria *egészének* genezise szempontjából legfontosabb pontokat emeli-e ki.

⁷ Hermann egyik legszellemesebb és legproduktívabb megfigyelése a „széli preferencia” vagy „a széli választási hajlam”: ha több, egy sorban elhelyezett tárgy közül kell választani, a gyermekek és a betegek valamelyik szélsőt fogják választani. Ezzel a spontán magatartással szembeállítja a középső kiválasztását, amihez már érettség, erősebb gondolati-akarati koncentráció, a közvetlen helyzettől való „hátralépés” szükséges. (Hermann Imre, *A széli preferencia mint primer folyamat*, in uő, *Gondolkodáslélektani tanulmányok*, 44skk.) Hermann a megfigyelését sok területre produktívan ki tudta terjeszteni. A párhuzamos mint *első* nem-metsző azonban nem juttatja eszébe a széli preferenciát, talán azért, mert a széli preferencia itt – és éppen ez az izgalmas benne – a *határátlépés* és a *formaadás* mozdulatával *együtt* lép föl.

⁸ Benkő Samu (szerk.): *Bolyai-levelek*, Kriterion, Bukarest, 1975., 123.

megoldáshoz. A parallela-probléma *tekintélye* így megmaradt, de *apjától* – apja *sikertelenségétől!* – sikerült elszakadnia.

Az elpattanó egyenes – és következményeinek – felfedezése az egész geometriai szemléletet a feje tetejére állítja. Ennek csak egyik példája – és erről Hermann már nem beszél –, hogy az így talált párhuzamoság-fogalom szerint egy egyenesel egy ponton keresztül *két* párhuzamos van. Ha az egyenest függőlegesnek képzeljük, akkor a vele párhuzamosak közül az egyik „felfelé” mutat, a másik „lefelé”. Euklidésznél a kettő egybeesik, de az új, hiperbolikus geometriában nem. Utóbbiban csak *irányított* egyenesek párhuzamoságáról beszélhetünk. És ezek a párhuzamosok (elpattanók) nem maradnak állandó távolságra egymástól, ahogy Euklidész párhuzamosai, hanem *akármilyen közel kerülnek egymáshoz*. Egy korábbi tanulmányomban az euklideszi és a hiperbolikus geometriát a görög és a modern európai tragikum kifejeződéseként tárgyalva és összehasonlítva arra jutottam, hogy a végtelen távoli Bolyaiéknál is megmarad ugyan végtelen távolinak, a nem-találkozás tragikuma, ami a görög tragédia „szomszédságában” kialakuló görög geometriában „természetesen” volt jelen, a modern geometriában is megmarad, de ez a végtelen távoli *erősszal telítődik*. Így megnő, feszültséggel telítődik a jelentéstartalom.⁹ Itt már inkább számíthat az anyához való viszony. További, érzelmileg is kiértékelhető geometriai képek is vannak: például a legkisebb szögű szögtartományba is belefér egy teljes egyenes!¹⁰ Mindezzel csak azt akarom jelezni, hogy egy matematikai rendszer sokkal komplexebb annál, mint hogy *egyetlen* lelki probléma modelljeként vizsgálhatnánk. Egy matematikai rendszer, pláne egy ilyen horderejű, világnézet-formáló rendszer sokkal teljesebb, mint hogy egy patológikus tünet modellje lehetne. Nem beszélve arról, hogy a modellnek helyt is kell állnia magáért, azaz nem lehet benne (explicit) ellentmondás. *Innen* van Bolyainál „az ellentmondásmentesség erős hangsúlyozása” (45, 33). Ebből bármilyen patológiára következtetni csak akkor volna jogosult, ha ez nem magának a tudományos problémának a szerkezetéből következne. A pszichológiai gyanú is csak akkor jogos, ha egy reakcióra nincs racionális ok.¹¹

Az ellentmondásmentesség követelményét a későbbi tanulmányban már részletesebben tárgyalja Hermann (59, 209-210). De először is explicite kimondja, hogy

⁹ Surányi László, *Euklidész és Bolyai párhuzamosai – a görög és a modern tragikum szimbólumai*, in uő, *Metaaxiomatikai problémák*, Typotex, Budapest, 1992, 86.

¹⁰ „Az egyenes két vége nem tart úgy szét, mint Euklidésznél. Egy szubjektivitás terébe foglalható és a jelenlét intenzitásával felizzítható mindaz, ami mondanivalója lehet az egyenesnek a kezdő- és végpontról. A pont terébe összefuthat mindaz, ami korábban az egyenes »két végén« a trónfosztott mítosz kódéba tűnt.” Surányi L, *id.h.* Nem valamifajta remitizálásról van tehát szó. A *kutató logosz* vonatkoztatja magát és izzítja föl *jelenlétével* a végtelennel a trónfosztott mítoszba száműzött jelentőségét.

¹¹ Kérdéses számomra a Bolyai-féle abszolút geometria és az ún. epigenetikus fejlődés-modell közötti párhuzam is (45, 35skk.). Utóbbi – leegyszerűsítve – abból indul ki, hogy egy egység, de „amorfi anyagból” fejlődnek ki a különböző funkciójú sejtek. [folyt. a köv. oldalon]

mi tanulmányai igazi célja: annak bizonyítása, hogy az elmebetegség a lángelme esetében nem akadály a zseniális gondolatoknak, sőt éppen az azzal való harcból szülehetnek zseniális gondolatok. Hermannnak ebben igaza van, és abban is, hogy nem szabad letagadni, ha egy lángelmében látjuk az elmebajt. De hogy Bolyai a zseniális geometria *megalkotásakor* már túl lett volna szkizofrén rohamokon, ezt nem tudom eldönteni, ehhez, mint említettem, az általa felsorolt leírások körültekintőbb értékelésére lenne szükség. Van azonban egy pont, ahol premier planban látjuk az *alapkérdést*. A minden csalódáson túl, a jogosan várt nagy, világra szóló elismerés és dicsőség helyett az erdélyi elszigetelődésben életét tengető és már összeroppant Bolyai egy levelében megrázó sorokban leírja, hogy a legnagyobb fájdalmak között is tiszta fejjel tudott matematikai problémán gondolkozni (59, 206). Itt érünk a kérdés forró magjához: hogy *mi ad erőt ehhez?* Hermannt is nyilván ez izgatja. Későbbi tanulmánya végén válaszol is a kérdésre: a „hibátlan szkizoid gondolkodás”, amely „harcban áll” a „hibás szkizoid gondolkodással”. Az előbbi jellemzői közé tartozik a „rendszeralkotás, a szemlélet követelménye, elfordulás az érzékelhető világtól, a jelek világának megalkotása [...] a kettősségek előtérbe kerülése”, vagy a kiválasztási axióma jegyében „felhalmozott következtetések”. (59, 212) Hogy ezek jellemzőek volnának Bolyaira, az néhol sokszoros félreértésen alapszik.¹² Másutt nehéz volna betegességet felfedezni bennük. Így például a felsorolásban most is szerepel „az ellentmondásmentesség bizonyítékainak keresése”, ami Bolyainál „betegesen túlkompenzáló” ellenmozdulat lenne a szkizoid elme szétartó gondolataival szemben (59, 210). A tanulmány más pszichológusok általános megfigyeléseire hivatkozik – hiszen a jelenség ténylegesen létezik –, de nem foglalkozik az ellentmondásmentesség kérdésének azzal a *speciális* formájával, amely *objektíve adott* a párhuzamossági axióma kérdésében, s amelyre Bolyainak figyelnie kellett.

Pedig alkotáslélektanilag lényeges pontról van szó. Ha Bolyai a rendszerét építve bármely lépésben ellentmondást talál, akkor ezzel bebizonyította az „ötödik posztulátumot”, ami óriási eredmény, hisz ez ezer évek óta senkinek nem sikerült.

[11. folyt.] Ezzel tekinti Hermann analógnak az abszolút geometriát, amelynek képleteiben egy paraméter megválasztásától függően az euklideszi vagy a hiperbolikus geometria képleteihez jutunk. Nem tudom belátni, hogy hogyan volna az abszolút geometria *struktúrája* analógiába állítható bármilyen „amorf anyaggal”, „amorf kezdettel”, „differenciálatlan alapanyaggal” (45, 38). Ráadásul a kétféle – hiperbolikus és euklideszi – rendszer nem „kifejlődik” belőle, hanem egy csapásra ott van, ha döntünk arról a bizonyos paraméterről.

¹² Az 59-es tanulmányában Hermann az elpattanó egyenesek definícióját a *kiválasztási axiómával* hozza összefüggésbe, amely szerinte a „teljes halmazból kiválaszt egy »jó« példát, ezen méri valamely állítás igazságát vagy hamisságát [...] Tehát azt állítja, hogy ha még ez is ... akkor mindegyik, vagy ha még ez sem ..., akkor egyik sem.” (59, 211). A gondolatot Hilberthez és Zermelohoz köti. Mármost a „ha még ez is” gondolat (vagyis az extrém eset vizsgálása) olyan általános a matematikában és a természettudományban, hogy nehéz volna névhez kötni. Viszont semmi köze Zermelo kiválasztási axiómájához, amely *végtelen* sok halmazból választ ki *egyszerre* egy-egy *meghatározatlan* elemet. De nincs köze Hilbertnek Hermann által [folyt. a köv. oldalon]

És nem mellesleg garantálná a geometria egységét. Ha viszont nem talál ellentmondást, akkor felfedezett egy új geometriát, ami ugyanilyen nagy eredmény (és dicsőség)! Mindenképp „nyereséges játék”-ról van szó! Erre a *pozitív, produktív ambivalenciára* érdemes figyelni mint a *kutatás motorjára*! Számomra nyilvánvaló, hogy döntő különbség van a negatív, a (döntést, a gondolkodást, a vágyakat) bénító és az ilyen termékeny, pozitív, előre lendítő ambivalencia között. A lángelme közege az utóbbi fajta ambivalencia. De többet is mondhatunk: Bolyai nemcsak termékenyen kihasználta ezt a produktív ambivalenciát, hanem egy további lépést is tett (ezt sem Gauss, sem Lobacsevszkij nem tette meg, a későbbi logikai kutatásokra viszont nagy hatása volt). Az „abszolút geometria” fogalmának kidolgozásával olyan nyelvet teremtett, amely nem „fojtja el” az új és a régi geometria *ellentétét*, de kifejezhetővé teszi azt is, ami közös bennük és azt is, ami ellentétes.

Nem ez az egyetlen a Hermann által a „hibátlan szkizoid gondolkodás” jellemzőiként felsoroltak közül, amelyik nem a betegség, hanem ilyen erősebb értelemben az *egészséges és értelmes* – nem csupán „hibátlan” – gondolkodás jele, tehát a pozitív és nem a negatív ambivalenciáé, és a pozitív ambivalencia egyértelműsítését, tehát nem elfojtását, hanem feloldását jelenti. S mint ilyen: *erőt ad* a kutatónak ahhoz, hogy *túllépjen* a bénító ambivalencián, a betegségén is. Ha az értelem a lelki-szellemi élet *folytonossága*, ahogy Hermann mondja, akkor az a kérdés, hogy mi adja a *folytonosságot* ott, ahol a lelki alkatból, a negatív ambivalenciából csak örvények, szakadékoságok, végleges érzelmi hasadtságok és hamis valóságtudat következne. A pozitív ambivalencia a negatívval ellentétben segíti az értelmes gondolkodást, a folytonosság helyreállítását, az egészséges áramlást lelki és szellemi energiák között, az értelmes, tehát a valóság mélyebb, rejtettebb törvényszerűségeivel való ismerkedést és nem a tőle való elszakadást kifejező jelek megalkotását. (Hogy milyen szinten és milyen maradandóan, ez minden esetben további, válaszra váró kérdés.) Mert a „hibátlan gondolkodás” még nem *értelmes* gondolkodás. Az értelmes gondolkodást lehetővé tevő, tehát hermanni értelemben is folytonosságot teremtő *szellemi* mozzanatoknak a lelkiektől való *megkülönböztetése* volna a feladat – ami ebben az esetben

[12. jegyz. folyt.] idézett következtetési szabályához sem, amely szerint ha egy *tetszőleges* a elemre levezethető valami, akkor az *minden* a elemre levezethető. Mindez a kisebb „baj”, a nagyobb az, hogy ezek közül egyiknek sincs köze az elpattanó egyeneshez! Bolyai ugyanis ennek definiálásához az ún. *Dedekind-szelet axiómát* használja, amely mindössze annyit mond ki, hogy „nincs szakadás” a számegeyenesen. Bevallom, Hermann e tévedéshalmaza előtt értetlenül állok. Hogy a pszichológiából vegyek példát, olyan ez, mint ha Hermannról félreértve azt állítanám, hogy Bolyai *epilepsziájából* vezeti le a geometriáját, majd ennek ismertetőjegyeiként a magas vérnyomás ismertetőjegyeit adnám meg. Kár ez egyrészt azért, mert bőven lenne itt gondolkodni való – például a tényleges kiválasztási axióma kritikáját is kihozhatnánk abból, ha az itt elmondottakat „rendbe tennénk” –, másrészt azért, mert a matematikusok nagy többsége egy ilyen passzus elolvasása után „végleg” meg lesz győződve arról, hogy Hermann gondolataival nem érdemes foglalkozni, a pszichológusok meg tényként fognak hivatkozni arra, amit Hermann mond.

egyét jelent a betegesnek az egészségestől való megkülönböztetésével. És itt érkezünk el a 45-ös tanulmány számomra legizgalmasabb, igazán produktív fejezetéhez, a *Lélek és tér* c. utolsó fejezetéhez. Itt Hermann olyan produktív szempontokat fogalmaz meg, amelyek végiggondolása alkalmas rá, hogy megvilágítsa e különbségeket.

A *Lélek és tér* című fejezetben ugyanis Hermann bizonyos pszichológiai diszpozíciók és a háromféle geometria – a gömbi, az euklideszi és a hiperbolikus – között keres analógiát. Tétele, hogy a mániának és az eufóriának a hiperbolikus teret kell megfeleltetni, „a melankóliának és a depressziós hangulatnak [pedig] a szférikus”, a gömbi geometriát. A mániás struktúra azért feleltethető meg a hiperbolikus térnek, mert itt „a legtávolabbi tárgyak véges távolságban látszanának köröskörül, de ha feléjük fordulnánk, a távolság bővülne” (45, 77, kiemelés tőlem SL).¹³ Márpedig L. Bingswanger klinikai-fenomenológiai leírása szerint „a mániát jellemzi egy térkitágító struktúra-jelleg; a mániásnak ebben a térben minden közelebb tolódott, minden közelebb és könnyebben esik keze ügyébe, de könnyen eltéríthető mivoltánál fogva mégsem tudja megragadni terének közeli dolgait” (45, 79). Eddig rendben is van a megfeleltetés, egyszerűen szellemes és meggyőző a matematikusnak is. De Bingswanger szerint *ugyanennek* a hiperbolikus térnek a „hozzárendelését kívánja meg minden igaz szeretet, mert a szeretett lény a tágultabb tér ellenére közelebb kerül hozzánk” (45, 79), és Hermann az alkotó-teremtő gondolkodó terét is ilyen struktúrájának feltételezi. Itt azonban valami elcsúszik. Mert nem hiszem, hogy akár a szeretőre, akár az alkotóra minden további nélkül kimondható volna, hogy „könnyen eltéríthető” volna tárgyától, hogy csak *látszólag* van közel hozzá a tárgy. Sem az igazán szeretőre, sem az alkotóra nem jellemző, hogy engedne a tér szétszóró ellenállásainak. Épp ellenkezőleg, nagyobb erőfeszítésre ösztönzi és gondolatainak, akaratainak, érzelmeinek van ereje átfogni, átölelni a nagyobb távolságot.

A felvetés mindezzel együtt – vagy éppen ezért – produktív. Csak pontosabban kell végiggondolnunk a megfeleltetést, hogy magán a gondolatmeneten belül is

---

¹³ Hermann Helmholtzra, közelebről egy, a geometriák általános elméletének megalapozása szempontjából fontos előadásában szereplő hasonlóra hivatkozik, l. Hermann von Helmholtz, *Ueber den Ursprung und die Bedeutung- der geometrischen Axiome (1870)* in uő, *Vorträge und Reden*, Bd. II, Druck und Verlag von F. Vieweg und Sohn, Braunschweig, 1903, 1-32. Az előadásban Helmholtz ismerteti azt, ahogyan Beltrami az *euklideszi* tér egy *gömbjén* belül konstruálja meg a hiperbolikus geometria (az *egész* hiperbolikus tér) egy *euklideszi* modelljét. Beltrami modelljében a gömb felszíne képviseli a végtelen horizontot (tehát nem tartozik magához a modellhez, mégis van értelme azt mondani, hogy „a végtelen távoli véges közelségben látszik”). A pontok távolsága azonban nem euklideszi mérték szerint nő: minél közelebb megyünk a gömb felszínéhez, annál nagyobb lesz két közeli pont távolsága. A gömb két húrja, amely a gömb felszínén metszi egymást, párhuzamos (nincs közös pontjuk, hiszen a gömb felszíne nem tartozik a modellhez!), két húr, amely nem metszi egymást, két nem-metsző egyenes lesz – ilyen az euklideszi térben nincsen!

Itt jegyezzük meg, hogy a traktrix-felület (amit „trombita”- vagy „torony”-felületként szemléltet Herman) csak a hiperbolikus sík egy darabját modellezi. Az *egész* hiperbolikus síknak nincs „normális” modellje az euklideszi térben.

választ tudjunk adni arra, mi az a lényeges mozzanat, amelyben különbözik a két struktúra – a szerető és alkotó struktúrája az egyik oldalon, a mániásé a másik oldalon. A kulcsot a következő mondat adja a kezünkbe. „Ugyanaz az ív papír, amelyik *nekünk* [kiemelés tőlem, SL]” megfelelőnek tűnik az euklideszi sík egy darabjának lefedésére, nem elég a hiperbolikus geometriájú traktrix-felület egy darabjának lefedésére, szét kell tépnünk, (míg a gömb egy darabjának lefedéséhez össze kell gyűrnünk). Ez a gondolat csakúgy, mint a korábbi idézetben kiemelt feltételes módok jól mutatják, hogy *itt magától értetődően az euklideszi sík a mérték. Az euklideszi mértékkel mérve* vannak látszólag közel, mégis „valójában” egyre távolabb a hiperbolikus tér pontjai, ahhoz képest ilyen kétértelműen „tág” a hiperbolikus tér, és ahhoz képest „szűk” a gömbi. Ha ezt a tényt is tekintetbe vesszük, akkor rögtön világos, hogy miért és hogyan jó a mániás állapot leírására a hiperbolikus geometria: a leírás akkor pontos, ha *hozzátesszük ezt a feloldatlan (negatív) ambivalenciát*. Azt tudniillik, hogy a mániás anélkül akarja magáénak a hiperbolikus geometria „közelibb” (szabadabb, örömtelibb!) terét, hogy ténylegesen belépne örvényterébe, vállalná az örvényeivel való megbirkózást, vagyis azonosítaná magát ezzel a határátlépő mozdulattal. A mániás tehát az euklideszi tér kényelmét (a betegségprofitját?) fel nem adva akarja magáénak a hiperbolikus tér közelségét. És ez rögtön azt is megmagyarázza, mi a különbség az alkotó és az „igazán szerető” tere és a mániásé között. Az alkotás is, a szeretet is ott születik, ahol ezt az ambivalenciát egy személyiségi erő *legyőzi*. Ahol tehát már nem idegen mértékkel méri a tágulót, s ugyanakkor mindent közelebb hozó tér távolságait a kutató, illetve a szerető. Kényelmét, megszokásait és „betegségprofitját” feladva *belép* ebbe a térbe – talán épp egy pozitív, produktív ambivalencia vonzásának engedve. (Ebből egyébként az a számomra is elsőre meglepő következtetés adódik, hogy nem Bolyai János, hanem Bolyai Farkas térszemlélete az, ami – legalábbis ebben a vonatkozásban – analóg a mániás állapottal! Ő nem tudott túllépni az euklideszi geometria szuggesztíóján, így az ambivalencián sem. És ha meggondoljuk, valóban ő az, aki az irodalomtól a matematikán át a kályhakészítésig sok mindenben volt tehetséges, de tehetségét szétszórta, kiengedte kezéből, nem tudta igazán megragadni.)

Helmholtz az említett előadásában egy – meglehetősen manierista – hasonlattal világítja meg, hogy hogyan néz ki a „mi” (értsd: euklideszi) geometriánk azokban az ezüstgömbökben, amelyek az ő korában még sok kertben függtek, és hogyan nézne ki a kertünk egy ilyen tükörben, ha kertünk a hiperbolikus geometria törvényeinek engedelmeskedne és a tükörben a hiperbolikus geometria Beltrami-féle modellje lenne érvényes. (Escher nyilván sokat merített Helmholtzból.) Helmholtz világosan ki is mondja azt, amit mi is hangsúlyozunk: „Levezethető ebből, hogy milyennek tünnének a pszeudoszférikus [= hiperbolikus] világ tárgyai egy olyan szemlélő számára, *akinek szemmértéke és térbeli tapasztalatai a mienkhez hasonló [tehát euklideszi] térben alakultak ki*, feltéve, hogy beléphetne egy ilyen világba.”¹⁴

¹⁴ Helmholtz, *id. mű*, 26., kiemelés és betoldások tőlem, SL.

A hiperbolikus tér geometriájának felfedezői, Bolyai és Lobacsevszkij azonban beléptek ebbe a térbe, levetették euklideszi szemüvegüket, elhagyták az euklideszi szemléletet és az új, sok szempontból gazdagabb hiperbolikus tér geometriáját nem a régi, szegényesebb, kiüresedett harmóniájú szemlélet formáival mérték. Ezért lett a számukra megfogható az, ami az euklideszi szemüveget le nem vetők számára ebben a térben irreális és megfoghatatlan. Ez az új, a döntő forradalmi lépés. Itt van koncentráltan jelen a produktív teremtő erő, és ez az, ami a patológikus tünetekből nem vezethető le. Ha az értelmet mint a *szellemi*-lelki folyamatosságot – és nem csupán az individuális „személyes-lelki folyamatosságot” – akarjuk megérteni, akkor ezt a lépést is meg kell értenünk. Meg kell értenünk azt az erőt – és ez a gondolkodás ereje –, amely a *személyes*-lelki problémát egy *közösségi* szellemi-lelki problémává transzformálja és úgy tesz közösségileg értékelhető és megtermékenyítő kísérletet a megoldására.

Bolyaiék lépése forradalmi lépés abban az értelemben, hogy alapjaiban rendíti meg azt a kétezer éves, meggyökeresedett szemléletet, amely mintegy garanciája volt, hogy „a vertikális és a horizontális irány (a maximális értékre törekvés és a minimális értékek biztosításának az igénye) objektíven rögzített, és torzítás nélkül érvényesül az egész síkon.” Az *euklideszi* geometria pedig Maimonidésznel és Aquinói Szent Tamásnál (nála kifejezetten az, hogy a háromszög szögösszege 180° , ami Bolyaiéknál nem igaz), a racionalizmus alappilléret jelentő ellentmondás elvének kitüntetett képviselője.¹⁵ Mindezt gyökerében rendíti meg az új geometria felfedezése. Az új térben „[a] nagyobb (illetve a maximális) értékre törekvés vertikális és a minimális értékek biztonságára törekvés horizontális, e két alapirány közötti – egy világekorszak stabilitását és produktivitását biztosító – kiegyensúlyozott viszony nyugtalanító és izgató feszültségekkel (produktív ambivalenciával!) telik meg, ettől szűnik meg a két alapirány keresztpontjának közvetlen transzparenciája. Megnövekszik a két alapirány metszéspontjának, a kutató ember jelének a hangsúlya.”¹⁶ Ettől lesz a közelinek tűnő – euklideszi mértékkel mérve – távoli, megfoghatatlan.

Nem egyszerűen új geometriai jelenségek felfedezéséről van tehát szó, hanem döntő *szemléletváltásról*. Ami lehetetlen lett volna az érzékenység, az ellentmondás-érzékenység erősödése nélkül. *Ennek negatív pólusa* lehet a patológikus tünetek erősödése, hiszen a kutatás fokozza az ambivalenciát a „régit” és az „új”, az ismert, de már kihűlt és a még ismeretlen, de titkokkal terhes új között.¹⁷ De a patológikus tünetek nem adnak számot az érzékenység *pozitív pólusáról*, amely

---

¹⁵ Vö. Tóth Imre, *Bécsről Temesvárig: Bolyai János útja a nem-euklideszi forradalom felé*, Typotex, Budapest, 2002. 39-40.

¹⁶ Surányi László, *A Gödel-tétel spirituális jelentősége*, in uő, *id.mű*, 98. és 102.

¹⁷ „Mindig két harmónia között élünk és küzdünk. Az egyik már szegényes, reflexszerű, holt magától értetődéssel szolgál, a másik még gazdag, titokzatos, örvénylő és fenyegető.” Szabó Lajos, *Tény és titok*, 73.

révén a kutató szellem *egészségesebbnek bizonyul* a saját patológiájánál, legyőzi a mániákusnál legyőzetlen ambivalenciát és új, megismerésre váró titkokkal terhes formákat mutat fel.¹⁸ Míg a hiperbolikus geometriának csak valóban, minden értelemben „patologikus” modelljei vannak az euklideszi térben (ilyen az említett Bertrami-féle modell), s ezért feleltethető meg ez a fajta modellezés a *mániás állapotnak*, addig az új, a hiperbolikus geometria terében *az euklideszi egész természetesen módon megjelenik*. Itt tehát valóban fel van oldva az ambivalencia, nem csak el van fojtva. Ezért feleltethető meg ez a fajta modellezés a kutatói magatartásnak. *Abszolút geometriai* tétel ugyanis, hogy van egy felület, az úgynevezett *paraszféra*, amelyen mind a hiperbolikus, mind az euklideszi geometriában az euklideszi sík törvényei érvényesek. Az euklideszi térben ez maga a sík, és nincs tovább. A hiperbolikus geometriában azonban ez a felület nem a sík. Bár nulla görbületű, de „elhajlik” a síktól, és „mögötte” az ismeretlen új birodalmi (a hiperbolikus geometriájú „távolságfelületek” végtelen sokasága és maga a hiperbolikus sík) tárnak fel.¹⁹

Azzal kezdtem, hogy Hermann gondolkodásléktanának ereje, hogy lelki jelenségek, patologikus és gondolkodói-alkotói formák közötti *analógiákat* a tudomány nyelvén kutat fel, azaz az egzaktuság igényével keresztezi egymással az analogikus és a tudományos gondolkodást. Mint látjuk, ezzel megteremti a *lehetőségét*, hogy kirajzolódjon a határvonal, amely az alkotó gondolkodó terét elválasztja a mániás, eufóriás terétől. De ezt a határvonalat át is kell lépni, ha a zseniális újat alkotó gondolkodó egész terét meg akarjuk érteni. És külön tanulmányt igényelne annak a megértése, hogy mennyiben hasonlít erre a térre, és mennyiben különbözik tőle az a megrendítő tér, amelyet a szeretett lényel való találkozás vagy annak ígérete a szerető előtt feltár.²⁰

¹⁸ Az ösztönök sorsával kapcsolatban persze felmerül a kérdés, hogy vajon Bolyai János felfedezése feloldotta-e benne a sok lelki feszültséget, amelyek között élt. A kérdés megválaszolásához számításba kellene venni apjának – legalábbis szerencsétlen – levelezését Gausszal, utóbbi elutasító és a Bolyaikat implicite lopással gyanúsító magatartását, továbbá azt is, hogy ez János elől az érdemi tudományos elismerés minden útját elzárta. Másrészt felmerül az a kérdés is, hogy ismerünk-e Jánosnál *megbízhatóan adatolt* patologikus tünetet az előttről, hogy megpróbálja mind e belső feszültségeit azzal feloldani, hogy túllépve a matematikán egy egyetemesebb „üdvönt” alkot, ám ebben nem bizonyul ugyanolyan erősnek és termékenynek, mint a geometriában.

¹⁹ Erről részletesebben l. említett írásomat, 98-102.

²⁰ Lásd például Ludwig Binswanger, *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*, Max Niehans Verlag, Zürich, 1942, 23-35.; Tábor Béla, *Megismerni: teret teremteni*, in Helikon, 2010/2, Tillmann J. – Szentpétery M. (szerk), Térpoétika szám, 55-61., a világhálón:

http://www.mome.hu/images/publications/tabor_bela.pdf és

<http://lajosszabo.com/SZEL/Megismerni.pdf> (2013.12.16).

MŰHELY

***Változatok a Thalassára:
„A nagy kékség” pszichoanalitikus értelmezése****Kovács Petra – Lénárd Kata*

A *nagy kékség* a nyolcvanas évek kultuszfilmje volt: egy egész generáció magányosság érzését és elvágyódását jelenítette meg. A film olyan érzéseket vált ki a befogadóból, melyek nehezen fogalmazhatók meg szavakkal. Most mégis kísérletet teszünk rá, hogy a filmnek jelentést adjunk, ehhez pedig elsődleges értelmezési keretként Ferenczi Thalassa-elméletét hívjuk segítségül. A tenger és a merülés utáni olthatatlan vágy az anyaölbé való szimbolikus visszatérésként értelmezhető, míg a főszereplő gyereklétben való megrekedése jól reflektál Ferenczi fragmentációs elméleteire a trauma következményei kapcsán; a film megoldása pedig ugyancsak „pán péteri”. A trauma a mélyben, a tudattalanban marad: a víz alatti világ időtlensége és kimerevítettsége a traumatikus emlékek minőségét idézi. A trauma elbeszélhetetlensége a főszereplő fantáziavilága és a külvilág közötti áthidalhatatlan „nyelvzavarban” érhető tetten. A film többszintű értelmezést tesz lehetővé, hiszen a szereplők története az őket inspiráló valós személyek és a rendező saját narratívájával keveredik.

Luc Besson *A nagy kékség* (1988) című filmjének értelmezésekor a főhős szomorú gyerekkorát vesszük alapul. Jacques Mayolt édesanyja kisgyerekként ismeretlen okból elhagyta, nem sokkal később pedig elveszítette édesapját is. Az apa kagylóhalász volt, Jacques csónakból eresztette le őt a mélységbe nap mint nap. Egy alkalommal azonban a férfi légzőkészüléke léket kapott, a mélységet a felszínnel összekötő kötél elszakadt, az apa pedig végleg a mélybe merült. A kisfiú utána ugrott volna, de nagybátyja visszafogta őt. Mindennek szemtanúja volt Enzo, az olasz fiú, aki szintén azon a görög szigeten nőtt fel. Jacques, aki kiskorától kezdve a tenger szerelmese volt, az apa elvesztését követően végleg a mélység megszállottjává vált.

A rendező, Besson gyerekként bűvároktató szüleivel bejárta a világ tengereit és óceánjait, és szoros kötődése alakult ki a mélységhez. Felnőttként delfinnekkel foglalkozó tengerbiológus szeretett volna lenni, ám tizenhét évesen egy bűvárbaleset következtében más fordulatot vett élete¹. El kellett köszönnie a nagy kék-

---

¹ Luc Besson életrajza, elérhető a világhálón:
http://frenchfilmguide.com/biogs/FFG_Luc_Besson_bio.html

ségtől, és elkezdődött egy olyan életpálya, amely már a felszínen játszódik, ám a tenger iránti vágyakozás mit sem csillapodott. *A nagy kékség* nemcsak a főszereplő, hanem a rendező szimbolikus visszatérése is a gyermekkorba.

A gyermekkor „nagy kéksége” fekete-fehérben jelenik meg, jelentését és csodás kék színét a felnőttkor, és a trauma jelentésének folyamatos újraírása adja meg. A film elején kimondásra kerül az anya tengerhez való hasonlítása: „...a nők már csak ilyenek. Kiismerhetetlenek. Mint a tenger.” Így azt gondoljuk, a tenger és a mélység az elvesztett szülők, az „őseredeti traumatikus anya–gyermek sebhely” (Ferenczi, 1996, 102.) jelképe, az a hely, ami korlátok és vég nélküli, ahol az apával, anyával és boldog gyermekkorral való találkozás lehetséges.

Elemzésünkben a filmben hangsúlyos hal- és tengerszimbólumokon keresztül megkíséreljük rekonstruálni azt a lélektani folyamatot, ahogy Jacques a felnőtté válás bizonyos pontján megreked, elveszíti a valóságérzékelés minden képességét, és a film végén visszatér a vágyott boldog állapotba.

Thalassa-elmélet és az óceáni érzés

„...az ember születése pillanatától folyton az anyaméhben elfoglalt helyzet visszaállítására törekszik, és hogy ehhez a vágyhoz mágikus-hallucinatórikus módon, pozitív és negatív hallucinációk segítségével, rendületlenül ragaszkodik” – írja Ferenczi a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című, eredetileg 1924-ben megjelent könyvében (1997, 35.).

Freud a *Rossz közérzet a kultúrában* című művében úgy írja le az óceáni érzést, mint az „örökkévalóság sejtelmét” (1992, 5.), határtalan és korlátok nélküli érzést. „Ez az érzés a feloldhatatlan kapcsolatnak, a külvilág egészével való összetartozásnak az érzése” – írja Freud (uo. 6.), és azt is megjegyzi, hogy az óceáni érzést soha nem sikerült megtapasztalnia önmagában. Nehezen tudta elképzelni a külvilággal való összeolvadás lehetőségét, ezzel szemben olyan befelé irányuló határnélküliségről beszél, ahol a tudatos létezés a tudattalanba torkollik. Az óceáni érzést a korai nárcisztikus állapot visszaidézéseként és az apa iránti sóvárgásként értelmezte.

Születéskor az én tartalmaz mindent – mondja Freud, a fejlődés során az énből választjuk le a külvilágot is, tehát az, ahogy énünket észleljük, csak egy „összezsugorodott maradéka egy átfogó – sőt egy mindent átfogó – érzésnek, mely az én és a külvilág bensőségesebb kapcsolatának felel meg” (Freud, 1992, 9.). Azáltal, hogy mi magunk választjuk le a külvilágot, felismerjük annak lehetőségeit és lehetlenségeit, utóbbiakat a fantázia révén teljesítjük magunk számára (Jádi, 1999, 146.).

Ferenczi is úgy gondolta, hogy először a teljességet, a mindennel való összeolvadást tapasztaljuk meg, majd az egyes részek fokozatosan különválnak, és kialakul az én (Ferenczi, 1996, 164.). „A gyermek még közelebb van ehhez az

univerzális [a teljesség] érzéshez (érzékszervek nélkül); mindent tud (érez), bizonyára még sokkal inkább mint a felnőttek, akiknek meglévő érzékszervei nagyrészt arra szolgálnak, hogy a külvilág nagy részét kizárják (valójában a hasznoson kívül *mindent*). A felnőttek relatíve idióták. A gyermekek mindent tudnak.” (Ferenczi, 1996, 164.). A korai teljességérzésről való lemondás egy hiányállapotot hoz létre: „...a reprezentatív élményteremtő események a hiány, a hiba mentén artikulálódnak, mert a tökéletes (azaz akadály nélkül kielégített) élmények láthatatlanok, érzékelhetetlenek maradnak.” (Bókay, 2000, 258.).

Ez az űr betölthető a szerelem érzésével, de bizonyos patológiák esetében is újra átélhetővé válik az elvesztett és vágyott állapot. A fantáziatervekenység célja szintén a valóságéltől való megszabadulás és az örömeiv érvényre juttatása, vagyis a mindenhatóság gyermeki érzésének újratapasztalása. Ennek akkor van fontos szerepe, amikor a gyermek szembesül a valóságéltvel, és megtapasztalja, hogy vágyai nem járnak mindig kielégüléssel. Fantáziában lehetővé válik a korai idillikus állapot újraélése – például a gyermekek játékában vagy az álmodozásban (Freud, 1986). A fantáziálásban benn van a vágy, de ugyanakkor a vágy tiltása is. A fantázia- és álmovilág megőrzi azokat a regresszív vágyakat, melyeket az egyénnek a valóságélt fejlődésének adott fokán fel kellene adnia. A külső és belső világ elhatárolása azonban nem ilyen egyszerű: „Gyakran megtörténik, hogy a szomorú gyermek, miközben azon erőlködik, hogy ne sirassa elvesztett gyermek-ségét, elveszíti érzékelési képességét is; ekkortól nem tudja elválasztani, mi van belül, és mi kívül” (Kelley-Lainé, 2011, 15.). Jacques mintha nem ismerné saját határait, része a tengernek, és a tenger is az ő része.

Az én és a külvilág elkülönülésének fázisához köthető az animizmus jelensége is, mely a primitív népek és a gyermekek gondolkodásának sajátja. Ahogy Ferenczi is írja az „A valóságélt fejlődéskövei és patológikus visszatérésük” című tanulmányában, a gyermek felismeri, hogy csak a világ egy darabja – saját énje felett bír hatalommal, míg a külvilág többi része ellenszegül akarátának. Ennek áthidalásaként a külső entitásokat olyan tulajdonságokkal ruházza fel, melyeket magán észlelt. Mindent lélekkel ruház fel, és saját magát próbálja fellelni a világ dolgaiban (Ferenczi, 1918, in 2000, 101.).

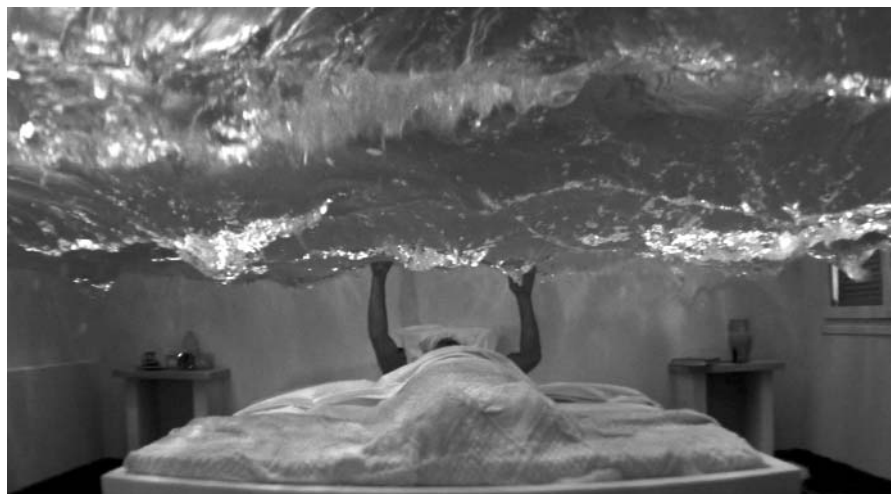
A primitív törzsek ehhez hasonlóan a természeti jelenségeket lélekkel rendelkezőként képzelik el. A természethez való viszonyulás ambivalens: egyszerre várnak tőle védelmet, és félnek. A filmben a tengerrel versenyre kell kelni, le kell győzni, másrészt védelmet jelent: el lehet merülni benne, elmenekülni a külvilág elől. Egyszerre befogad és kidob magából, elválaszt és összeköt.

Az álm, a neurózis, a mítosz, a folklór ugyanazokkal a szimbólumokkal ábrázolja a születést és a közöszülést: a (magzat)víz, úszás, lebegés és repülés élményével idézi fel a koitusz és az intrauterin lét érzéseit (Ferenczi, 1997, 61sk.). Az anyaölbé való visszavágyódás nem csak annak örömet foglalja magában, hanem a születéshez kapcsolódó szorongást is.

Ferenczi úgy gondolta, szeretkezés során lehetővé válik az anyaöلبbe való szimbolikus visszatérés. „Ferenczi a szeretkezés kifejezőmozgásaiban a lebegő testek tusáját, a csókban a lebegve táplálás és táplálkozás visszatérését, az összeölekezésben és a végtelenség és időtlenség érzetét keltő befogadásban a tengerben lebegéshez való visszatérést leli fel” (Jádi, 1999, 146.). Ferenczi szerint a közösülés a „nemek harcának egyéni megisméltése” (Ferenczi, 1997, 42.), melyben a nő a passzív befogadó, a „vesztes” fél, aki átengedi a férfinak „az anyaöلبbe való visszatérés előjogát” (uo.).

A filmben két szeretkezés látható. Jacques és Jeanne első együttléte után Jacques egyedül hagyja a lányt, és a tengerben a delfinekkal úszkálva tölti az éjszakát. A lány a parton fekve vár magányosan, miközben a fiú a tengerben talál rá a vágyott szimbiotikus állapotra. A második alkalommal az aktus csúcspontján Jacques egy tengeri jelenetet hallucinál, melyben delfinek úszkálnak, majd ő is megjelenik, ahogy a mélyből a felszín felé úszik. Az aktus végén tehát Jacques visszatér a tenger mélyéről, a teljes összeolvadásból és elmerülésből. Úgy gondoljuk, utóbbi jelenetben a fúzió elnyeletéssel fenyegető oldala jelenik meg. Grünberger Béla preödipális-fókuszú Thalassa-értelmezése például az anya elnyelő, megsemmisítő oldalát hangsúlyozza (idézi Kőváry, 2012, 170.).

Az apa és Enzo halála és tengerbe merülése szintén a tenger veszélyes, elnyelő oldalát mutatja meg. Barátja halála után Jacques álmában úgy érzi, mintha felülről nyomná őt a mélység. A feje fölött gyülekező víztömeg azt a szorongást és fájdalmat jelképezi, amit szeretteinek elvesztése jelent számára. A múlt ránehezedik, de az édes elmerüléssel, a korai boldog állapotba való visszatérés lehetőségével is kecsegtet. (1. kép)

1. kép

A hal és a tenger szimbóluma

Filogenetikai elméletében Ferenczi kiemeli a halszimbólum fontosságát: a vízben úszó hal képe a pénisznek a hüvelyben és a gyermeknek az anyaméhben való helyzetét fejezi ki. Mindez tudattalan ismeretünk kifejeződése arról, hogy az ember a vízben lakó gerinces állatoktól származik, így a halat az ember őseként tiszteli (Ferenczi, 1997, 66.). Nem véletlen Jacques delfin-imádata: a fiú a delfineket tekinti szüleinek. A filmben az is elhangzik, hogy Jacques félig ember, félig hal. A mediterrán vidék és Elő-Ázsia népeinek mitológiájában a hal a lélek szimbóluma (Jádi, 1999, 148.).

Bálint Mihály *Az őstörés* című művében szintén a vízben úszó hal képét használja az anyaméhben töltött kora időszak élményének demonstrálására: „Az egymásba folyó harmonikus elvegyülésre legkiválóbb példa a hal a vízben.” (Bálint, 1994, 65.). A hal „nem vesz tudomást” a víz létéről, ahogy az ember sem a levegőről, természetesen adottnak vesszük ezeket az egyébként nélkülözhetetlen elemeket. A víz vagy a levegő hiánya ébreszt rá minket esetlenségünkre, és arra, hogy ezek nélkül nem tudunk létezni. A születés, tehát az anyaméhből való „kilépés” analóg folyamat az emberi faj fejlődéstörténetének azon pontjával, amikor állati őseinknek az őstenger kiszáradását követően szárazföldi élethez kellett alkalmazkodniuk. A születés traumája szintén ide kapcsolódik: az ember a boldog szimbiotikus állapotot elvesztve ismeri fel annak fontosságát, és egész életében ennek az állapotnak a visszaidézésére törekszik. Jacques a felnőtt léthez való ijesztő közelségben döbben rá korábbi, gyermeki létet idéző boldog állapotára. A víz nem csak szimbólum, hanem lételem is – nemcsak Jacques, hanem a rendező, Besson számára is.

Bölsche szerint (idézi Ferenczi, 1997, 68.) a férfi nemi szerv magában foglalja a múltat, mert ebben a szervében még a hallal tart rokonságot, melytől ő maga származik. Ez a kijelentés utalás lehet a férfiak erőteljesebb thalassális vágyára, ugyanakkor esetükben az ettől való félelem is nagyobb. Nancy Chodorow szerint (2000) az önálló éntudat kialakulásához az anyához való ragaszkodásnak egy ponton meg kell szakadnia, ez a folyamat a két nem esetében eltérő módon történik. Lányok esetében a kötődés hosszabb ideig fennmarad, nincs éles szeparáció, az éntudat és identitás fejlődése folyamatos, a másokkal való összeolvadásban kristályosodik ki. A nők érzékenysége és nagyobb érzelmi odaadása az anyától, majd egy férfitől való függéssel magyarázható. Ezzel szemben a férfi identitás az anyától történő radikális elszakadás eredménye, a férfi a nővel szemben definiálódik. A férfiak kapcsolódása kevésbé odaadó és elmerülő, elfojtják a képességeiket mások érzelmeinek megértésére. A nők az intim közelség hiányában érzik veszélyben identitásukat, a férfiak pedig épp fordítva. Ez alapján a férfiak jobban félnek az összeolvadással és az énhatárok elvesztésével fenyegető állapotoktól.

Jacques „halszerű” jellemében a maszkulinitás és femininitás keverednek, gondoljunk csak a női felsőtesttel és halfarokkal rendelkező sellőkre. A felnövés egyben a nem választását és elfogadását is jelenti – írja Kelley Lainé (2011, 67.). Jacques – akárcsak Pán Péter – „se hús-se hal” (2011, 17.): „...én is ezt mondtam az embereknek, akik azt mondták, hogy hallá változtál.” – mondja Enzo Jacques-nak, miután évtizedekkel később újra találkoznak. A film elején csak férfiak jelennek meg: Jacques és apja, nagybátyja, Enzo és a többi fiú, a pap. A női, anyai oldal teljesen hiányzik – ezt a tenger kompenzálja anyai minőségével.

A tenger az anyaság szimbóluma, archaikusabb és primitívebb, mint a föld-szimbolika – írja Ferenczi. Érdekes az anyaszimbólum e kettőssége: a föld ugyan megtart, a tenger azonban tartalmaz is, vajon a föld vagy a víz a „jobb” anya? Thalassa az őstenger, a születés és a halál istennője; lánya Aphrodité, aki a mitológia szerint kagylóhéjból született, a tengerből születést szimbolizálja. A Thalassa-elméletben az újjászületés motívuma is benne van, hiszen a szexualitás az én időleges elvesztését jelenti, „...a testi létet legközelebről fenyegető és félelemmel eltöltő magára maradás (kielégületlenség), az egyesülés csodájának rövid idejűsége, azaz a bekebelezés/birtokbavétel soha-nem-teljes megvalósulása, vagy végső soron a másik teljes és veszélyes inkorporálása...” (Bacsó, 1999, 151.).

A szimbólum meg is fordítható: „Az *anya ... a tenger szimbóluma vagy részleges helyettesítője, és nem fordítva.*” (Ferenczi 1997, 75., kiemelés az eredetiben). Ezt Ferenczi azzal az evolúciós teljesítménnyel köti össze, hogy az élőlényeknek sikerült a külső megtermékenyítéstől a belső megtermékenyítésig eljutniuk, és erre a belső fejlődésre való berendezkedés valósította meg magát a thalassális vágyat. „[A] *magzatvíz az anya testébe 'introjiciált' tengert ábrázol...*” (1997, 78., kiemelés az eredetiben). Átmenetet jelenthetnek ebben a fejlődési folyamatban a tengeri emlősök, melyeknek a filmben is fontos szerepük van. A delfin szó a görög „delphys” szóból származik, ami méhet jelent, mindez újabb réteggel gazdagítja ezt a szimbólumrendszert.

A tenger és a tudattalan összekapcsolása Sabina Spielrein-nél, 1912-ben jelenik meg először, amikor *A pusztítás mint a keletkezés oka* című tanulmányban így ír: „A tenger (az anya) egyben a tudattalan képe is, amely ugyanígy időn kívüli, hiszen egyszerre él a jelenben, múltban és jövőben, és amely számára összerosódnak a terek (egy őshellyé) ahol az ellentétek ugyanazt jelentik.” (Spielrein, 2008, 17.). Látszólagos korlátlansága miatt a határtalanság, a végtelenség, a feneketlen mélység szimbóluma; örökké létező, időtlen. Ha az álmodó belemerítkezik az óceánba, valójában a tudattalan birodalmában jár, a tudattalan akarja kifejezni magát és a víz képében tetszeleg. Megmártóztatunk benne, de csak a vágyódás marad utána, hogy elérjük, megérintsük. Kifejezhetetlen és megmagyarázhatatlan érzés, szomorúságba vegyülő boldogság, a valahová tartozás tudata.

A múlt és jelen kérdése fontos eleme *A nagy kékségnek*. Jacques jelenbeli állapotában is a múltban él, a múlt minduntalan megelevenedik, sőt a tenger tulajdonképpen a múltat és a gyermekkort jelenti, amiben újra és újra elmerül. Ahogy azt ő is mondja a filmben, minden merülésnél nehéz jó okot találni, hogy a felszínre jöjjön. A múltbeli események a némaságba lettek száműzve. A víz alá nem jutnak el a szavak, a víz alá bukva nem hallak és nem látlak, tehát hallhatatlan és láthatatlan vagyok. Ferenczi a traumát a halállal kapcsolja össze, ezzel pedig „a természethez, az anyatesthez köti, amelyből egykor megszületett” (Bókay, 2000, 260.).

Nehéz megtalálni a kapcsolódást a jelennel. Enzo egyben a gyermekkor része is, jelen volt Jacques apjának halálakor, és ő az egyetlen, aki a fiú történetét ismeri. A múlt másik szereplője Louis bácsi, aki azonban szinte egyáltalán nem hall, így a gyerekkor másik fontos szereplőjével lehetetlen verbális úton kommunikálni. A folyamatos elhallások és félreértések jól mutatják azt a fajta nyelvezavart, ami a film egészén végigvonul; azt a szakadékot reprezentálja, ami Jacques és általában az emberek között van. Jacques keveset beszél, hiszen élete nagy részét egy olyan közegben tölti, ahol egyáltalán nincs szükség szavakra.

Jacques, a szomorú gyermek

Kelley-Lainé *Pán Péter, avagy a szomorú gyermek* (2011) című könyvében arról ír, hogy a gyermek a jó anyai gondoskodás következtében tesz szert súlyra – az onnipotencia feladásával leveti szárnyait. A korai időszakban az anya megteremti a csecsemő számára azt az illúziót, hogy „...létezik olyan külső valóság, amely megfelel a saját alkotó képességének. Más szavakkal, az anya biztosítja először a csecsemő számára azt az illúziót, hogy az általa létrehozott illúzió létezik” (Gyöngyösiné, 2003, 92sk.). Ezt az attitűdöt később a valóság fokozatos felismertetése veszi át, miközben kialakul a bizalom és a szeretés képessége. A traumát elszenvedett gyerekeknek azonban nincsen súlya, szomorú gyerekek lesznek, akik mindig gyerekkoruk elveszett darabját fogják keresni (Kelley-Lainé, 2011, 15.). Véleményünk szerint ez igaz Jacques-ra is, akinek nem szárnyait, hanem uszonyait kellene levedlenie ahhoz, hogy a szomorú gyerekkortól el tudjon szakadni. A trauma súlyosabb, mint a gyermek maga, visszahúzza a múltba, nem engedi szabadulni. A nagy örömről való lemondás képessége attól az időtől függ, amit a gyerek anyjával közös örömben tölt el. Ha ez az idő nem volt kellően hosszú vagy hirtelen megszakadt, a gyerek meg akarja ezt hosszabbítani, például fantáziájában (2011, 111.). Erről szól Pán Péter Nekeresdországa, és erről szól Jacques Mayol nagy kéksége. A gyerek válasza a traumára a „mindent megtalálni” vágya, amely a múlt örömeit és az elvesztett tárgyakat tartalmazza. „Pontosan mit akarsz tudni?” – kérdezi Enzo. „Mindent” – feleli Jacques.

„Mindent, de miről?” – hangzik az újabb kérdés. „Mindenről.” A „minden” megtalálható az átmeneti térben, mely Winnicott (1999) elmélete szerint magában foglalja a külvilágot és a belső reprezentációkat is. Az átmeneti tér tartalmazza a jó anya reprezentációját, és azokat a közös boldog pillanatokot, melyek a bizalom érzésének alapját jelentik. Az élménymegélés olyan területe ez, ahol a belső és külső valóság egyszerre válik külön és kapcsolódik össze; továbbá a fantáziálás tere is. Átmeneti tér lehet a nagy kékség vagy Nekereshorsország: mindenkinek megvan a maga lelki „Nekereshorsója”, csak van, aki távol tartja magát tőle, és van, aki gyakrabban visszajár. A szomorú gyermek megrekedt a határon – írja Kelley-Lainé (2011, 71.), folyton hátra néz, mert valamit ott felejtett. Az elfelejtés is fontos motívum lehet: mintha minden felszínre töréskor újra kellene tanulni járni a szárazföldön. A felejtés oka a szomorúság és a kötődésre való képtelenség. A női-férfi viszonyok megismerése az ösztönök erejével fenyeget (1997, 109.).

A film első jelenetében a tengerben való elmerülés egy szűk léken keresztül történik, a vizet jégpáncél borítja, Jacques-nak ki kell tapogatnia a víz alatt, hol van a felszínhez vezető út. A szűk rés a jégen és a víz alatti sötétség a születés traumájára emlékeztet (2. kép).

2. kép

Az ember és a víz kapcsolata azonban fejlődik, a második merülés egy úszómecében történik, melynek falai vannak, mélysége és kiterjedése is korlátozott. Johanna megjelenésével az eredeti összeolvadás eredeti minőségével jelenik meg:

már nincs más, csak a végtelen tenger, a teljes elmerülés. A végtelenség megtapasztalását követően nehéz annak ajtaját bezárni. A lány pedig nem tudja megérteni, mi az, ami a fiút a vízbe húzza, az anya tekintetének és visszatükröző funkciójának hiányában Jacques pedig nem ismeri fel magát Johanna arcában. Johanna legtöbbször úgy „esik” bele a vízbe, akaratán kívül. Felismeri, hogy a tenger az a közeg, ahol szerelméhez kapcsolódni tud, de ugyanakkor ez is az, ami elválasztja tőle.

Életünk során megismétlődnek a katasztrófák és azok túlélései, és ezzel újraíródik az eredeti élmény is. Trauma-keretben gondolkodva, az ismétlés a traumatikus élmény újrajátszása, a cél kontrollt szerezni az élmény elárasztó jellegével szemben, és eljutni a jelentésadás szintjéig. A filmben minden merülés utáni visszatérés az egykori túlélés újrajátszása: mindig kell egy jó ok, amiért érdemes visszatérni, tehát újra és újra meg kell küzdeni a kiinduló élménnyel. Enzo halála az apa halálát ismétli. Besson flashback-szerű képekben is utal az összefüggésre, Enzo halála katalizátorként erősíti fel a korai veszteséget (Mitchell, 1999), újabb jelentéssel ruházva fel azt. A gyermek és felnőtt Jacques ebben a pillanatban fonódik össze, és a múlt is összekapcsolódik a jelenrel. Az élmény ismétlődése lehetőséget nyújt a helyreállításra: Enzo halálakor Jacques a vízbe tud merülni, és elkísérni a szeretett személyt fél útig. A szeparáció kevésbé éles, a mélyben van ideje elbúcsúzni.

A film végén olyan mély regresszió történik, hogy a valóság teljesen elveszik: Jacques nem talál többé elég jó okot arra, hogy a felszínre jöjjön. A kifejelet szimbolikus elfordulás a traumatikus talajra épült emberi kapcsolatokról, a felelősségtől és szembenézéstől. Jacques a múltat választja a felnöves helyett, csecsemőkori állapotába tér vissza, amikor mindent hátrahagyva végleg elmerül a tengerben. De értelmezhető a megoldás a tudattalan győzelmeként is, hiszen a fiú elszakítja valósággal való kötelékeit, ezzel elvesznek kívülről nyert én funkciói is. Énje egy részét magával viszi vissza a boldog gyerekkorba, hiszen Enzo valójában is a gyermekkor része volt. Csecsemőkort idéző állapotában az én és a külvilág dichotómiája felbomlik. A film vége a kezdetekhez tér vissza. Az utolsó merülési verseny, amin Jacques és Enzo részt vesznek, azon a görög szigeten van, ahol együtt nőttek fel. Mindketten itt halnak meg, itt merülnek el végleg a nagy kékségben. És itt fogan Jacques és Johanna gyermeke is, vagyis az élet körforgása itt kezdődik, és fejeződik be; Thalassa a születés és halál helyszíne.

IRODALOM

- BACSÓ, B. (1999). Ferenczi és Kafka. *Thalassa*, 10(2-3):140-150.
- BÁLINT MIHÁLY (1994 [1967]). *Az östörés: a regresszió terápiás vonatkozásai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

- BÓKAY A. (2000). Posztmodern pszichoanalízis. Ferenczi Sándor kései írásainak poézise és metafizikája. In: Erős F. (szerk.), *Ferenczi Sándor* (pp. 252-262). Budapest: Új Mandátum.
- CHODOROW, N. J. (2000 [1989]). *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1918). A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük. In: Erős F. (szerk.), *Ferenczi Sándor* (pp. 97-105). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1997 [1924]). *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Filum, 1997.
- FERENCZI S. (1996 [1985]). *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- FREUD, S. (1986 [1900]). *Álomfejtés*. Budapest: Helikon, 1986.
- FREUD, S. (1992 [1929]). *Rossz közérzet a kultúrában*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1992.
- FREUD, S. (1908). A költő és a fantáziaműködés. In: Erős F. és Argejő É. (szerk.), *Sigmund Freud Művei, IX. – Művészeti írások* (103-114). Budapest: Filum, 2001.
- GYÖNGYÖSINÉ KISS, E. (2003). A kreativitás mélylélektani teóriái. In: Kállai J. és Kézdi B. (szerk.), *Új távlatok a klinikai pszichológiában* (81-96). Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- JÁDI F. (1999). „Regressionzug” a Thalassában. *Thalassa*, 10(2-3):140-150.
- KELLEY-LAINÉ, K. (2011). *Pán Péter, avagy a szomorú gyermek*. Budapest: Filum.
- KŐVÁRY Z. (2012). *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Budapest: Oriold és Társai.
- MITCHELL, J. (1999). Trauma, felismerés és a nyelv helye. *Thalassa*, 10(2-3): 61-83.
- SPIELREIN, S. (2008 [1912]). A pusztítás mint a keletkezés oka. *Thalassa*, 2008, 19(3):13-51.
- WINNICOTT, D. (1999 [1971]). *Játszás és valóság*. Budapest: Animula.

A kínzás traumája és a poszttraumás identitás

Kroó Adrienn

„Olyan dolgokat látsz, amiket nem kellene látnia emberi szemnek. Ölsz, levágod az ember fejét, hajánál fogva viszed vissza a táborba, és előléptetnek. Ölsz, haját vágsz, újra és újra. Minden értelem nélkül ölsz. Amikor be vagy állva, nem tudod ki a falubeli, a barátaid is azok lesznek, akik drogoznak, normális ember nem lenne a barátod. Nagyon nehéz volt, főleg ha sosem gondoltad, hogy ilyen dolgokat kell tenned, és hogy ilyen dolgok egyáltalán megtörténnek az életben. (...) Az egész helyzet hatására...mert már nem tudod ki vagy.”

(Szemelvény egy kínzást túlélte gyerekkatoná narratív interjújából)

A kínzás, mint a megfélemlítés, büntetés és információszerzés eszköze, hosszú múltra tekint vissza. Az ókori Görögországban és Rómában is alkalmazták, a középkorban élte „virágkorát”, és egészen a 18. század közepéig az igazságszolgáltatás egyik hivatalos eljárása volt (Peters, 1996). A felvilágosodás kora fordulópontot jelentett, ekkor következett be a módszer erkölcsi elutasítása és jogi betiltása. Nem hivatalos módon azonban továbbra is fennmaradt, a 20. század önkényuralmi rendszerei és háborúi során pedig széles körben elterjedt gyakorlattá vált. A kínzás megszüntetését szorgalmazó nemzetközi közösség számos nyilatkozatot és konvenciót adott ki, amelyek teljes mértékben elutasítják a kínzás alkalmazását, ennek ellenére az Amnesty International jelentései szerint mind a mai napig, több mint száz országban gyakorolják.

A kínzás traumája és következményei

„Akit megkínoznak, nem lehet már otthon a világban”
(Héméury, idézi Sironi, 2010)

A pszichés traumatizáció komplex hatásainak vizsgálata a 20. század borzalmainak hatására, a pszichológia tudományának fejlődésével párhuzamosan vett új lendületet. Az első világháború után a katonákat kezelő orvosok, köztük Abram Kardiner pszichoanalitikus, és Ferenczi Sándor, a budapesti pszichoanalitikus iskola alapítója, leírták a harctéri neurózis pszichés tüneteit, amelyek megfeleltek egy korábbi fejlődési stádiumba való regresszióknak. A második világháború és a

Holokauszt felfoghatatlan és embertelen tapasztalatait követően egy időre csendbe burkolózott a világ, a lélek kutatói is hallgatásba merültek a borzalmak kapcsán. A hatvanas évek végén kezdődött az elfojtás alóli fokozatos felszabadulás, amelyben a túlélőket kezelő pszichoanalitikusoknak kiemelt szerep jutott (Niederland, 1961; Eitinger, 1961; Rakoff, 1966; Klein, 1968; Hoppe, 1968). A szakemberek elkezdtek figyelni arra, hogy a klasszikus pszichoanalízis depresszióval, gyásszal és traumával kapcsolatos koncepciói nem vezettek eredményhez a túlélők kezelésében (idézi Yehuda és mtsai., 1997). Ezen tapasztalatuk hatására intenzív együttműködésbe kezdtek, hogy minél teljesebben tudják a jelenséget leírni. Végül a páciensekkel felvett interjúk, explorációk és terápiás tapasztalatok hatására megalkották a „túlélő szindróma” fogalmát (Chodoff, 1963; Eitinger, 1961; Krystal, 1968; Neiderland, 1969). A sajátos pszichopatológiai tünetcsoport feltételezésének alapja a halálos fenyegetésnek való hosszú távú kitettség volt, a további tünetek között szerepelt az alvászavar rémálmokkal, az érzelmszabályozás deficitje, hipervigilancia, nyugtalanság, pszichoszomatikus panaszok, a feldolgozatlan gyász, a bűntudat, a szégyen. Kitüntetett részét képezte e tünetcsoportnak a személyiség megváltozása (Chodoff, 1963, 1969). A szindróma a később hivatalossá vált PTSD (Post Traumatic Stress Disorder, Poszttraumás Stressz Zavar) mint pszichiátriai diagnózis egyik első megközelítése volt, és a PTSD legújabb DSM 5-ös diagnosztikus kritériuma (American Psychiatric Association, 2013) már tartalmazza a személyiség/identitás zavarát felölölő tünetcsoportot (D kritérium: negatív kognitív és affektív változások).

Az elmúlt években éles vita bontakozott ki a traumával és kínzással kapcsolatos jelenségek diagnosztikus kategóriáit illetően. Somnier és munkatársai (1992) alapján a kínzás túlélőinek legjellemzőbb pszichés tünetei a következők: alvászavar gyakran rémálmokkal, affektív tünetek (krónikus szorongás, depresszió), kognitív károsodás (memória-deficit, figyelemzavar) és az éntudat zavara (Somnier & Genefke, 1986). Turner és Gorst-Unsworth (1990) a kínzás-reakciónak négy fő elemét különítették el: a PTSD; depresszív reakciók; szomatiform tünetek; és változások a személyes értékrendszerben (pl. vallási vagy politikai nézetek, az „igazságos világról” alkotott alapvető hit megengülése). A kínzás következményeit összefoglaló tünet-együttesekben közös, hogy mindegyik kiemeli a trauma hatására bekövetkező identitásbeli változást (Somnier & Genefke, 1986). Az éntudat zavara központi jelentőségű a szindrómában, ugyanis a kínzás kezdeményezőinek és végrehajtóinak kifejezett célja az áldozat identitásának megtörése.

A 80-as évektől kezdve egyes kutatók (Abildgaard és mtsai., 1984; Allodi & Cowgill, 1982, idézi Basoglu és mtsai., 2001) megpróbálták elkülöníteni egy különálló „kínzás szindrómát” (torture syndrome). A szerteágazó tünetek valid és értelmes tünetcsoportokba való rendezése problematikusnak bizonyult. A kínzás és a tünetek közötti oksági kapcsolat kimutatásának nehézsége miatt nem sikerült elfogadtatni egy önálló diagnosztikus kategóriát a kínzás szindrómára (Basoglu és mtsai., 2001). Metin Basoglu török származású traumakutató a kínzással kapcsol-

latos kutatások alapján amellet érvel, hogy nincs valódi bizonyíték arra, hogy a kínzás következményeire a PTSD-től eltérő diagnózisra lenne szükség (Basoglu, 1992). Basoglu és munkatársai kontrollált vizsgálatban (Basoglu és mtsai., 1994) mutatták ki, hogy a megkínzott politikai aktivisták szignifikánsan nagyobb számban szenvednek krónikus és aktuális PTSD-ben, mint a kontroll csoport (nem megkínzott politikai aktivisták). Somnier és munkatársai (1992) beszámolója szerint valóban sok közös tünet fedezhető fel a kínzás pszichés következményei és a PTSD között, de fontos hiányossága a PTSD diagnózisának, hogy nem érinti a személyiségváltozások témakörét, továbbá nem fed le a krónikusan traumatizált személyek belső világá, holott az identitás témaköre és az összetett trauma kumulatív hatása nagymértékben meghatározza a kínzást túlélők realitását. A 90-es években több traumakutató munkássága éppen ezeket a hiányokat hivatott ellensúlyozni. Munkacsoportok alakultak ki a hosszantartó és többszörös interperszonális traumák következményeinek felmérésére, és a kutatások hatására bevezetésre került a Komplex PTSD (Herman, 1992), illetve a DESNOS (Disorders of Extreme Stress Not Otherwise Specified [Pelcovitz és mtsai, 1997]) diagnosztikus kategóriája, amelyben kiemelt szerepet kaptak a traumát követő krónikus érzelmi, kapcsolati, és önészlelési deficitek. A DSM-5 bevezetésével pedig hivatalossá váltak a PTSD diagnózisának megváltozására tett erőfeszítések: az új diagnosztikus kritériumban már külön tünetcsoportban (D kritérium) szerepelnek azok a jelenségek (az érzelemszabályozás deficitje, elidegenedés, tartós és kórosan negatív énkép, szegény, büntudat, önvád), amelyek fontos részét képezik a kínzást túlélők pszichológiai élményvilágának.

A PTSD diagnózisa azonban továbbra is nagymértékben egyéni pszichológiai kategória, figyelmen kívül hagyja azt a politikai és történelmi kontextust, amelybe beleágyazódnak a kínzások és egyéb embertelen bánásmódok jelenségei (Punamäki & Suleiman, 1989). Turner és Gorst-Unsworth (1990) kiemelik, hogy a háborús neurózis freudi értelmezése óta számos analitikus (Niederland, 1968; Krystal & Niederland, 1971; Moses, 1978; Bergmann & Jucovy, 1982) is elismeri, hogy a premorbid személyiség és az én sérülékenysége csak egy részét képezi a traumára adott reakció multifaktoriális oksági modelljének. A szerzőpáros szerint a pszichológiai elemzésen túl a politikai jelentésnek is kiemelt szerepe van, elméleti és terápiás vonatkozásban egyaránt. A kínzás ugyanis lehet a kihallgatás egy aspektusa, vagy büntetésként funkcionálhat, illetve részét képezheti valamilyen politikai, etnikai, vagy vallási elnyomásnak. Turner és Gorst-Unsworth szerint többek között éppen e komplex és változó kontextusa miatt nehéz elkülöníteni egy egységes kínzás-szindrómát.

A túlélők orvosi és pszichológiai ellátása hatására nagymértékben „medikalizálódott” a túlélőkhöz való hozzáállás, és gyakran pszichopatológiai kategóriákba kerülnek a kínzást túlélő személyek. Sokan azonban tiltakoznak e szemlélet ellen és amellet érvelnek, hogy a kínzás nem a túlélő betegsége, hanem a civilizáció saját zavar, „népbetegség”, vgy Marcelo Viñar (2005) uruguayi pszichoanalitikus és

traumakutató szavait idézve, 'láthatatlan patológia', amely az emberi mivoltunkhoz szorosan hozzátartozó szociális rendszerünket rombolja szét.

A kínzás traumája és az identitás

A kínzás olyan trauma, amelyet egy emberi lény okoz embertársának, szándékosan, módszeresen, gyakran előre eltervezett úton. Viñar definíciója szerint a kínzás „olyan tudatos eljárás, amely végcélja az alkalmazott módszerektől függetlenül az áldozat hiedelmeinek, illetve meggyőződéseinek szétrombolása, megfosztva az illetőt a személyiségét alkotó identitáskonstellációtól” (idézi Sironi, 2010, 17.). Az elkövető szemében az áldozat nem tekintendő emberi lénynek, és célja a másik megszégyenítése és pszichés megsemmisítése. Ehhez az elkövetők számos fizikai és pszichológiai eszközt bevetnek, miközben gyakran kihasználják az áldozat sérülékenységét. A kínzás az ember legszemélyesebb és intimebb rétegeibe hatol be, és hatására a test és lélek többé nem biztonságos hely. Az elkövető, mint a hatalom birtokosa és gyakorlója elfoglalja és meggyalázza az áldozat testét, amely többé nem szent és sérthetetlen. Ehhez társul a pszichés megalázás, amikor az agresszor szándékosan, szisztematikusan és gyakran nyilvánosan cselekszik, és tetteivel azt sulykolja, hogy az áldozat nem méltó az emberi életre, megérdemli a kínzást.

Judith Herman (2003) könyvében hosszas értekezik arról, hogy milyen következményekkel jár az elkövető attitűdjének internalizálása a túlélő részéről, és arról, hogy milyen nehéz megszabadulni az agresszor által sulykolt énképtől, amely bevésődik a túlélő pszichéjébe és testébe. Nehezen feldolgozható élmény az áldozat számára, hogy kénytelen volt megélni pszichés összeomlását a kínzás folyamata alatt, és korábban erős énjének helyét egy gyermeki, kiszolgáltatott, megfélemlített én vette át, amely nem volt képes többé az események kontrollálására és önmaga védelmére. A kínzás az áldozatot súlyos regresszív helyzetbe hozza, aminek hatására az áldozat korábbi éretlen elhárító mechanizmusokhoz tér vissza a realitáshoz való alkalmazkodás érdekében (hasítás, primitív idealizáció, projektív identifikáció, tagadás). Alapvető megküzdési mód továbbá a disszociáció, a test leválasztása a pszichéről és idegen objektumként való tekintete. A szürreálisan megváltozott realitás helyzetében azonban a korai elhárító mechanizmusok sem feltétlenül segítenek a túlélésben, illetve jelentős szerepet játszanak a későbbi tünetképzésben (Hárdi, 2008).

A Holokauszttal kapcsolatos pszichoterápiás diskurzus is kiemeli (Erős, 2001), hogy a szélsőséges üldöztetés helyzeteiben az áldozat a legkorábbi és legősibb traumatizáció szintjére eshet vissza (a születés elsődleges traumájához), amely szétrombolja a preödipális anya-gyermek kapcsolat struktúráit. A kínzás természetéből adódik, hogy erőteljesen szétzúzza az emberekbe való alapvető ősbizalmat, intézményesített formája teljes szociális közösségeket képes szétrombolni. Viñar (2005) kifejti, hogy folyamat által az áldozat az örület határához közelít, olyan gondolatok fogalmazódnak meg benne, hogy soha többé nem lesz ugyanaz az ember, mint korábban, idegen lesz a saját testében, és attól fél, hogy ezen túl meg sem ismeri

önmagát. Ezek az deperszonalizációs élmények és gondolatok nem csak a kínzás epizódjára korlátozódnak, hanem megfelelő feldolgozás hiányában még hosszan elhúzódhatnak, és olyan mentális széteséshez és összeomláshoz vezethetnek, amely meghaladja az ember felfogó- és tűrőképességét.

Az interperszonális trauma és kínzás tehát radikálisan módosítja az áldozat személyes és kollektív identitását; károsítja a személy legjelentősebb kapcsolatait, és az önmagáról és a világról alkotott reprezentációkat. E traumák esetén gyakori az elkövető által sulykolt énkép interiorizálása, ami egy dehumanizált, megbélyegzett, lealacsonyított identitás kialakításához vezet. Oravecz (2004) szerint a trauma hatására az eredeti pszichoszociális identitás fragmentálódik és ún. auxiliáris (helyettesítő) identitás alakul ki. A helyettesítő identitás fő meghatározója a szégyen, a megalázottság, a megbélyegzettség és a szociális alkalmatlanság érzete. A masszív pszichés traumatizációt követően a túlélő gyakran patológiás és maladaptív kísérleteket tesz a struktúra helyreállítására vagy újraalkotására, mely a túlélő szindróma lényegét képezi. A szélsőséges traumatizáció pszichoterápiás diskurzusában közös, hogy a sajátos tünetcsoport középpontjába a súlyosan sérült és állandóan fenyegetett identitást állítja (Erős, 2001).

A trauma hatására bekövetkező szelf-változásokról pszichoanalitikus elemzése Ferenczihez nyúlik vissza. A háborús neurózisról szóló értekezésében (1918) leírja, hogy az érintett személy önbizalmában és énképében regresszív változások jönnek létre, az illető személyisége teljes átalakuláson megy keresztül és leginkább egy megfélemlített, gondoskodást igénylő kisgyerekre képe rajzolódik ki a változások következtében. A „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” című tanulmányában (1933) valamint a *Klinikai naplóban* (1932) átfogó leírását adja a poszttraumás személyiségváltozásoknak. Ferenczi gyerekkorban bántalmazott páciensek esetén keresztül demonstrálja, hogy a tehetetlen és kétségbeesett áldozat az agresszorral való azonosuláshoz folyamodik az extrém szintű szorongás elleni védekezésében, valamint introjektálja a felnőtt büntudatát. Mindennek hatására a személyiség fragmentálódik a fájdalom elviselése érdekében, és a személy szelfje traumatizált és egészséges részekre bomlik.

A Holokauszt túlélőivel végzett terápiás munkájának eredményeképp számos analitikus beszámolt meghatározó poszttraumás személyiségváltozásokról. Grubrich-Simitis (1981) alapján a változások részét képezik a felettes én regressziója, az agresszor hozzáállásának interiorizálása, és a lealacsonyított, megszegényített és értéktelen énnel való azonosulás. Mindennek hatására „hamis én” alakul ki, amely fogalmat Grubrich-Simitis nem a winnicotti értelemben használja. Krsytal (1978) a túlélők katatón állapotát írta le, amely pszichés visszavonulással, az érzelmszabályozás krónikus zavarával és az identitás teljes elvesztésével jár. Niederland (1981) arról számolt be, hogy a túlélők személyiségváltozásai érintik az énképet, testképet, valamint az időben és térben való orientációt. Meghatározó élmény a túlélők számára, hogy visszafordíthatatlannak és örökké tartónak élik meg ezen változásokat. A deperszonalizációs élmények odáig vezethetnek, hogy az illető már

saját emberi mivoltát is megkérdőjelezi. Lifton (1968) a hirosimai atomrobbantás túlélői körében írt le egy jellegzetes és patogén mintázatot, amely a halálközeliség élménye hatására alakult ki. Az amerikai pszichiáter szerint az áldozatok személyisége elvesztette „vitalitását”, kiürrült, és „megpecsételődött a halál élményével”.

Ulman és Brothers (1988) vietnami veteránok és nemi erőszaktételek túlélőinek traumatikus tapasztalatai alapján alakított ki egy pszichoanalitikus elméletet, amely a trauma által szétrombolt archaikus és nárcisztikus fantáziák hatását emeli ki az én-élmény alakulására. A pszichoanalitikus szerzőpáros rámutatott, hogy a traumatikus esemény tudattalan jelentése a fantáziák helyreállítására adott hibás kísérlet eredményeképpen jön létre, és a kialakult hamis jelentés az, ami negatív irányba befolyásolja a személy énképét és identitását. Wilson (2005) szerint az extrém megalázó helyzetek (pl. kínzás) „lélek-halálhoz”, az ego identitás, szelf-kontinuitás és morális értékrend elvesztésének érzetéhez; és az én kiüresedésének érzéséhez vezethetnek. Kialakul a „poszttraumás szelf”, melyet erőteljesen jellemez a poszttraumás szégyen és bűntudat, és hosszútávon negatív identitás megkonstruálását eredményezi. Sironi (2011) a kínzást a dekulturációs folyamat legmeghökkenőbb eszközének nevezi, mely mindenfajta (kulturális, egyéni) sajátosságot tagad és meg akar semmisíteni, az emberi lényt személyiségének magvára, legegységesebb alapvonalaira redukálva. *Hóhérok és áldozatok* című könyvében leírja, hogy nem csak a túlélő változik meg a kínzások hatására, hanem a kínzás túlélőivel foglalkozó segítő szakemberekre is igaz az, hogy soha nem lesznek ugyanazok az emberek, mint a történetek meghallgatása előtt.

Rosenbaum és Varvin (2007) skandináv pszichoanalitikusok menekült kínzás-túlélőkkel végzett terápiás munka hatására dolgozták ki elméletüket, amely a trauma hatására sérült szimbolizáció három szintjét különíti el: a test – másik dimenziót, az én – csoport (kötődés, interszubjektivitás) szintjét, és az én viszonyát a szocio-kulturális kontextushoz, értékekhez, átfogó morális kérdésekhez. Elképzelésük szerint a három szint mindig dinamikus interakcióban van egymással, megjelennek az érintett személy énképében és narratív beszámolóiban. A szerzőpáros a poszttraumás állapot komplex modelljét alkotta meg, amely magába foglalja a szimbolizációt, a mentalizációt és az érzelmszabályozás területét.

A kínzás túlélőinek egy speciális csoportja: a menekültek

A menekülés minden esetben számos veszteséggel jár, amely nemcsak a személy alkalmazkodóképességét és jóllétét ássa alá, hanem hatással van a személyes és társas identításra is. Eisenbruch (1990) „gyökérvesztésnek” nevezi a menekültek komplex veszteségét, amely magába foglalja az otthon, nyelv, kultúra, anyagi javak, szeretett személyek, státusz, szerep és identitás elvesztését. A migráció, a menekült lét és az identitás kapcsolatát tárgyaló szociálpszichológiai kutatások az etnikai illetve nemzeti identitás alakulását, valamint az identitásstratégiák és akkulturáció összefüggéseit vizsgálják (Berry, 1997; Phinney és mtsai., 2001).

Ezzel szemben a pszichoanalitikus megközelítés a migrációt harmadik individuációs folyamatnak tekinti, amely újraeleveníti a korai kötődési-, szeparációs- és veszteségélményeket és azok tudattalan jelentéseit a felnőttben (Akhtar, 1995). Grinberg & Grinberg (1984, 1989) a migráció pszichopatológiájáról beszél, azt potenciális traumatikus élményként jellemzi, amely súlyos identitáskrizissel jár. A latin-amerikai szerzőpáros szerint a migrációs tapasztalatok fokozatos feldolgozásával, valamint a letagadott és lehasított élmények és érzések integrációjával megvalósulhat egy újonnan strukturált identitás és a pszichés fejlődés.

A migránsok speciális csoportját képezik a menekültek, akik etnikai, vallási, nemzeti, politikai vagy társadalmi hovatartozásukból kifolyólag kényszerülnek arra, hogy elhagyják hazájukat és egy másik országban keressenek átmeneti vagy végleges menedéket. Közös bennük, hogy mind elszenvetők az üldöztetésnek és száműzetésnek valamilyen formáját, és komoly veszélyt jelentene számukra a hazatérés. A menekültek a migránsok kifejezetten sérülékeny csoportjához tartoznak, ők a 'migrációs traumán' túl gyakran súlyos erőszak közvetlen vagy másodlagos túlélői. Baker (1992) alkotta meg a „háromszoros trauma paradigma” fogalmát, hogy érzékeltesse a megkínzott menekültek komplex traumatizációját. Modelljével rámutat arra, hogy a kínzást túlélő menekültek háromszorosan is traumatizálódnak: az üldöztetés és bántalmazás traumája, a meneküléssel járó veszteségek, és a menekült lét sérelmei és traumatikus tapasztalatai egyaránt meghatározzák ezen személyek pszichés realitását, alkalmazkodását és identitását.

„Abdala” esete

Egy súlyosan traumatizált menekült esetén kerestül szeretném bemutatni a kínzás és a menekült trauma összetett hatását az identitásra, pszichodinamikus keretben. A Cordelia Alapítvány pszichológusaként kerültem kapcsolatba vele. Abdala 33 éves férfi, egy arab ország állampolgára, és menedékkérő egy magyarországi menekülttáborban. Vallási és etnikai kisebbség tagjaként gyerekkora óta csak diszkriminációt és bántalmazást élt át a többségi iszlám vallású, arab társadalom részéről, „idegenként” élt saját országában. Amikor 9 éves volt, bebörtönözték a bátyját politikai aktivitás miatt, utána a titkosszolgálat rendszeresen „látogatta” a családot az otthonukban, nem volt soha nyugtuk, „velük együtt nőtt fel”. Őt is sokszor bántalmazták a titkosszolgálat emberei gyerekként az otthoni razziaik során, megütötték, fenyegették, „lelkileg megnyomorgatták”. 16 évesen származása miatt megtiltották neki, hogy folytassa az iskolát, elkezdett szabóként dolgozni. Bátyja 12 évig volt börtönben, szabadulása után elhagyta az országot és Európába menekült, azóta is egy kelet-európai országban él. Sokáig nem tudtak hollétéről, nem tarthatták vele a kapcsolatot a titkosszolgálat miatt, Abdala évekkel később tudta meg, hogy hol telepedett le. 20 évesen kötelező katonai szolgálatra sorozták, három évig volt határőr. Közben családtagjai (szülei és a nővére) az állandó bántalmazások és félelem miatt a menekülés mellett döntöttek, „lefizették” a kormány embereit, elhagyták az

országot, Észak-Európába menekültek és ott telepedtek le. Abdala nem mehetett velük, egyedül maradt mert ha a szolgálatot elhagyja és elkapják, akkor halálbüntetéssel sújtják.

Ezt követően rászállt a titkosszolgálat, folyamatosan próbálták információt kiszedni belőle a családja hollétéről, megvádolták azzal, hogy ő szöktette ki őket, mivel a határnál volt katona. Emiatt bebörtönözték, és három évig tartották fogva. A kínzások mindennaposak voltak, volt, hogy eszméletét veszítette az ütések hatására, számos külsérelmi nyoma is van a bántalmazásoknak. 11 hónapig magánzárkában volt, és ez volt számára a legnehezebb időszak. A zárkában három kisegérré talált, és ő róluk gondoskodott, velük kötött „barátságot”, és így bírta ki a szörnyű nehéz helyzetet. Szabadulását követően teljesen egyedül maradt, majd valamivel később megismerkedett egy iszlám vallású arab lánnyal. Bár szigorúan tiltott volt egy kereszténynek és egy iszlám vallásúnak együtt lennie, ők mégis szerelemben estek, és a lány lett Abdala minden támasza a nehéz időkben. Abdalát azzal a feltétellel engedték ki a börtönből, hogy szabadulását követően hírszerzőként dolgozik a nemzetbiztonságnak, és megadtak neki neveket, hogy kik után kell érdeklődni a város nemzetbiztonsági és katonai irodájában. Ő azonban nem akart ilyen tevékenységben részt venni, és úgy döntött, hogy elmenekül a városból. A lánnyal együtt elhagyta a várost, egy messzebbi faluba utaztak, ahol Abdala egy unokatestvére lakott. Pár hétig ennél a rokonnál laktak, de utána veszélyessé vált az unokatestvér számára Abdala elszállásolása, mert megkeresték a nemzetbiztonságiak. Ezután Abdala és a lány otthon nélkül maradtak, és elhagyatott épületekben aludtak. Több hónapig így éltek, majd kiderült, hogy teherbe esett a lány, és emiatt nagyvárosba költöztek, albérletet vettek ki. Abdala itt találkozott egy régi barátjával, és mesélt neki a jelenlegi élethelyzetéről. Pár nappal később az utcán sétált a fiatal pár, Abdala „felesége” (így nevezi a lányt, bár hivatalos házasságkötésre nem került sor) megéhezett, és Abdala elszaladt neki venni egy szendvicset. Amikor visszaindult a sarkon mentőket látott meg, majd vért, és a lányt a földön. A lány apja és fiútestvérei álltak körülötte, megölték a lányt. Abdala teljesen lebénult, és nem volt képes odarohanni. Állt dermedten és megvárta, amíg elmennek a tettesek, utána ment csak oda. Az esetet követően hagyta el az országot, több évet eltöltött Görögországban, majd Törökországban, mindkét országban veszélyben és bizonytalanságban élt, sokat bántalmazták. Szülei egyszer elutaztak Görögországba, hogy találkozzanak vele, mert nagyon aggódtak miatta. Abdala viszont nem volt hajlandó találkozni velük, mert annyira szégyellte a helyzetét. Végül Magyarországra került, és menekült kérelmet terjesztett elő.

Abdalával a kapcsolatfelvétel rendkívül nehezen indul, először segítséget kér, majd a következő alkalommal elutasítja a találkozást, bizalmatlan, viselkedése zavart. Nem bízik senkiben, főleg nem a táborban lakó többi arab emberben. Amikor mégis sikerül leülni és beszélni, egy rendkívül traumatizált identitás rajzolódik ki. Abdala meg van győződve, hogy ő rossz ember, mert nem mentette meg a feleségét, és „hazudott neki”. Pedig a lány a szörnyű körülmények között is kitar-

tott mellette és gondoskodott róla. Gyűlöli önmagát, úgy érzi, hogy mindent elveszített az életében, nincs többé értelme élni, és meg akar halni. Egyetlen vágyat fogalmaz meg, hogy elutazzon édesanyjához és elmesélje neki mindazt, ami vele történt, és utána már meghalhat. Azonban ezzel kapcsolatosan is ambivalens, mert közben fél is attól, hogy csalódik benne a családjá. Amikor Törökországban és Görögországban tartózkodott, megpróbált lányokkal ismerkedni, mert akkor még úgy gondolta, hogy ezzel enyhíthet fájdalmán. Viszont minden alkalom kudarcba fulladt, ő miatta, nem bír megmaradni egy lány mellett sem, minden próbálkozás után, rossz érzése lett, undorodott saját magától és elmenekült a helyzetből. Most már együtt akar élni ezzel a fájdalommal, ő nem ismer mást, és nem akar ezen változtatni. Szeretni sem szeretne többet, és azt sem hogy őt szeressék, mert úgy érzi, hogy nem tudná befogadni. Nem ismer már önmagára, úgy érzi, hogy végérvényesen megváltozott. Korábban, ha igazságtalanságot látott (például a hadseregben), akkor mindig kiállt az „elnyomottak” oldalán, ma már viszont nem érinti meg semmi, nem érzi, hogy bármi miatt érdemes lenne küzdenie. Jelenleg minden haragját és dühét – ha aktuálisan nem önmagára – akkor a magyar menekültügyi eljárásra és rendszerre vetíti ki, „hazudnak neki”, „csak az ő ügyét” halogatják, paranoid gondolatokat fogalmaz meg a rendszerrel kapcsolatosan.

A traumatizált páciensekkel való munka során az áttételi és viszontáttételi helyzetre jellemző, hogy az elkövető személye is megjelenik szimbolikusan, és a páciens a terapeutát időnként agresszornak éli meg, máskor pedig megmentőt vár a terapeuta személyében. A páciens bizalmatlansága és ambivalenciája a velem való kapcsolatban is nagymértékben megnyilvánult. Először segítséget kért, majd elutasította, végül együttműködött, de nehéz volt terápiás megállapodásra jutni. Az áttételben éreztem egy regresszív vágyat, hogy belém kapaszkodjon, és én legyek a megmentője, másrészt elutasítást is megéltem, hogy nem „vagyok elég jó”, nem tudok semmit nyújtani a páciensnek. Szélsőséges érzelmeket váltott ki belőlem, viszontáttételben átéltem én is az érzelmek széles skáláját a csodálattól a tehetetlenségig és dühig. Továbbá előfordult, hogy úgy éreztem, ő irányítja a reakcióimat, amely a projektív identifikáció egy jellegzetes megnyilvánulása.

Abadala személyiségének sérülése a korai életkorban kezdődött; traumatikus tapasztalatai súlyosak, komplexek és kumulatívak. Üldözött kisebbség tagjaként nőtt fel származási országában, kiskora óta azt élte meg, hogy más illetve kevesebb, mint a többiek, és nincs elfogadva. Szülei politikai aktivitása miatt aktívan üldözték a páciens családját; a félelem, a kisebbség érzés és a biztonság hiánya meghatározó tapasztalat volt számára kiskorától kezdve. A nemzetbiztonságiak bántalmazásai során valós fizikai erőszakot is elszenvedett, és azt élte meg, hogy otthonában sincs biztonságban. A bebörtönzés és kínzások tovább károsították énképét, világképét és bizalmát másokban; szerelmének halála pedig teljesen szétzilálta az amúgy is törékeny kötődését, én- és világképet. Szerelme elvesztésének traumája és az ő „szerepe” a történetben Abadala számára vélhetően „beleillett” a korai sémájába, rezonált a korai traumatikus élményekkel, és kvázi bizonyítékként szolgált, hogy „valóban rossz

ember vagyok”. A szégyen, a „túlélő” büntudata, a kisebbségi érzése és az önvád interiorizálódott és mélyen beleivódott a személyiségbe. Csak fájdalommal tud élni, ez jelenti számára a „biztonságot”, személyes identitásának szerves része lett a szenvedés. Másokhoz való viszonya is rendkívül sérült, nem bízik az emberekben. Arra számít, hogy becsapják, rosszat akarnak neki, bántalmazták, ellehetetlenítik az életét. Az elhagyatottság és elutasítottság élménye miatt a kapaszkodás igénye rendkívül magas, de jelenleg rendkívül ambivalens a kapcsolati igénye, és sokszor tagadja a szükségletet. Abdala személyében egy súlyosan, többszörösen és krónikusan traumatizált ember képe rajzolódik ki; középpontban a szégyennel, büntudattal, és kisebbségi érzéssel átítatott identitás áll. Első terápiás lépésként a páciens stabilizálása és a bizalom kiépítése tűzhető ki, és csak hosszas terápiás munka során lehetséges egy új narratíva és identitás kialakítása és megszilárdítása.

IRODALOM

- ABILDGAARD ÉS MTSAL. (1984). U. Abildgaard, O. Daugaard, H. Marcussen, P. Jess, H.D. Petersen, & M. Wallach: Chronic organic psycho-syndrome in Greek torture victims. *Danish Medical Bulletin*, 31:239-242.
- AKHTAR, S. (1995). A third individuation: immigration, identity, and the psychoanalytic process. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 43:1051-84.
- ALLODI, F. & COWGILL, O. (1982). Ethical and psychiatric aspects of torture. *Canadian Journal of Psychiatry*, 27, 98-102.
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Fifth ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- BAKER, R. (1992). Psychosocial consequences for tortured refugees seeking asylum and refugee status in Europe. In: M. Basoglu (Ed.), *Torture and its consequences: current treatment approaches* (pp. 83-106). Cambridge: Cambridge University Press.
- BASOGLU, M. (Ed.) (1992). *Torture and Its Consequences*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- BASOGLU ÉS MTSAL. (2001). M. Basoglu, J.M. Jaranson, R. Mollica, & M. Kastrup: Torture and mental health: a research overview. In: E. Gerrity, T.M. Keane, & F. Tuma (Eds.), *The Mental Health Consequences of Torture* (pp. 35-62). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2001.
- BASOGLU ÉS MTSAL. (1994). M. Basoglu, M. Paker, O. Paker, E. Ozmen, I. Marks, C. Incesu, D. Sahin, & N. Sarimurat: Psychological effects of torture: A comparison of tortured with non-tortured political activists in Turkey. *American Journal of Psychiatry*, 151:76-81.
- BERGMANN, M. S., & JUCOVY, M. E. (Eds.) (1982). *Generations of the Holocaust*. New York: Basic Books.
- BERRY, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1):5-34.
- CHODOFF, P. C. (1963). Late effects of the concentration camp syndrome. *Archives of General Psychiatry*, 8:323-342.

- CHODOFF, P. C. (1969). Depression and guilt among concentration camp survivors: comments of a survivor. *Existential Psychology*, 7(26-27):19-26.
- EISENBRUCH, M. (1990). The cultural bereavement interview: a new clinical research approach for refugees. *Psychiatric Clinics of North America*, 13:715-735.
- EITINGER, L. (1961). Pathology of the concentration camp syndrome. *Archives of General Psychiatry*, 5:371-9.
- ERŐS, F. (2001). *Az identitás labirintusai*. Budapest: Janus-Osiris.
- FERENCZI S. (1918/1982). A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: Linczényi Adorján (szerk.), *Leleki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányából* (pp. 199-225). Budapest: Magvető, 1982.
- FERENCZI S. (1932/1996). *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- FERENCZI S. (1933/1997). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: *Techmikai írások (1921-1933)* (pp. 102-112). Budapest: Animula, 1997.
- GRINBERG, L. & GRINBERG, R. (1984). A psychoanalytic study of migration: Its normal and pathological aspects. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 32:13-38.
- GRINBERG, L. & GRINBERG, R. (1989). *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. New Haven, Yale University Press.
- GRUBRICH-SIMITIS, I. (1981). Extreme Traumatization as Cumulative Trauma—Psychoanalytic Investigations of the Effects of Concentration Camp Experiences on Survivors and their Children. *Psychoanalytic Study of the Child*, 36:415-450.
- HÁRDI, L. (2008). Menekülők pszichoterápiás és pszichoszociális segítése. *Psychiatria Hungarica*, 23(4): 255-259.
- HERMAN, J. (2003). *Trauma és gyógyulás*. Budapest: Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület.
- HOPPE, K. (1968). Re-somatization of affects in survivors of persecution: symposium on psychic traumatization through social catastrophe. *International Journal of Psychoanalysis*, 49:324-326.
- JUCOVY, M. E. (1992). Psychoanalytic Contributions to Holocaust Studies. *International Journal of Psychoanalysis*, 73:267-282.
- KLEIN, H. (1968). Problems in the psychotherapeutic treatment of Israeli survivors of the Holocaust. In: H. Krystal (Ed.), *Massive Psychic Trauma* (pp. 233-244). New York: International Universities Press, 1968.
- KRYSTAL, H. (1971). *Trauma*: considerations of its intensity and chronicity. In: H. Krystal & W. Niederland (Eds.) *Psychic Traumatization: Aftereffects in Individuals and Communities* (93-114). New York: Little, Brown, & Co.
- KRYSTAL, H. (1978). Trauma and Affects. *Psychoanalytic Study of the Child*, 33:81-116
- KRYSTAL, H. (1991). Integration and Self-Healing in Post-Traumatic States: A Ten Year Retrospective. *American Imago*, 48:93-118.
- KRYSTAL, H. (Ed.) (1968). *Massive psychic trauma*, New York: International Universities Press.
- LIFTON R, J. (1968). *Death in life: survivors of Hiroshima*. New York: Random House.
- MOSES, R. (1978). Adult psychic trauma. The question of early predisposition and some detailed mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 59:353-363.

- NIEDERLAND, W. G. (1961). The problem of the survivor. *Journal of Hillside Hospital*, 10:233-247.
- NIEDERLAND, W. G. (1968). Clinical observations on the „survivor syndrome”: symposium on psychic traumatization through social catastrophe. *International Journal of Psychoanalysis*, 49:313-315.
- NIEDERLAND, W. G. (1981). The survivor syndrome: Further observations and dimensions. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 29(2):413-425.
- ORAVECZ, R. (2004). A gyermekkori szexuális abúzus kezelése. *Addiktológia*, 3(4):498-514.
- PELCOVITZ ÉS MTSAL. (1997). D. Pelcovitz, B. van der Kolk, S. Roth, F. Mandel, S. Kaplan, & P. Resick: Development of a Criteria Set and a Structured Interview for Disorders of Extreme Stress (SIDES). *Journal of Traumatic Stress*, 10:3-16.
- PHINNEY ÉS MTSAL. (2001). J. S. Phinney, I. Romero, M. Nava, & D. Huang: The role of language, parents, and peers in ethnic identity among adolescents in immigrant families. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(2):135-153.
- PUNAMÄKI, R.L. & SULEIMAN, R. (1989). Predictors and effectiveness of coping with political violence among Palestinian children. *British Journal of Social Psychology*, 29:67-77.
- RAKOFF, V. (1966). Long term effects of the concentration camp experience. *Viewpoints*, 1:17-21.
- ROSENBAUM, B. & VARVIN, S. (2007). The influence of extreme traumatization on body, mind and social relations. *International Journal of Psychoanalysis*, 88(6):1527-1542.
- SCARRY, E. (1985). *The body in pain: the making and unmaking of the world*. Oxford University Press.
- SIRONI, F. (2010). *Hóhérok és áldozatok – A kínzás pszichológiája*. Budapest: Göncöl Kiadó.
- SOMNIER, F. E. & GENEFKÉ, I. K. (1986). Psychotherapy for victims of torture. *British Journal of Psychiatry*, 149:323-329.
- SOMNIER ÉS MTSAL. (1992), F. E. Somnier, P. Vesti, M. Kastrup, & I. Genefke: Psychosocial consequences of torture: current knowledge and evidence. In: M. Basuglu (Ed.), *Torture and its consequences. Current treatment approaches*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1992.
- TURNER, S. & GORST-UNSWORTH, C. (1990). Psychological sequelae of torture – A descriptive model. *British Journal of Psychiatry*, 157:475-480.
- ULMAN, R. B. & BROTHERS, D. (1988). *The Shattered Self: A Psychoanalytic Study of Trauma*. Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- VIÑAR, M, N. (2005). The specificity of torture as trauma: the human wilderness when words fail. *International Journal of Psychoanalysis*, 86:311-33.
- WILSON, J. P. (2005). The Posttraumatic Self. In: *The Posttraumatic Self: Restoring Meaning and Wholeness to Personality* (pp. 9-68). New York: Routledge, 2006.
- YEHUDA ÉS MTSAL. (1997). R. Yehuda, J. Schmeidler, A. Elkin, E. Houshmand, L. Siever, K. Binder-Brynes, M. Wainberg, D. Aferiot, A. Lehman, L. Song Guo, & R. Kwei Yang: Phenomenology & Psychobiology of the Intergenerational Response to Traum (second revision, 1997). In: Danieli, Y. (1998). *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press.

ARCHÍVUM

Két Ferenczi-kézirat*Erős Ferenc****Bevezetés***

Az alábbiakban Ferenczi Sándor két, eddig kiadatlan írását tesszük közzé. Mindkettő a londoni Freud Múzeum archívumában található, a Ferenczi-hagyatékban, amely nemrégiben került az örökös, Dr. Judith Dupont (Párizs) jóvoltából a múzeum birtokába. A kézzel írott szövegeknek eredeti és gépre írt változatát egyaránt közöljük. A fotokópiáékért köszönettel tartozunk Stefan Marianskinak, a Freud Múzeum munkatársának.

A két kézirat már csak azért is számot tarthat az érdeklődésre, mert jól illusztrálják szerzőjük társadalmi és politikai kérdésekben vallott felfogását. Az első kézirat a marxizmus, anarchizmus, kommunizmus, a második pedig a liberális szocializmus és a pszichoanalízis közötti párhuzamokkal foglalkozik. Felmerül a kérdés, vajon mikor írhatta le ezeket Ferenczi, mivel a kéziratok keltezését nem tartalmaznak. Ezt a kérdést egyelőre hagyjuk nyitva. Tudjuk azonban, hogy Ferenczit pszichoanalitikus pályafutásának kezdeteitől, 1908-tól foglalkoztatták társadalmi és politikai kérdések. „Pszichoanalízis és pedagógia” című írása, amely eredetileg előadásként hangzott el a Salzburgban tartott első nemzetközi pszichoanalitikus konferencián, az uralkodó nevelési rendszerek elfojtó és képmutató vonásait emeli ki, rámutatva arra, hogy e rendszerek – és általában a fennálló társadalmi intézmények – az elkerülhetetlenül szükségesnél több kényszerrel nehezedenek az egyénekre, akik ezáltal neurotikussá válnak, és újra és újra az egyre elnyomóbb felesleges kényszereket reprodukálják. A szükségtelen belső kényszertől való felszabadulás legfőbb eszköze Ferenczi szerint a pszichoanalízis, amely

„nem az öntudatlan és az egyénre nézve esetleg célszerűtlen egoisztikus ösztönök korlátlan uralmát eredményezi [...], hanem az önismeretet gátló előítéletek alóli felszabadulást, az eddig öntudatlan motívumokba való belátást és a tudatossá váló velleitásoknak ellenőrzését” (Ferenczi 1908, in 2000, 66.).

Ez lenne

„az első olyan forradalom, amelyik az emberiségnek igazi megkönnyebbülést hozna, mert a politikai forradalmaknál csak arról van szó, hogy a külső hatal-

mak, azaz a kényszerítő eszközök egyik kézből a másikba vándorolnak [...] Csakis az így felszabadított emberek lennének ezután képesek gyökeres változást létrehozni a pedagógiában, s ezáltal örökre megelőzhetnék hasonló állapotok visszatérését” (uo. 62.).

Hasonló szellemben írt Ferenczi „Az öntudatlan megismerése” című cikkében is, amely három évvel később a *Szabadgondolat* című lapban jelent meg, kifejtve, hogy amikor majd a „természetes, de a kultúrával sokban összeütköző ösztönöket és vágyakat” nem letagadással vagy elfojtással fogják elintézni, hanem „tudatos elviseléssel” és „józan kormányzással”, be fog majd következni az emberiség új korszaka, amelyet nem „a hipokrizis, a dogmák és tekintélyek vak imádása és az önkritika hiánya jellemez.” (Ferenczi 1911, 78.).

„A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről” című 1914-es tanulmányában Ferenczi már határozottan politikai jellegű állásfoglalásokra jut:

„Kell, hogy legyen az anarchizmus és a kommunizmus között, melyek közül az első a korlátlan individuális kiélést, a másik a társadalmi aszkézist hirdeti, egy józan *individuálszocialisztikus* irány, mely a társadalom érdeke mellett az egyén boldogságát is részesíti gondjaiban, a kitörésekhez vezető társadalmi elfojtás helyett a vad ösztönök energiájának értékesítését, átszellemítését alkalmazza és ezzel a fejlődésnek paroxizmusoktól, revolúcióktól és reakcióktól mentesebb, nyugodtabb és egészségesebb menetét biztosítja.” (Ferenczi 1914, in 1982, 173. kiemelés az eredetiben).

Majd később így folytatja: „Ma a legvadabb szocialista vezér is újra csak rabszolgát nevel gyermekéből, ha családja körében a szabadságról fennen hirdetett elvek helyett zsarnoki önkényuralmat gyakorol és környezetét tekintélyimádáshoz szoktatja.” (uo.).

Az első kéziratban Ferenczi a pszichoanalízis és marxista történelemfelfogás közötti párhuzam kérdését veti fel, megfelelést találva egyfelől a „termelési rend” és a „szexuális konstitúció”, másfelől az osztályharc és az „ösztönrezdülések küzdelme” között. E párhuzam-keresési törekvésben nem Ferenczi volt az egyetlen. A Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület egyik 1909-es ülésén Alfred Adler beszélt „az osztályharcelméletnek az ösztön tan eredményeivel való összhangba hozásáról”, és a kérdés továbbra is az egyesület napirendjén maradt (Erős 2001,76-79.). Ferenczi azonban az első kéziratban rámutat a párhuzam érvényességének korlátaira is, bírálva azt a felfogást, amely a pszichoanalízis célját „az ösztönök felszabadításában” jelöli meg, nem pedig csupán egy eszközt lát benne „a személyiség önfelszabadítására”. Az előbbi felfogást az anarcho-kommunizmussal, az utóbbit pedig a pszichoanalízis „egészséges törzsével” felelteti meg. Ferenczi nem nevezi meg, hogy kit vagy kiket tart az anarcho-kommunizmussal rokon pszichoanalitikus mentalitás képviselőjének, de feltehetően elsősorban Otto Grossra gondolhatott, aki 1913-tól kezdve hirdette radikális nézeteit az ösztönök szabadságáról, és a családi, apai és társadal-

mi tekintélyelvűség felszámolásáról, az anyajogúság forradalmáról (Gross 1913, Friedrich 2006). Az anarcho-kommunizmus legnagyobb hatású képviselője ebben az időszakban Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921) herceg, orosz tudós és politikai gondolkodó volt, akinek írásait magyarországi radikális körökben is jól ismerték.

Ami az „egészséges törzset” illeti, Freud 1910-ben használta először a „vad pszichoanalízis” kifejezést, a „vadságot” a mozgalom fő irányától „elhajlóknak”, Stekelnek, Adlernek és Jungnak tulajdonítva. Éppen a ’vadaktól’ való elhatárolódás és pszichoanalitikusként való működés kanonizálásának céljából alapították meg 1910-ben a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet, „melynek tagjai nevük nyilvánosságra hozatalával fejezik ki odatartozásukat, hogy elutasítsák a felelősségvállalást mindazok tevékenységéért, akik nem hozzánk tartoznak, és gyógyítási módszerüket »pszichoanalízisnek« nevezik” – jelentette ki Freud (1910, in 2007, 106). A Ferenczi által említett Oskar Pfister (1873–1956) svájci protestáns lelkész és pszichoanalitikus, a pszichoanalitikus módszerről szóló könyvében (*Die psychanalytische Methode*, 1913) foglalta össze az addig kialakított elveket és szabályokat.

Ferenczi a pszichoanalízist nem a marxizmussal, hanem érdekes módon Durkheimmel kívánja társítani. Marxizmusról szóló fejtegetéseinek további érdekessége a lamarckizmus és a szelekcionizmus, azaz Lamarck és Darwin tanainak összevetése. Lamarck evolúcióelmélete, amely szerint az élőlények környezeti hatások által megváltozott jellemzői átkerülnek a genotípusba, és ott tovább öröklődnek, már pszichoanalitikus korszaka előtti gondolkodására is nagy hatást gyakorolt rá.¹ Lamarck iránti érdeklődése a tízes években tovább mélyült, és – mint a Freuddal folytatott levelezésből kiderült – azt a javaslatot tette neki, hogy közös tanulmányt írjanak Lamarck és Darwin, illetve a pszichoanalízis kapcsolatáról.² Ez a közös munka nem valósult meg, de a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című művét Ferenczi nagy mértékben Lamarck, illetve a neolamarckianus biológia elgondolásaira alapozza. Az ösztöntan „voluntarizmusát”, vagyis az emberi szándékok evolúciós jelentőségét a kéziratban Ferenczi szembeállítja a „gazdasági érdekek” determinisztikus tanával, amely a marxizmus korabeli, jobbára dogmatikus, mechanisztikus felfogására volt jellemző. *Marxizmus és liberális szocializmus* című művében a darwini és a lamarcki tanok közötti különbséget Ferenczi kortársa, Jászi Oszkár még élesebben megvilágítja:

„A darwini tan szertelen túlzásait s emellett képtelenségét arra, hogy a biológiai fejlődést *egyedül* megmagyarázza, ma már mindenki látja s a *lamarcki princípium*, a tudatos és gyakorlat által elősegített alkalmazkodás gondolata, valamint a

---

¹ Lásd erről korai írásainak gyűjteményét (Ferenczi 1999).

² A tervezett közös munkáról („Lamarck és a pszichoanalízis”) lásd FFL 2002 és FFL 2003, többhelyütt.

kölcsönös segítség, tehát az asszociáció és a szolidaritás felismerése egyre nagyobb magában a biológiai fejlődésben.” (Jászi 1983, 106-107. kiemelés az eredetiben).

Ferenczi jegyzeteinek, s különösen a második kéziratban olvasható kijelentések kontextusba helyezéséhez Jászi idézett munkája más szempontból is fontos, mivel ez az írás – mint címe is mutatja – a liberális szocializmus elméletének és alapelveinek részletes kifejtését tartalmazza.

Jászi – Ferenczihez hasonlóan – különös jelentőséget tulajdonít az individuumnak: „*Nem egy mindenható közösségi hatalom, hanem szabad egyének szabad korporációja a legfelsőbb politikai célkitűzés.*” (Jászi 1983, 70. kiemelés az eredetiben). Nagy a kísértés arra, hogy Jászi eme művében találjuk meg Ferenczi gondolatainak forrását, ő azonban ezt az írást aligha ismerhette, mivel az már a Tanácsköztársaság bukása után és annak tapasztalatai nyomán, 1919 végén, Jászi bécsi emigrációja idején készült, hosszú ideig kéziratban maradt, és először csak 1983-ban Kende Péter adta ki a párizsi Magyar Füzetek könyvsorozatában. Jászi több helyen is utal azokra a szerzőkre, akik a liberális szocializmus eszméjének alapjául szolgáltak, így mindenekelőtt Franz Oppenheimer (1867–1943) német közgazdászra és szociológusra, valamint Henry George (1839–1897) amerikai politikai és közgazdasági gondolkodóra. Ferenczi mindkettőről tudhatott, legalábbis ismertetésekből és vitákból, hiszen mind Oppenheimer, mind George neve és munkássága jól ismert volt progresszív és radikális körökben. Oppenheimernek „A zsidók és a gazdasági élet” című írása, Werner Sombart hasonló című művének kritikája 1911-ben jelent meg a *Huszedik Század*-ban. Ugyanő, a *Szabadgondolat* egy szemleciikk-írója szerint „a világ egyik legradikálisabb közgazdája és szociálpolitikusa”, 1912-ben előadást tartott Budapesten.³ Az *állam* (Der Staat) című műve, amelyet Székely Artúr részletesen ismertetett a *Szabadgondolat* egyik 1912-es számában (Székely 1912), ugyanebben az évben jelent meg magyarul (Oppenheimer 1912).

Henry George munkássága ugyancsak széles visszhangra lelt a *Huszedik Század*-ban és a Társadalomtudományi Társaság vitáin. Braun Róbert (1879–1937), a neves szociológus és falukutató, már 1907-ben ismertette George földjáraadékelméletét (Braun 1907), és ő fordította le George főművét, a *Haladás és szegénység*-et, amely 1914-ben jelent meg (George 1914).

Mind Oppenheimer, mind George munkáiban kitüntetett jelentősége volt a *földmonopólium* fogalmának. Mindketten úgy vélték, hogy az ipari kapitalizmus kibontakozásának, a szegénység felszámolásának és a haladásnak legfőbb akadálya a föld magántulajdona, vagyis az, hogy a föld birtoklása önmagában is jövedelmet

---

³ Lásd (név nélkül) a Krónika rovatban: Franz Oppenheimer és a Pesti Lloyd-társulat. *Szabadgondolat*, 2(12):393-394.
http://mtdportal.extra.hu/szabadgondolat/1912/1912_12.pdf (2013.12.16.)

hoz tulajdonosának. George szerint az államoknak nem a munkát és a tőkét kell megadóztatni, hanem a földtulajdont, ezért javasolta a *földjáraadéka*dó bevezetését, amely adó, mint „egyetlen adó” (*single tax*) megakadályozná azt, hogy a birtokos pusztán a tulajdon révén profitáljon termőföldjéből vagy telkéből akkor is, ha nem végez vele vagy rajta produktív tevékenységet. Henry George utópikusnak minősülő, de korántsem alaptalan elképzelései nagy hatással voltak a korszak más utópikus társadalmi és gazdasági reformterveire, így többek között Josef Popper-Lynkeus osztrák mérnökre és filozófusra, akinek képzeletbeli kommunisztikus társadalmában nem lesz elfojtás, tehát senki sem fog „értelmetlen” álmokat álmodni. Popper-Lynkeus álomelméletében Freud saját *Álomfejtés*-ének egyik előzményét látta (Erős 2010). George elmélete ugyancsak nagy hatással volt Theodor Herzlre, a cionizmus megalapítójára, aki *Régiújjorszá*g (Altneuland) című regényében az akkori Palesztína földjén majdan létrejövő virágzó kommunisztikus társadalom utópiáját (a későbbi izraeli kibucok előképét) vázolta fel. Henry George-nak számos követője volt Angliában, főként a brit Munkáspárthoz közelálló Fabiánus Társaság körében, amelynek tagjai között volt többek között Sidney and Beatrice Webb, Bernard Shaw, H. G. Wells, Leonard és Virginia Wolf. A magyar goergisták, köztük az orvos és társadalomstatistikus Pikler J. Gyula, az építész Sós Aladár, a közgazdász Liska Tibor és a szociológus Kemény István mindmáig tartó hatást gyakoroltak a hazai közgazdasági és társadalompolitikai gondolkodásra.

Ferenczi a második kéziratban nyilvánvalóan ezekből a liberális szocialista elképzelésekből merít, velük összhangban hangsúlyozva a fejlődés „voluntarista”, gazdaságon kívüli tényezőit, amelyek tág teret engednek a pszichológiai folyamatok érvényesülésének is. Figyelemre méltó, bár kidolgozatlan az a párhuzam, amelyet Ferenczi von a „földhözköttöttség és az incesztuózus anya-rögzítődés”, másfelől a „földnek közönséges árucikk gyanánt való kezelése” és a „gyámoltalan elfojtás” között. Maga is kételkedik a párhuzam-keresések „értelmetlen játékának” folytathatóságában: „Ki merészelné helytálló pszichoanalitikus fordítását adni a 'földértéka'dó'-nak, szociológiai-liberálisztikus fordítását az 'uretrálerotiká'-nak?” E párhuzam-kísérletek azonban rávilágítanak arra, hogy Ferenczi milyen módon és gondolati forrásokból próbálta bevonni az aktuális társadalmi és politikai kérdéseket pszichoanalitikus elméleti törekvéseibe. Önmagában is érdekes a föld kérdésének felvetése, amely Ferenczi felfogását összekapcsolhatja mai „öko-pszichoanalitikus” elméletekkel is (Dodds 2011). Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ebben az időszakban a földkérdés az egyik legnagyobb horderejű társadalmi kérdés volt, különösen az olyan, túlnyomórészt paraszti, mezőgazdasági országokban, mint amilyen Oroszország vagy éppen Magyarország volt. Nem véletlen, hogy Jászi fentebb említett munkájában – már 1919-ben! – éppen a földkérdés elhanyagolását veti leginkább az orosz és a magyar kommunisták szemére.

Nem Ferenczi volt azonban az egyetlen, aki pszichoanalitikus oldalról felvetette az anarcho-kommunizmus és a liberális szocializmus kérdését. Ugyanezzel a témával foglalkozik *Psychoanalyse und Soziologie* (Pszichoanalízis és szociológia)

című, 1920-ban Bécsben, két évvel később angolul is megjelent könyvében Kolnai Aurél (1900–1973) filozófus, a magyar polgári radikalizmus egyik fiatalon feltűnt, később konzervatív nézeteket valló jeles gondolkodója is. Kolnai egy ideig híve volt a pszichoanalízisnek, majd a húszas évek végén eltávolodott tőle, éles bírálatban részesítve azt. 1920-as könyvében Ferenczi korábbi írásaiból kiindulva kritizálja az anarchista kommunizmus előfeltevéseit és gyakorlatát, Oppenheimerre és Henry George-ra támaszkodva vezeti be a liberális szocializmus gondolatát, és – Ferenczihez hasonlóan – párhuzamot von a szublimáció és a társadalmi haladás között. Ez utóbbinak éppen a földhöz, az archaikus anyához való primitív incesztuózus libidinális rögzülésben látja legfőbb akadályát.⁴ Kolnai könyve németül jelent meg, de 1920. április 18-án ugyanezzel a címmel magyarul is előadást tartott Budapesten, a pszichoanalitikus egyesület ülésén. Ugyanezen a napon Ferenczi a következőket írta Freudnak:

„Az egyesület fölöttébb szorgalmas; majdnem minden vasárnap dolgozunk. Ma egy már fölvevett egyesületi tag, név szerint Kolnai Aurél kitűnő előadását hallottuk »Pszichoanalízis és szociológia« címmel. Soha nem feltételeztem volna, hogy egy tőlünk mindezidáig távol álló fiatalembernek ennyi érzelme legyen a pszichoanalízishez. Mivel tudom, hogy Önt mostanában érdeklik a tömegpszichológiai kérdések, a tanulmányt közvetlenül az Ön címére küldetem. Bizonyára találni fog közös pontokat a szerző fejtegetéseiben.” (FFL 2004, 63.).

Mint fentebb említettem, Ferenczi kéziratai nincsenek datálva. A fenti levél alapján és a Kolnai-könyvvel való tartalmi és fogalmi, szóhasználati megfelelések, például a Durkheimre vonatkozó utalás alapján azonban feltételezhető, hogy nem korábban, és nem később, mint 1920 tavaszán keletkeztek, Kolnai budapesti előadása nyomán, esetleg ahhoz fűzött megjegyzések, kiegészítések vagy megjegyzések formájában. Ezt valószínűsíti Kolnai saját önéletrajza is, amely *Politikai emlékiratok* címmel jelent meg magyarul. Ebben a következőket írja:

„1920 tavaszán Budapesten búsongván írtam egy levelet dr. Ferenczinek – ő volt Freud magyarországi helytartója, kedves, idősebb úriember – amelyben felhívtam a figyelmét, hogy egyik esszéjében Spencert egy helyen félreértelmezi, nagyvonalúan meghívott, hogy beszéljünk; s meglepte az a fölvetésem, hogy a pszichoanalitikai fogalmak esetleg szellemi fegyverek lehetnek a marxizmus, a bolsevizmus és a reakció ellenében – erre megbízott, hogy írjak két tanulmányt erről. Az elsőben a freudi cél, hogy 'az értelmet magasabb tudati szintre emeljük'

---

⁴ Kolnai könyvről Kinszki Imre írt recenziót a *Nyugat* 1922. 8. számában (Kinszki 1922). A Kolnai-könyv a húszas években támadások célpontjává vált, mivel egyes marxista körök benne látták a pszichoanalízis „burzsoá áltudomány” mivoltának egyik fő bizonyítékát. A körülötte zajló vitákról és recepciójáról korábbi könyvemben részletesen írtam (Erős 2001, pp. 75-108.).

– valamint Durkheimnek a munkamegosztáson alapuló organikus szolidaritásfogalma között próbáltam meg párhuzamot vonni; ezt a szöveget a budapesti csoportban föl is olvastam, mielőtt még Bécsbe költöztem. A másodikban a marxizmust mint paranoidát, a proletártestvériséget mint a 'homoerotizmus' 'neurotikus' kifejeződését pszichoanalizáltam (valószínűleg ez volt a legnagyobb hülyeség, amit életemben valaha is leírtam)” (Kolnai 2005, 168-169).

Később így folytatja Kolnai:

„A 'kapitalista társadalomban' hajlamos voltam neurotikus beteget látni, amelyet 'archaikus' komplexumok, 'feudális' gyermekkorának föloldatlan emlékei terhelnek; az úgynevezett 'liberális szocializmusban', amely a nagybirtok és minden társadalmi viszonylat demokratikus megvitatását és tisztázását jelentette számomra, valami olyasmit láttam, mint a pszichoanalitikus kezelés révén a felelősségteljes életvitelhez és 'szublimációhoz' elvezetett felnőttest, a kommunizmusban vagy bármilyen más felfordulásban pedig mindig gátlás és korlát brutális széttröszölését, a tudatalattija által ellenőrizhetetlen és szörnyű rabszolgaságba döntött embert.” (170).

Mindez további bizonyíték amellett, hogy e kéziratok az ifjú Kolnaival való találkozás nyomán születtek, s nagyrészt az ő gondolatait tükrözik, de nyilván az ambiciózus fiatalember is profitált a Ferenczivel való beszélgetésekből.⁵ Kolnai, mint emlékirataiból tudjuk, 1919 őszén Bécsbe költözött, s csak rövidebb időkre tért vissza Budapestre. Bécsben kapcsolatban állt Jászi Oszkárral és körével, s nyilván ismerhette Jászi elgondolásait a marxizmusról és a liberális szocializmusról. Ilymódon lehetséges, hogy – Kolnai közvetítésével – mégiscsak Jászi hatása visszhangzik Ferenczi kézírataiban.

Ferenczi ekkor már túl van a csalódással és kudarccal végződő „egyetemi kalandon”, amely egy évvel korábban kezdődött, amikor éppen a hatalomra jutott kommunista kormányzat nevezte őt ki – hosszabb előzmények után – a pszichoanalízis professzorának (Erős 2011). Ekkoriban zajlik ellene a fegyelmi eljárás, amelynek végén kizárják őt a budapesti Királyi Orvosegyesületből. „Pszichoanalízis és társadalompolitika” című, a *Nyugat*-ban 1922-ben megjelent rövid cikkében 1919-es szerepvállalását magyarázza, mintegy védekezéséül, megjegyezve, hogy „abból, hogy mely irányzatnak nyitnak utat, ha csak talán divatból is, jogosulatlan dolog tartalmi kapcsolatot konstruálni az illető irányzat és aközött a tudomány között.” (Ferenczi 1922, in 2000, 72). Egyúttal újból hitet tesz az „individuál-szocialisztikus irány” mellett, amely „az egyéniségek ter-

---

⁵ Érdekes megjegyezni, hogy Ferenczi az első kéziratban Pfister mellett saját magát szokatlan módon harmadik személyben, „Ferencziként” említi. Ez felveti annak lehetőségét, hogy esetleg Kolnai saját jegyzeteiről, előadásvázlatáról van szó, amelyet átadott volna Ferenczinek. Ezt azonban csak egy alapos grafológiai elemzés tudná eldönteni.

mészetadta különbségét, függetlenségi és boldogulási törekvéseit legalább úgy fogja méltányolni, mint a közös együttélés miatt mellőzhetetlen, bár nehezen elviselhető organizációt”. (uo.)

Kolnai és Ferenczi pályája nem sokkal ezután szétválk. Kolnai bécsi, franciaországi, majd kanadai és angliai emigrációjában társadalomfilozófiai és etikai problémákkal foglalkozik, Ferenczi érdeklődése pedig egyre inkább a lamarckiánus teoretizálás és a pszichoanalitikus technika felé fordul, a társadalompolitikai kérdések – legalábbis a nyilvánosság szintjén – háttérbe szorulnak. 1932-es *Klinikai napló*-jában azonban, amelyet áthat a lamarckiánus szemlélet, érdekes módon újra felidéződnek – más kontextusban – régebbi társadalompolitikai elgondolásai.

1932, január 24-i naplóbejegyzése szerint

„Elméletileg... nem kizárt, hogy egy magasabb rendű elv, például az egyén és a környezet, beleértve a természet egyetemes nyugalomra törekvését, folyamatosan a veszély és szenvedés felhalmozódásának a kiegyenlítésén munkálkodik. Ez az elv teszi, hogy a környezet átengedi saját színét az egyénnek, és segít ez utóbbinak felölneni a külső szint. Érdekes *példája az egyéni és egyetemes törekvések sikeres összekapcsolódásának; individuál-kollektívizmus.*” (Ferenczi 1996, 47. kiemelés tőlem, E.F.)

Június 30-án pedig így fogalmaz:

„Ha az ember nem szégyellné, hogy akár még jóslatokba is bocsátkozzon, akkor a jövőtől sem az egyoldalú és kíméletlen kapitalizmus, sem a fantasztikus egyenlősi diadalát nem várná. Várná a tisztán önző ösztöntörekvések meglétének teljes elismerését, amelyek ugyan ellenőrzés alatt maradnak, de azért részben valóban ki kell elégnüük; az igen neurotikus, még mindig szenvedélyes, mondhatnánk, erőszakos, excesszív jószág (»Zabálj, madár, vagy halj meg!« -politika) kiküszöbölését, és végezetül talán a naiv jóindulat lassú kibontakozását.” (Ferenczi 1996, 162.)

Ezek az – utópia és a „megmentési fantáziák” (Berman 2003) jegyében született – gondolatok figyelemreméltó kontinuitásra vallanak korai társadalompolitikai ihletésű írásai és a *Klinikai napló* között.

A kéziratok*

1. kézirat átirata

* A pszichoanalízis és a marxizmus, kommunizmus, anarchizmus közti párhuzam.

Tárgyunkhoz tartozik az analitikus lélekmegismerésnek a marxista történelmi felfogással való összehasonlítása. Mindkettő magasabbrendűt akar alacsonyabbra visszavezetni, ideális momentumokat durvábbakból levezetni, röviden az értékhardozó felépítményt a dolgok mechanikájában egy voluntarisztikus álépítménnyel akarja helyettesíteni. A pszichoanalízis itt a szexuális ösztönre akad, a történelmi materializmus a gazdasági ösztönre. Ez eszmemenetek tanulmányozója megrekedhetne abban a meggyőződésben, hogy a társadalmi életet túlnyomóan az „éhség”, az egyénit pedig a „szerelem” határozza meg. A két iskola további kialakulása folyamán ezeknek a vulgáris fogalmaknak helyét a „termelési rend”, illetve a „szexuális konstitúció” foglalná el. Az osztályharcnak, a történelem tulajdonképpeni anyagának az ösztönrezdülések küzdelme felelne meg, a fennálló felépítményes kereteknek a megváltozott termelési viszonyok által való szétvetésével az elnyomott anyag előretörése lenne analóg... És még tovább: a fejlődés végeredménye, a kommunista ideál a pszichoanalízis „apanélküliség”-ét fedné, az anarchista paradicsom a gátlások pszichoanalitikus eltávolításának másik oldala lenne.

Minél mélyebbre hatolunk azonban, annál szembeűnőbb lesz a párhuzam elégtelensége, vagy pedig annál szükségesebb lesz a *pszichoanalízis két felfogását egymástól szétválasztani*: az egyiket, amelynek számára az elfojtás elhárítása minden és egyértelmű a kieléssel s a másikat, amely elismeri és méltányolja az *elfojtás és kritikai elítélés* lélektani elválasztását. Jóllehet az első felfogás „szélsően pszichoanalitikus”-nak látszik, mégis a második a helyes. Ha ugyanis a pszichoanalízis minden akarna lenni, ha igényt támasztana az ösztönsorsok és az életirányítás feletti döntésre, akkor kísértésbe jöhetnénk, hogy lényegét az „öztönök felszabadításá”-ban lássuk.

Elismerjük, hogy az ilyen pszichoanalitikai mentalitás majdnem azonos az anarcho-kommunista mentalitással.

Ezzel azonban éles ellentétben áll a pszichoanalízis egészséges törzse hivatalosan és ténybelileg: *Freud* tudattalan és kulturelmélete, *Ferenczi* és *Pfister* idekapcsolódó gondolatai és az általános állásfoglalás a „vad pszichoanalízis” ellen. Ezek szerint az analízis nem „az öztönök

---

* A kéziratban lévő aláhúzásokat *dőlt* betűvel jelöltük. Az átiratban szereplő aláhúzás a kéziratban dupla aláhúzással szerepel. (A szerk.)

felszabadítása”, hanem „*eszköz a személyiség önfelszabadítására*”. Az analízis egy önszintézist igyekszik lehetővé tenni, elitélést és szublimációt, amelynek a normális szerelmi képesség, távol a patogén vágyak kiélésétől, csak részét teszi, mivel nem valami tanácsolt módszer, hanem egyik következménye az önfelszabadításnak.

A pszichoanalitikus cél tehát nem a marxista cél. Ennek megfelelően a pszichoanalízisben nincs is semmi a marxizmus merev dialektikájából. Utóbbi szerint a végleges átalakulás után eltűnik a jószágtermelés határozó szerepe, maga a gazdaság. Az anarchista álmodozó ezt úgy képzei, hogy ezen impulzus-gátlás elmaradása a vágyak teljes belső megnevesülésével, tulajdonképpeni ösztönnélküliséggel, gyermekes szentséggel fog együttjárni. A pszichoanalízisnek semmi köze sincsen ezekhez a részben paranoid, részben infantiliztikus képzetekhez. Teljesen tisztában van azzal, hogy *a szublimáció nehézkes és sokrétű eljárás, sohasem fogja nélkülözhetni a korlátozott durvább kiélést, sem pedig a sűrűn szükséges hajthatatlan elitélést*. Míg a marxi koncepció aléptímeje elléptímejét elpusztítja és ezáltal a kizárólag „feléptímeje”-ből álló meseországot akarja elővarázsolni, addig a pszichoanalízis az aléptímeje megtisztítására és a feléptímeje kitágítására törekszik felszerkentett közlekedés segítségével.

A marxizmus fejlődéstana egészben hamis, erősen eltorzított, kórosan determinált; a pszichoanalízisé egészben helyes a tényeknek megfelelő, tudományos. Mert — és ezt tartjuk a legfontosabbnak — a marxi „gazdaság” az analitikai „tudattalan”-nak nem adekvát analogonja. Nem vezethető le természetesen, biológiailag, óriási szervezetet tételez fel, a klasszikus proletár osztálymentalitás számára elsődleges, de az elfogultlan szemlélő számára nem az. *A homo infans „alapéptímeje”, a homo oeconomicus már „feléptímeje”*. *Genetikailag* kizárólag a voluntarizmus áll meg; az ösztöntan voluntarizmus, a gazdasági érdekek tana azonban nem az. Végeredményben ez a legélesebb ellentét *Freud* és *Marx* evolucionizmusa között; az eltérés, amely hasonló és rokon a *lamarckizmus* és *szelekcionizmus* közöttivel. Ezzel a párhuzamból nem marad meg más, mint egy bizonyos történelmi felújító szerep, a dolgok új, mélyebbre hatoló, tudományosabb szemléletének mindkét mozgalomban közös kísérlete. Egyéb tekintetben a pszichoanalízis nem a marxista szociológiához és politikához társul, hanem *Durkheim*-hez, a konkrét és aktuális kérdésekben pedig a liberális szocializmushoz.

épitmény"ből álló meserőgárol araja elővárosokú, addig a pszichoanalízis az alapítvány megkritikálása és a fel-
 építvány kitáplálása körébe fejlődésbe kerülésé se-
 pítésével.

A marxizmus fejlődéstana egyben káros, vissza elha-
 zított, korosan determinált; a pszichoanalízis egyben hely-
 a képzésnek megfelelő, tudományos. Marx és ezt tartja
 a legfontosabbal — a marxizmus, az analízis, tu-
 datalán — rak nem adhat analógiát. Nem vezet-
 kért le következetesen, biológiai, inázi nevezetesen seles-
 fel, a klasszikus proletár ortofmentalitás számára előid-
 legs, de az elfoglaltan gondoló szemé nem az A. homo
infans, alapítvány, a homo economicus marx fejlődítvény?
Genetikailag vizsgálja a voluntarizmus áll meg, az ösztönök
 voluntarizmus, a gazdasági ideológia, tana azonban nem az.
 Nyilvánvalóan ez a leglényesebb ellentét. Freud és Marx evolu-
cionizmusa hozott, of elvű, amel hasonló, és, sőt, a
lamarizmus és selekciónizmus köztivel ezzel a párhuzamból
 nem marad meg más, mint az, bizonyos történelmi fel-
 újító szerep, a dolgozó, új, mélyebb, ható, tudományosabb
 szemléletnek mindkét megjelölésben közös kezdete. E-
 kéb tekintetben a pszichoanalízis nem a marxista
 szociológiához és politikához tartozik, hanem Durkheim-
 hoz, a köztudás és aktuális kérdésekben pedig a liberális
 szociológiához.

2. kézirat átírata

* *A pszichoanalízis és a liberális szocializmus közti párhuzam.*

A liberális szocializmus társadalmi életünkben rejte munkálkodó tényezőre mutatott rá; de nem a gazdaságira a gazdaságon-kívüli hátterében, hanem inkább megfordítva és sokkal inkább: a gazdaság egy részére a többi rész mélyén. Felfedte a föld jelentőségét vagy — ami ugyanaz — újra felfedezte és kiemelte. A liberális szocializmus fejlődés-tana tiszta voluntarizmus, a földerotika irracionális, tulajdonképpen gazdaságon-kívüli momentumát különböző fajaiban elsődleges momentum gyanánt mutatja fel.

A liberális szocializmus a szociális betegségért való főfelelősséget két körülménynek tudja be, amelyet pszichoanalitikai fogalmakra lehet alkalmazni. Akcióprogramja ezekkel a patogén okokkal szemben az analitikai segítő módszereinek mása a maga nemében.

E megvádolt bajoknak egyike az antiracionális, az industrializmussal dacoló merev földhözkööttség, amely egyrészt a szántóföldnek okos, intenzív megművelését, másrészt a minden antiszociális hatalma tápláló földesuraság eltávolítását hiúsítja meg. Ennek megfelel az *incesz-tuózus anya-rögzítődés*, amely a szabad tudatosságot gátolja és a primitív apa-zsarnokságot elősegíti.

A második baj a földnek közönséges árucikk gyanánt való kezelése, a burzsoá-álliberalizmus tipikus bűne, amely egyrészt útjában áll a földerotika teremtő értékesítésének annak merev elhanyagolása által, másrészt megerősíti a földesuraságnak, a városinak is, a helyzetét. Ennek felel meg a gyámoltalan elfojtás, amely valódi magasabbrafejlődésre képtelen.

Mindkét tökéletlenség egymást feltételezi, belső repedést jelentenek, amely a neurózisbelihez hasonlít. Leküzdésük a szublimálásban, a fejlődésben áll: kisbirtok intenzív talajmegműveléssel és földértékkadó. Erre vezet az elfojtások katartikusan irányító megszüntetése, politikai demokrácia, kulturális emelkedés, a nagybirtok radikális felosztása, a hadsereg és adók leszerelése — és humanista kísérletek visszaszorítása. Semmiféle „megváltás”, hanem az *egyénnek, a személyiségnek önmegváltásán való munkálkodás*.

Azt mondhatná valaki, hogy e párhuzam sem borítható ki maradéktalanul. Ezt reméljük is, mert mi sem esik távolabb várakozásunktól, mint ehhez hasonló értelmetlen játékok sikeressége. Ki merészelné helytálló pszichoanalitikus fordítását adni a „földértékkadó”-nak, szociológiai-liberáliszocialisztikus fordítását az „uretrálerotiká”-nak? Ámde a kommunizmussal való párhuzam csődöt mondott már a tendencia, az alap-székémák, a *habitus* tekintetében, amivel szemben a pszichoanalízisnek és a liberális szocializmusnak egy a világnézete, egy az etikai értelme, egy a feladata az ember javának szolgálatában.

IRODALOM

- BERMAN, EMANUEL (2003). Ferenczi, Rescue, and Utopia. *American Imago*, 60:429-444.
- BRAUN RÓBERT (1907). Henry George és a földjáradékadó. *Huszadik Század*, 8(7):594-609. http://mtdaportal.extra.hu/huszadik_szazad/text/1907/1907%2007.pdf (2013.12.16.)
- DODDS, JOSEPH (2011). *Psychoanalysis and Ecology at the Edge of Chaos: complexity theory, Deleuze|Guattari and psychoanalysis for a climate in crisis*. London: Routledge.
- ERŐS FERENC (2001). *Analitikus szociálpszichológia*. Elméleti és történeti tanulmányok. Budapest: Új Mandátum.
- ERŐS FERENC (2010). Álom és utópia: Sigmund Freud és Josef Popper-Lynkeus. In: uő., *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet* (pp. 61-69). Budapest: Józsefvárosi Műhely Kiadó.
- ERŐS FERENC (2011). *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: Józsefvárosi Műhely Kiadó.
- FERENCZI SÁNDOR (1908). Pszichoanalízis és pedagógia. In: Erős F. (szerk.), *Ferenczi Sándor* (pp. 62-67). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI SÁNDOR (1911). Az öntudatlan megismerése. *Szabadgondolat*, 1(2):75-78. http://mtdaportal.extra.hu/szabadgondolat/1911/1911_02.pdf (2013. 12. 16.) [Kötetben: „A tudattalan megismerése” címmel in: uő., *Leleki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* (pp. 9-14). Budapest: Dick Manó, 1918.]
- FERENCZI SÁNDOR (1914). A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről (Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben 1913. október 29-én tartott szabad előadás nyomán). In: Linczényi Adorján (szerk.), *Leleki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (pp. 158-174). Budapest: Magvető, 1982.
- FERENCZI SÁNDOR (1922). Pszichoanalízis és társadalompolitika. *Nyugat*, (15) 1922, I. 554-555.; Legújabbban, in: Erős F. (szerk.), *Ferenczi Sándor* (pp. 72-74). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI SÁNDOR (1996 [1985]). *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- FERENCZI SÁNDOR (1999): *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. Vál. és szerk. Mészáros Judit. Budapest: Osiris.
- FREUD, SIGMUND (1910). A „vad” pszichoanalízisről. *Thalassa*, 2007, 18(1):101-106.
- FFL (2002). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. II/1. kötet (1914–1916)*. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2002.
- FFL (2003). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. II/2. kötet (1917–1919)*. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2003.

- FFL (2004). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. III/1. kötet (1920–1924)*. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2004.
- FRIEDRICH MELINDA (2006). Otto Gross, az elfeledett kultúr-forradalmár. *Thalassa*, 2006, 17(2-3):33-56.
- GEORGE, HENRY (1914 [1879]). *Haladás és szegénység: A termelési válságok és a növekvő vagyonnal együtt növekvő szegénység kutatása. Ezek győgszere*. Angolból fordította: Braun Róbert. Budapest: Athenaeum, 1914.
- GROSS, OTTO (1913). A kulturális krízis legyőzéséről. *Thalassa*, 2006, 17(2-3):57-60.
- JÁSZI OSZKÁR (1983). *Marxizmus, vagy liberális szocializmus*. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Kende Péter. Magyar Füzetek könyvei sorozat, 6. kötet. h.n. [Párizs]: Magyar Füzetek kiadása, 1983.
- KEMÉNY ISTVÁN (é.n. [1989]). Feltámad-e Henry George? *Beszélő Hetilap*, 4. próbaszám (december 18.), 1. évf. 4. sz.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/feltamad-e-henry-george> (2013. 12. 16.)
- KINSZKI IMRE (1922). Egyén és demokrácia. *Nyugat*, 1922. 8.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00315/09578.htm> (2013. 12. 16.)
- KOLNAI, AURÉL (1920). *Psychoanalyse und Soziologie* (Pszichoanalízis és szociológia). Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1920. Angolul: *Psychoanalysis and sociology*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1922.
- KOLNAI AURÉL (2005). *Politikai emlékiratok*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- OPPENHEIMER, FRANZ (1911). A zsidók és a gazdasági élet. *Huszedik Század*, 12(7):1-19.
http://mtdaportal.extra.hu/huszedik_szazad/text/1911/1911%2007.pdf (2013. 12. 16.)
- OPPENHEIMER, FRANZ (1912). *Az állam*. (Ford. Sebestyén Ede). Budapest: Révai Kiadás.
- PFISTER, OSKAR (1913). *Die psychanalytische Methode*. Leipzig : J. Klinkhardt, 1913; 1921.
- SÓS ALADÁR (1991). *Szabadság és gazdaság*. Budapest: Göncöl, 1991
- SZÉKELY ARTUR (1912). Az emberi társulás formái. *Szabadgondolat*, 2(8):270-276.
http://mtdaportal.extra.hu/szabadgondolat/1912/1912_08.pdf (2013. 12. 16.)

Apró adalék a Thalassa egyik lehetséges forrásához

Hárs György Péter

Ferenczi *Thalassájának* történetéhez alapvetően két szempontból közelíthetünk. Az egyik Ferenczi gondolatainak *belső* fejlődése, a másik a *külső* kontextus – az inspirációk, a rokon gondolatok mások műveiben, a kritikák és a recepció. Ez a két vonal természetesen több ponton is metszheti, metszi egymást.¹

A *Thalassa* magyarul 1928-ban jelent meg, eredetileg, németül 1924-ben. A Thalassa-gondolat kialakulásának kezdetét az előszóban Ferenczi 1914-re, katonarvosi szolgálata kezdetére teszi, és inspirációként Freud általa akkor fordított *Három értekezését* (Freud 1995) jelöli meg. Ez bizonyára igaz a mű tárgyát, témáját illetően, de bizonyára nem releváns a gondolkodásmód és a módszertan vonatkozásában.

Tény, hogy már 1913-tól fölszaporodnak Ferenczi munkásságában a szimbólummal foglalkozó publikációk.² 1912 elején több, Freudhoz írott levelében is megemlíti a szimbólum témáját, azonban ez irányban fölélenkült érdeklődésére és szimbólum-fölfogása sajátosságaira sem a levelezésben, sem másutt nem ad magyarázatot. 1912. február 29-én ezt írja: „A szimbólum-, reakció- és pótlék-képződés megkülönböztetésének kérdése is foglalkoztat még.” (Freud-Ferenczi, 2002, 60.) Alig több mint egy héttel később pedig ezt: „Jövő héten küldöm Önnek a pénz-koprophiliával foglalkozó munkámat a szimbolikáról szóló rövid utószóval az Imago számára.” (Freud-Ferenczi, 2002, 65.)³

Úgy vélem, Ferenczi szimbólumról való gondolkodásának, s így a *Thalassának* is, egyik lehetséges forrása – Ignotus közvetítésével – Babits Mihály. Babits 1911-ben publikálja a *Nyugatban* Vörösmarty-tanulmányait (Babits 1911a, 1911b). Ignotus 1912. január 2-án így ír Babitsnak:

„Kitűnő Vörösmarty-tanulmányod egy megfigyelése vagy tétele: hogy a szimbólum szimbólum-volta a primár, s csak aztán sántít utána az értelem: valóság-

---

¹ Magam is próbáltam hozzájárulni ehhez a problémakörhöz. Ld. elsősorban Hárs 1993, 2000, 2010, 2013.

² Ferenczi 1920a, 1920b, 2000a, 2000b, 2000c, 2000d.

³ Vö. Ferenczi 2000a és 2000c.

gos trouvaille, s megfelel a pszológia egy főtörvényének: – figyelmeztettem is rá a mi okos Ferenczi doktorunkat.” (Babits 2003, 74.)

Mint láhattuk, a Freud-Ferenczi levelezésben nem sokkal ezután jelenik meg a szimbólum problémája.

A vonatkozó szövegrész és kontextusa Babitsnál:

„Sokat idéztem, hogy lássuk a gondolatok belső, szimbólikus ritmusát, mely végig tökéletes s melyben Vörösmarty legnagyobb művészete minden mesterkéeltség nélkül ragyog.

Ilyen emberszimbólum a mi Balgánk.

Az Asszony azonban, aki szemben áll Balgával az Emberrel, az Ilmává lett Böske, különösen földies és nőies alak, már nem járja az emberiség közönséges vágányait, hanem a tündérek szolgálatába szegődött: az asszony, még a legföldiesebb is és épen a legnőiesebb a tündérek szolgálatába szegődött – nincs-e ebben valami szimbólikus? Azoknak a tündéreknek a szolgálatába, akiket hiába kerget mindig az ember. És az, hogy Ilma maga sehogyse hajlandó a tündérséget komolyan venni, csak tréfálkozik vele – nem szimbólikus-e szinte? De nem akarom állítani, hogy Vörösmarty mindezekre a szimbólumokra épen így gondolt. Amit a költő a képek nyelvén gondolt, azt ezerféleképpen lehet lefordítani a fogalmak nyelvére s minden fordítás szükségképpen halavány és hűtlen. *Tévednek, akik azt hiszik, hogy a szimbólum csak valamely gondolat kifejezése: ellenkezőleg, a szimbólum az elsődleges lelki tény és a gondolat csak gyenge kifejezése a szimbólumnak.*

Csongor és Tündének egyik legfőbb bája épen az, hogy benne a tündérvilág csodálatosan ölelkezik a reális élet alakjaival és minden tarka és összefüggéstelen dolog a főgondolatban nagy szimbólikus egységgé olvad.”

(Babits 1911 – az én kiemelésem)

Azt persze nem tudhatjuk, hogy Ignótus milyen „körettel” tálalta Ferenczinek Babits elméleti kiindulópontjait.

FORRÁSOK:

BABITS MIHÁLY (1911a): Az ifjú Vörösmarty. *Nyugat*, 1911. 21. szám.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>

BABITS MIHÁLY (1911b): A férfi Vörösmarty. *Nyugat*, 1911. 24. szám.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>

[BABITS MIHÁLY] (2003): *Babits Mihály levelezése 1911-1912*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.

- FERENCZI SÁNDOR (1920a) [1913]: Ágynemű-szimbolika. In: *A pszichoanalízis haladása*. Dick Manó, Budapest, 1920, 135.
- FERENCZI SÁNDOR (1920b) [1913]: A sárkány, mint erekción-szimbólum. In: *A pszichoanalízis haladása*. Dick Manó, Budapest, 1920, 136.
- FERENCZI SÁNDOR (1997) [1928]: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 1997.
- FERENCZI SÁNDOR (2000a) [1913]: A szimbólumok ontogenezise. Legújabb in: *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000, 191-192.
- FERENCZI SÁNDOR (2000b) [1913]: A szem-szimbolikáról. Legújabb in: *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000, 144-146.
- FERENCZI SÁNDOR (2000c) [1914]: A pénz iránt való érdeklődés lelki gyökerei. Legújabb in: *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000, 67-71.
- FERENCZI SÁNDOR (2000d) [1913]: Jung libidó-elméletének bírálata. Legújabb in: *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000, 181-191.
- FREUD, SIGMUND (1995) [1905]: Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford. Ferenczi Sándor. In: *Sigmund Freud Művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi. 1995, 31-131.
- FREUD – FERENCZI (2002): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. I/2. kötet, 1912–1914*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2002.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1993): *A szimbólumról*. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged. Kézirat.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2000): Thalassa - avagy a szimbólum regressziója. *Thalassa*, 2000/2, 35-56.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2010): Túl az óFerenczián – Utószó a *Túl az óFerenczián. Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból* című kötethez. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, *Pszichológia sorozat*, Budapest, 2010, 229-309.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2013): „röpködő rémmaki”. In: Karinthy Frigyes: „*Új lélektan*”. *Pszichoanalitikus írások*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, *Pszichológia sorozat*, Budapest, 2013., 371-443.

E számunk szerzői

Erős Ferenc, professor emeritus, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola.
erosferenc@gmail

Székács-Weisz Judit, kiképző pszichoanalitikus, pszichoterapeuta, British Psychoanalytic Society és Magyar Pszichoanalitikus Egyesület.
szekacsj@gmail.com

Joan Raphael-Leff, Child and Family Department of the Tavistock Clinic, London.

Meira Likierman, pszichoanalitikus, UCL/Anna Freud Centre Academic Faculty for Psychoanalytic Research, London.

Rachel Rosenblum, pszichiáter és pszichoanalitikus, Párizsi Pszichoanalitikus Egyesület.

Kőváry Zoltán, klinikai szakpszichológus, SZTE Pszichológiai Intézet.
kovary.zoltan@gmail.com

Hárs György Péter, irodalomtörténész, esztéta. Eötvös József Foiskola, Baja.
harsgyp@gmail.com

Tom Keve, fizikus, tudománytörténész, London. t_keve@hotmail.com

Surányi László, tanár, lsuranyi@gmail.com

Kovács Petra, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, elméleti pszichoanalízis doktori program, petrakovacs.psy@gmail.com

Lénárd Kata, pszichológus, egyetemi adjunktus, PTE BTK Pszichológiai Intézet, kakukkata@gmail.com

Kroó Adrienn, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, elméleti pszichoanalízis doktori program; Cordelia Alapítvány a Szervezett Erőszak Áldozataiért, adriennkroo@gmail.com

English Summaries

The present issue celebrates eminent anniversaries: the Hungarian and the British psychoanalytic societies were founded hundred years ago, in 1913. Sándor Ferenczi, the founder of the Hungarian society was born 140, and died 80 years ago. The articles published in this issue focus on the achievements and the impact of the Budapest school of psychoanalysis in broader historical and theoretical contexts. The publication of this issue was made possible by a generous support of the IMAGO INTERNATIONAL (London) and was advised by JUDIT SZEKACS-WEISZ and edited by FERENC ERŐS.

After a foreword by FERENC ERŐS and the introductory remarks by JUDIT SZEKACS-WEISZ the **MAJOR ARTICLES** section follows. In this section we publish three publications which had been originally published in the volume *Ferenczi for Our Time: Theory and Practice* edited by Judit Szekacs-Weisz and Tom Keve (The History of Psychoanalysis Series. London: Karnac, 2012): JOAN RAPHAEL-LEFF, **Intimacy and Trauma**; MEIRA LIKIERMAN, **The ‘here-and-now’ in Ferenczi’s thinking and its influence on Melanie Klein**; RACHEL ROSENBLUM, **“In more favourable circumstances”: ambassadors of the wound**. In the same section we publish two original contribution of Hungarian authors. ZOLTÁN KŐVÁRY in his essay **Psychobiography and pathography in Hungary 1912-1990** summarises the history of psychobiography and pathography in Hungary between 1912-1990. The article surveys the contributions of psychoanalysis, psychiatry and psychology to psychobiography, and focuses on the relevant historical context for understanding the local Hungarian specialities. It also emphasises the significance of Imre Hermann’s psychobiographical works. GYÖRGY PÉTER HÁRS in his article **Frigyes Karinthy and psychoanalysis** completes his earlier studies on the Hungarian writer Frigyes Karinthy. He reports a few details on the writer’s relationship with Ferenczi, with the poet Milán Füst and with the German analyst Georg Groddeck. Furthermore, he argues that Karinthy’s unique idea of the Ego is fundamentally different from Freud’s thought.

In the **OUTLOOK** section we publish two contributions. TOM KEVE's essay **Physics, metaphysics, and psychoanalysis** was taken from the volume *Ferenczi and his World: Rekindling the Spirit of the Budapest School*, edited by Judit Szekacs-Weisz and Tom Keve (The History of Psychoanalysis Series. London: Karnac, 2012) LÁSZLÓ SURÁNYI in his article **On Hermann's concept "Soul and Space" – remarks of a mathematician** the author argues that by analyzing the thought processes of several mathematicians, Imre Hermann means to show that mental insanity does not preclude genius. He also attempts to derive the characteristics of János Bolyai's hyperbolic geometry and general mathematical thinking from his illness. However, further and more adequate analysis shows that these characteristics cannot be derived from the psychic level of existence, indeed they are the agents bringing the psychic and spiritual forces into continuity. This continuity in turn – as Hermann himself points out – is the definition of a healthy mind.

In the **WORKSHOP** section two contributions are published. PETRA KOVÁCS & KATA LÉNÁRD in their essay **Variations of Thalassa. A psychoanalytic interpretation of *The Big Blue*** examine the different aspects of trauma in Luc Besson's *The Big Blue*. The authors argue that this film can be convincingly interpreted by Ferenczi's theory of "Thalassa": sea and depth are the main symbols of the desire of returning to the womb. The childhood isolation of the main character reflects the process of fragmentation described in Ferenczi's trauma concept; the movie also reminds us to Peter Pan's "Never Never Land". ADRIENN KROÓ in her study **The trauma of torture and the post-traumatic identity** argues that torture is an extreme interpersonal trauma, which one human inflicts on a fellow human, intentionally and systematically. This interpersonal and systematic characteristic of torture has great impact on the personality changes following torture trauma; interpersonal traumas radically alter the psychosocial identity of the survivor, destroy their most valuable relationships, and shatter their self- and world beliefs. Refugees are particularly affected by the experience of human rights abuses, organized violence and systematic torture. Baker (1992) developed the concept of 'Triple trauma paradigm' to describe the reality of tortured refugees, which involves massive losses, severe interpersonal violence, and the traumatic experiences of life in exile. The multiple losses and exile difficulties experienced by refugees constitute an additional source of challenge to identity and coping. A theoretical framework is offered that outlines posttraumatic identity changes among torture survivor refugees, as well as a clinical case vignettes to demonstrate the phenomenon.

In the **ARCHIVES** section we present the facsimiles and the transcriptions of two manuscripts by SÁNDOR FERENCZI written in Hungarian: **Parallel between Marxism, Communism and Anarchism**, and **Parallel between psychoanalysis and liberal socialism**. These manuscripts are parts of the Ferenczi legacy recently donated to the Freud Museum in London by Judith Dupont. FERENC ERŐS in his introduction attempts at discovering the origin and the background of these texts, pointing out the influence of several socialist and liberal thinkers, such as the German economist Franz Oppenheimer, the American economist Henry George and the Hungarian political thinkers Oszkár Jászi and Aurél Kolnai. GYÖRGY PÉTER HÁRS in his article **A short contribution to the genesis of Ferenczi's Thalassa** suggests a possible source of Ferenczi's concept of "Thalassa". He argues that Ferenczi might have been inspired by the concept of symbol suggested by the Hungarian poet and writer Mihály Babits.

Contents

Foreword (<i>Ferenc Erős</i>)	3
Instead of introduction (<i>Judit Székács-Weisz</i>)	5

MAJOR ARTICLES

<i>Joan Raphael-Leff</i> : Intimacy and Trauma	9
<i>Meira Likierman</i> : The ‘here-and-now’ in Ferenczi’s thinking and its influence on Melanie Klein	23
<i>Rachel Rosenblum</i> : “In more favourable circumstances”: ambassadors of the wound	29
<i>Zoltán Kőváry</i> : Psychobiography and pathography in Hungary 1912–1990	53
<i>György Péter Hárs</i> : Karinty and psychoanalysis	79

OUTLOOK

<i>Tom Keve</i> : Physics, metaphysics, and psychoanalysis	95
<i>László Surányi</i> : About Hermann’s concept “Soul and Space”: remarks of a mathematician	113

WORKSHOP

<i>Petra Kovács & Kata Lénárd</i> : Variations of Thalassa. A psychoanalytic interpretation of <i>The Big Blue</i>	123
<i>Adrienn Kroó</i> : The trauma of torture and the post-traumatic identity	133

ARCHIVES

<i>Ferenc Erős</i> : Két Ferenczi-kézirat	145
<i>György Péter Hárs</i> : A short contribution to the genesis of Ferenczi’s Thalassa	161

ENGLISH SUMMARIES	165
-----------------------------	-----

Ára: 990,— Ft

TARTALOM

Előszó (<i>Erős Ferenc</i>)..... 3	<i>Surányi László</i> : Egy matematikus megjegyzései Hermann Imre „Lélek és tér” koncepciójához..... 113
Bevezető helyett (<i>Székács-Weisz Judit</i>).... 5	
TANULMÁNYOK	
<i>Joan Raphael-Leff</i> : Intimitás és trauma ... 9	MŰHELY
<i>Meira Likierman</i> : Az „itt és most” Ferenczi elméletében és hatása Melanie Klein munkásságára.. 23	<i>Kovács Petra – Lénárd Kata</i> : Változatok a Thalassára – „A nagy kékség” pszichoanalitikus értelmezése..... 123
<i>Rachel Rosenblum</i> : „Kedvezőbb körülmények között” – A sérülés követői..... 29	<i>Króó Adrienn</i> : A kínzás traumája és a poszttraumás identitás..... 133
<i>Kőváry Zoltán</i> : Pszichobiográfia és patográfia Magyarországon, 1912–1990..... 53	ARCHÍVUM
<i>Hárs György Péter</i> : Karinthy és a pszichoanalízis. Kiegészítések és kiigazítások 79	<i>Erős Ferenc</i> : Két Ferenczi-kézirat 145
	<i>Hárs György Péter</i> : Apró adalék a Thalassa egyik lehetséges forrásához..... 161
KITEKINTÉS	ENGLISH SUMMARIES 165
<i>Tom Keve</i> : Fizika, metafizika és pszichoanalízis..... 95	CONTENTS 168

E számunk megjelenését anyagi támogatásukkal segítették:

IMAGO International, London
A „Budapest Bank Budapestért” Alapítvány
Anonim támogatóink jövedelemadójuk 1%-ával

Imágó Egyesület
(Budapest)

Imago International
(London)